

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε.
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΤΟΜΕΑΣ Α' ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2005-2007

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του Δημητρίου Ραπτάκη του Γεωργίου, ΑΜ 668

ΤΙΤΛΟΣ

Συρροή νόμιμων λόγων ευθύνης και παραγραφή

Επιβλέποντες

Καθηγητής Φίλιππος Δωρής
Λέκτωρ Θεόδωρος Λύτρας

Αθήνα 2010

Συρροή νόμιμων λόγων ευθύνης και παραγραφή

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ελληνικές

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
Άρ.	Άρθρο
ΑΠ	Άρειος Πάγος
Αρμ	Αρμενόπουλος (περιοδικό)
Βλ.	Βλέπε
Δ	Δίκη (περιοδικό)
ΔτΑ	Δικαιώματα του Ανθρώπου (περιοδικό)
Δηλ.	Δηλαδή
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό)
ΕΕΝ	Επιθεώρησης Ελλήνων Νομικών (περιοδικό)
ΕφΑΔ	Εφαρμογές Αστικού Δικαίου (περιοδικό)
Επ.	επόμενα
Εφ	Εφετείο
Λ.χ.	Λόγου χάρη
ΝΔ	Νέον Δίκαιον (περιοδικό)
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (περιοδικό)
ΚΙΝΔ	Κώδικας Ιδιωτικού Ναυτικού Δικαίου
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
Όπ.π.	όπου προηγουμένως
ΠειρΝομ	Πειραϊκή Νομολογία (περιοδικό)
Πρωτ	Πρωτοδικείο
Π.χ.	Παραδείγματος χάρη
ΧρΙΔ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (περιοδικό)

Ξενόγλωσσες

ABGB	Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (Αυστριακός Αστικός Κώδικας)
AcP	Archiv für die civilistische Praxis (περιοδικό)
BGB	Bürgerliches Gesetzbuch (Γερμανικός Αστικός Κώδικας)
CC	Code civil (Γαλλικός Αστικός Κώδικας)
Ibid.	Ibidem
MünchKomm	Münchener Kommentar zum BGB
ZPO	Zivilprozessordnung

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

§1. Προδιάθεση – το πρόβλημα	5
§2. Οι προτεινόμενες απαντήσεις στο πρόβλημα.....	13
A. Η λύση της «μη συρροής» - η αρχή «non cumul» του γαλλικού δικαίου....	15
B. Η λύση της «ελεύθερης συρροής».....	18
Γ. Η λύση της «επενεργούσης συρροής».....	24
Δ. Η λύση της «ενιαίας, πολλαπλώς θεμελιωμένης, αξίωσης».....	29
E. Συγκριτική παρέκβαση: Γερμανικό και Αγγλικό Δίκαιο.....	39
§3. Προς μια τυπολογία περιπτώσεων.....	43
Βιβλιογραφία.....	53

§1. Προδιάθεση – το πρόβλημα

Ο Α εκμισθώνει στην αποστολή της ποδοσφαιρικής ομάδας της γειτονικής πόλης Β 30 δίκλινα δωμάτια του ξενοδοχείου του, ενόψει του επικείμενου τελικού αγώνα κυπέλλου της ομάδας Β με την γηπεδούχο ομάδα του Α, Γ. Ο αγώνας λήγει με νίκη της φιλοξενούμενης και μισθώτριας των δωματίων ομάδας Β, εν μέσω ύβρεων και προπηλακισμών των παικτών της. Στη συνέχεια, οι παίκτες της νικήτριας ομάδας Β, μη ανεχόμενοι την βαρεία προσβολή προς το πρόσωπό τους, επιστρέφουν στα μισθωμένα καταλύματά τους και προχωρούν στην καταστροφή των επίπλων των μίσθιων δωματίων, λίγο πριν αναχωρήσουν τροπαιοφόροι για την πόλη τους¹.

Ο Α καταφεύγει στον νεαρό δικηγόρο της πόλης του, Θεμιστοκλή Θεμιστοπόλο, προκειμένου να ενημερωθεί για τα δικαιώματά του. Αφού μεριμνήσει για τη συλλογή επαρκών αποδεικτικών μέσων, ο δικηγόρος του παραδείγματός μας προχωρεί στη νομική αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών που του έθεσε υπόψη του ο Α. Υπό την πίεση του τελευταίου αλλά και της τοπικής κοινής γνώμης που απαιτεί άμεσα την παραδειγματική τιμωρία των δραστών, ευχερώς συντάσσει και καταθέτει σχετική μήνυση – έγκληση κατά των υπαιτίων και φερόμενων ως δραστών του εγκλήματος φθοράς ξένης ιδιοκτησίας (ά. 381, 383 ΠΚ). Ως προς το αστικό σκέλος της υποθέσεως, όμως, μεταθέτει την έγερση της σχετικής αγωγής του Α προς αποζημίωση των φθορών που υπέστη το μίσθιο ακίνητο του σε χρόνο ευθετότερο. Παρατηρεί, δε, τα ακόλουθα:

¹ Το υποθετικό παράδειγμα βασίζεται σε πραγματικά περιστατικά που έλαβαν χώρα μετά τη διεξαγωγή του αγώνα των εθνικών ομάδων Ελλάδας – Τουρκίας, στο πλαίσιο του Μεσογειακού Κυπέλλου, στην Αθήνα την 15^η Μαΐου 1949, και αναπλάθει μυθιστορηματικά ο πεζογράφος *Μένης Κουμανταρέας* στο μυθιστόρημά του «Δύο φορές Έλληνας», Αθήνα: εκδόσεις Κέδρος, 2001, σελ. 112-134 και 205-223. Για την εξέταση και την αξιοποίηση της λογοτεχνίας από τη νομική δογματική καθώς και για μια αναλυτική παρουσίαση του ανθηρού -ιδίως στον αγγλοσαξωνικό χώρο- ρεύματος σκέψης υπό την ονομασία «Δίκαιο και Λογοτεχνία», βλ. μεταξύ πολλών *Θ. Κ. Παπαχρίστου*, Δίκαιο και Λογοτεχνία – Βασικές θεματικές ενότητες μιας νέας θεματικής, Νομική Επιθεώρηση, 30 (2001), σελ. 197-202, *Γ. Κραβαρίτου*, Δίκαιο και Λογοτεχνία, Αρμ. 2005, σελ. 1353-1368, *Κ. Δουζίνα*, Νόμος και Αισθητική – Λογοτεχνία, Τέχνη, Δίκαιο, (μτφρ. *Χριστίνας Ξανθοπούλου*), Αθήνα: Παπαζήσης, 2004, passim, ιδίως σελ. 109-162, και *Μ. Δ. Καραύση*, Δίκαιο και Αισθητική – Προλεγόμενα για μια Αισθητική του Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004, σελ. 67-70, σημ. 125, όπου διεξοδική, ιδίως γερμανική, βιβλιογραφία επί του ζητήματος. Για «αντικατοπτρισμό του Δικαίου στη Λογοτεχνία» (reflection of Law in Literature) κάνει λόγο και ο *R. Posner* στο βιβλίο του Law and Literature, Cambridge/ Massachussets/ London: Harvard University Press, 2000², σελ. 11 επ.

Πρώτον, ότι τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως μπορούν αφενός να υπαχθούν στο πραγματικό του κανόνα του άρ. 602ΑΚ, το οποίο προβλέπει αποζημίωση των φθορών που προκύπτουν στο μίσθιο κατά τη διάρκεια λειτουργίας της συμβάσεως μισθώσεως και υπερβαίνουν τη συμφωνημένη χρήση (άρ. 592 ΑΚ), αφετέρου να αξιολογηθούν ως υπαίτια προσβολή της κυριότητας του Α, η οποία συνιστά αδικοπραξία (άρ. 914 ΑΚ) που γεννά ευθύνη προς αποζημίωση. Συντρέχουν, δηλαδή, στο πρόσωπο του Α, δύο νόμιμοι λόγοι ευθύνης, καθώς ο νομοθέτης πολλαπλώς ανήγαγε το συγκεκριμένο ζημιογόνο γεγονός σε λόγο ευθύνης προς αποζημίωση². Μετά από επισταμένη αναδίφηση του στη σχετική επί του θέματος αρεοπαγητική νομολογία, η άποψή του συνηγόρου του παραδείγματός μας επιβεβαιώνεται, διότι, σύμφωνα με το Ανώτατο Ακυρωτικό, η «υπαίτια ζημιογόνος πράξη ή παράλειψη, με την οποία παραβιάζεται σύμβαση, μπορεί, πέραν από την αξίωση που πηγάζει από τη σύμβαση, να επιστηρίξει και τέτοια από αδικοπραξία, εάν, και χωρίς τη συμβατική σχέση διαπραττόμενη, θα ήταν παράνομη ως αντικείμενη στο γενικό καθήκον που επιβάλλει το δίκαιο κατ' άρθρο 914 του ΑΚ, να μη ζημιώνει κάποιος υπαιτίως άλλον»³.

Δεύτερον, ότι για καθέναν από τους ως άνω νόμιμους λόγους ευθύνης προβλέπεται διαφορετικός χρόνος παραγραφής, ήτοι έξη μήνες για την αξίωση αποζημίωσης εκ συμβάσεως και πενταετία για την αντίστοιχη αξίωση εξ αδικοπραξίας.

Ενόψει των ανωτέρω ερωτάται: τί θα αποφανθεί το δικαστήριο, ενώπιον του οποίου εισάγεται προς συζήτηση αγωγή αποζημιώσεως του Α κατά της ομάδας Β, εάν η σχετική αγωγή ασκηθεί μετά επτά μήνες από το περιστατικό, δηλαδή μετά την πάροδο των κατ' άρ. 602 ΑΚ έξη μηνών αλλά πριν την εκπνοή της κατ' άρ. 937 ΑΚ πενταετίας⁴;

² Κάθε ζημία δεν κρίνεται άνευ άλλου τινός αποκαταστατέα (casum sentit dominus). Χρειάζεται επιπλέον νομοθετική πρόβλεψη, η οποία ανάγει την αιτία που προκάλεσε τη ζημία σε λόγο ευθύνης προς αποζημίωση. Χρειάζεται, με άλλα λόγια, να μπορεί ο ζημιωθείς να θεμελιώσει στον νόμο την απαίτησή του για αποζημίωση, να υπάρχει, δηλαδή, νομική βάση της απαίτησης. Βλ., μεταξύ άλλων, *Μ. Π. Σταθόπουλου*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2004 σελ. 409.

³ ΑΠ 47/1996, ΝοΒ 46 (1998), 206.

⁴ Το ερώτημα του υποθετικού παραδείγματος έχει πλειστάκις απασχολήσει τα δικαστήρια. Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 852/2001, ΕλλΔνη 2001, 929, ΕφΑθ 6330/2003, ΕλλΔνη 2004, 583. Βλ. και *Π. Β. Λαδά*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2007, σελ. 258, ο οποίος κρίνει ορθή τη θέση της νομολογίας, με επάλληλη, όμως, αιτιολογία. Το γεγονός, δε, ότι τις φθορές

Το νομικά σημαντικό πρόβλημα που περιγράψαμε με τη βοήθεια του παραπάνω παραδείγματος δεν είναι νέο, όπως δεν είναι νέες και οι προσπάθειες για την αποτελεσματική επίλυσή του. Η συρροή νόμων, δηλαδή το νομικό εκείνο φαινόμενο κατά το οποίο το βιοτικό πραγματικό μιας υπόθεσης δύναται να υπαχθεί σε περισσότερους κανόνες δικαίου που διεκδικούν εν προκειμένω εφαρμογή⁵, αποτελεί γνωστό και ακανθώδες ζήτημα τόσο του αστικού όσο και του ποινικού δικαίου⁶.

Στο πεδίο του αστικού δικαίου, η αφετηρία του προβλήματος μπορεί να αναζητηθεί στην ίδια τη διαίρεση των ενοχών, που απασχόλησε ήδη έντονα τη ρωμαϊκή σκέψη⁷. Η διαίρεση αυτή συνεπάγεται και τον θεωρητικώς απερίοριστο αριθμό δικαιωμάτων, οπότε και μέσα στην απειρία των δικαιωμάτων ανακύπτει το ζήτημα της μεταξύ τους σχέσης⁸.

Λόγος δημιουργικός του προβλήματος της συρροής είναι, συνεπώς, η γέννηση και η συγκέντρωση περισσότερων δικαιωμάτων στο ίδιο πρόσωπο. Όπως

προκάλεσαν στο μίσθιο βοηθοί εκπλήρωσης του μισθωτή, καθιστά το ζήτημα της παραγραφής έτι δυσχερέστερο. Βλ. τις διακυμάνσεις της νομολογίας και την κριτική της *Μιχαηλίδου*, σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 602, αρ. 3.

⁵ Κατά την ορολογία του *Αραβαντινού*, στις περιπτώσεις της συρροής, η σχέση των πραγματικών περιστατικών προς το πραγματικό του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου εμφανίζεται ως «υπεράγαν αποχρώσα», με αποτέλεσμα ο δικαστής να «[...] κωλύεται εν προκειμένω να επιχειρήσει την δικαιοδοτικήν πράξιν αυτού πριν ή τέμνη το ζήτημα εάν πάντες οι εφαρμόσιμοι κανόνες δικαίου ή εκ τούτων μόνον εις ή ένιοι όντως τε και αληθώς εφαρμόζονται επί της πραγματικής καταστάσεως». Βλ. *I. Π. Αραβαντινού*, Στοιχεία Μεθοδολογίας του Δικαίου, Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας, 1974, σελ. 96, 98 καθώς και 116 επ. όπου αναπτύσσονται οι μεταξύ πλειόνων πραγματικών λογικές συνδέσεις της ένωσης, της τομής και του αμοιβαίου αποκλεισμού.

⁶ Βλ. *N. Κ. Ανδρουλάκη*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, τ. III: Συρροή - Παραγραφή, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, 2008, *passim* και *X. Χ. Μυλωνόπουλο*, Ποινικό Δίκαιο - Γενικό Μέρος, τ. Β', Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, 2008, σελ. 323 επ. Βλ. και *Ap. Georgiades*, Die Anspruchskonkurrenz im Zivilrecht und Zivilprozeßrecht, München: C. H. Beck, 1968, σελ. 69 (στο εξής παραπέμπεται: *Georgiades*), κατά τον οποίο ο σχετικός προβληματισμός προηγήθηκε στο ποινικό δικαίο και μεταφέρθηκε έπειτα στο αστικό.

⁷ Βλ. *Γ. Α. Πετρόπουλου*, Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου, τ. Α', Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1963², §102, σελ. 858 επ.,

Για τη γένεση και την ιστορική εξέλιξη των νόμιμων λόγων ευθύνης βλ. *I. Βελισσαροπούλου - Καράκωστα*, Λόγοι ευθύνης, Αθήνα - Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, 1993, *passim*. Για το εδώ εξεταζόμενο ειδικότερο ζήτημα της συρροής νομίμων λόγων ευθύνης (*concursum actionum*), θα πρέπει να τονισθεί ότι στο κλασικό ρωμαϊκό δίκαιο αντιμετωπιζόταν, υπό το κράτος των *actiones*, ως ζήτημα απόσβεσης (*solutio*) των ενοχών. Βλ. *Georgiades*, *όπ.π.*, σελ. 14.

⁸ *A. Α. Γαζή*, Η σύγκρουση των δικαιωμάτων, Α. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα - Κομοτηνή: 1999, ανατύπωση στη σειρά «Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη», σελ. 45, 46.

παραδοσιακά διδάσκεται, η συρροή κανόνων δικαίου, έκαστος των οποίων χορηγεί αξίωση⁹, μπορεί να λάβει, στο πεδίο του αστικού δικαίου, διάφορες μορφές¹⁰:

Περί *διαζευκτικής ή εκλεκτικής* συρροής γίνεται λόγος όταν ο δικαιούχος δύναται να επιλέξει ποιος από τους συρρέοντες κανόνες θα εφαρμοστεί και, άρα, ποια αξίωση θα ασκήσει. Η επιλογή της μίας αξιώσεως αποκλείει την άσκηση των λοιπών (*electa una via recluditur regressus ad alteram*). Στην περίπτωση αυτή, οι αξιώσεις τελούν σε σχέση αμοιβαίου αποκλεισμού. Ο δικαιούχος δεν μπορεί να παραιτηθεί εκ των υστέρων από την επιλογή του αυτή και να ασκήσει άλλη αξίωση. Η επιλογή, άπαξ γενόμενη, είναι αμετάκλητη, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρ. 306 ΑΚ. Λ.χ. κατ' άρ. 690 ΑΚ, όταν το έργο που εκτελέστηκε έχει ελαττώματα ή του λείπουν συμφωνημένες ιδιότητες, ο εργοδότης δικαιούται να ζητήσει, εάν τα ελαττώματα είναι εποσιώδη, είτε τη διόρθωσή τους μέσα σε εύλογη προθεσμία, εφόσον η διόρθωση δεν απαιτεί δυσανάλογες δαπάνες, είτε ανάλογη μείωση της αμοιβής. Εάν, δε, είναι ουσιώδη ή λείπουν συμφωνημένες ιδιότητες, δικαιούται να ζητήσει τη διόρθωση ή την ανάλογη μείωση της αμοιβής ή αντ' αυτών την υπαναχώρηση από τη σύμβαση και εάν, τέλος, οι ελλείψεις του έργου οφείλονται σε υπαιτιότητα του εργολάβου, αποζημίωση¹¹.

⁹ Παρέλκει να υπομνησθεί ότι το ίδιο βιοτικό συμβάν δύναται να πληροί το πραγματικό διατάξεων που χορηγούν άλλου είδους δικαιώματα όπως π.χ. διαπλαστικά δικαιώματα. Έτσι, με το ίδιο βιοτικό συμβάν είναι δυνατόν να στοιχειοθετούνται περισσότεροι λόγοι διαζυγίου ή μια δικαιοπραξία μπορεί να ακυρωθεί και λόγω πλάνης και λόγω απάτης. Βλ. *Κ. Ι. Σημαντήρα*, Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου Ι. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Αφοί Σάκκουλα, 1980, σελ. 164.

¹⁰ Ο *Karl Larenz* σημειώνει ότι η ορολογία επί του θέματος δεν είναι ξεκάθαρη, συσκοτίζοντας με την ποικιλία της (συρροή νόμων, συρροή κανόνων, συρροή αξιώσεων) το ζήτημα. Βλ. *K. Larenz*, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin etc: Springer Verlag, 1991⁶, σελ. 267, σημ. 25. Ορισμένοι παλαιότεροι συγγραφείς χαρακτηρίζουν ως συρροή νόμων μόνο την περίπτωση που η μία διάταξη αποκλείει τις άλλες. Βλ. π.χ. *Χρ. Ι. Καθάρειου*, Περιπτώσεις συρροής αξιώσεων ή δικαίων και τα αποτελέσματα αυτής, ΝοΒ 22, σελ. 307-308, και *Ν. Φλώρου*, Τινά περί συρροής νόμων και συρροής αξιώσεων, ΝΔικ 14 (1958), σελ. 1 επ. Αντίστοιχο ορισμό δίνει για τη συρροή αξιώσεων ο *Μπαλής*. Βλ. *Γ. Μπαλή*, Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου, Π. Ν. Σάκκουλας, 1961⁸, §139, σελ. 370 επ. Ωστόσο, πρέπει να γίνει δεκτό ότι συρροή νόμων έχουμε κάθε φορά που περισσότερες διατάξεις ανταποκρίνονται στο ίδιο πραγματικό περιστατικό. Η συρροή νόμιμων λόγων ευθύνης, δηλ. αξιώσεων αποζημίωσης, δεν είναι παρά ένα ειδικότερο φαινόμενο της συρροής νόμων, το οποίο τότε μόνον απαντά, όταν οι συρρέοντες κανόνες δικαίου προβλέπουν ως έννομη συνέπεια μία αξίωση αποζημίωσης. Με άλλα λόγια, η συρροή αξιώσεων είναι πάντοτε και συρροή νόμων, θεωρούμενη από τη σκοπιά της έννομης συνέπειας. Βλ. *Ν. Σ. Παπαντωνίου*, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, Αθήνα: Π. Σάκκουλας, 1983, §7, σελ. 38 και § 43, σελ. 204 επ. Ευκρινέστερες οι διακρίσεις στις οποίες προβαίνει ο *Μαριάνος Καράσης*, Συρροή δικαιοπρακτικής και αδικοπρακτικής ευθύνης. Ένα ψευδοπρόβλημα., ΕλλΔ/νη 46 (2005), σελ. 633 επ.

¹¹ Παρόμοια είναι η ρύθμιση και στο νέο δίκαιο της πώλησης (ν. 3043/2002). Όταν το πράγμα είναι ελαττωματικό, ο αγοραστής έχει το εκλεκτικό δικαίωμα να ασκήσει κατ' αρέσκειαν οποιοδήποτε εκ των δικαιωμάτων των άρ. 540 ΑΚ επ. Δεν πρόκειται, όμως, για συρροή αξιώσεων, αλλά για συρροή των αξιώσεων μετεκπλήρωσης (διόρθωσης ή αντικατάστασης του πράγματος) της αξίωσης

Αντίθετα, περί *σωρευτικής* συρροής πρόκειται όταν οι συρρέοντες κανόνες εφαρμόζονται αθρόως, δηλ. ασκούνται σωρευτικώς όλες οι αξιώσεις και επέρχονται όλες οι σχετικές έννομες συνέπειες. Κατ' άρ. 57 ΑΚ, επί παραδείγματι, ο προσβληθείς στην προσωπικότητά του έχει έναντι του προσβάλλοντος την αξίωση άρσης της προσβολής, την αξίωση παράλειψης μελλοντικής προσβολής και την αξίωση αποζημίωσης, αν αποδείξει και την υπαιτιότητα του προσβάλλοντος (άρ. 57§2 και 914 ΑΚ). Εφόσον συντρέξουν οι σχετικές προϋποθέσεις, ο δικαιούχος μπορεί να ασκήσει όλες τις ως άνω αξιώσεις¹².

Τέλος, *αποκλειστική συρροή* υπάρχει, όταν οι συρρέουσες διατάξεις τελούν σε σχέση ειδικού προς γενικό, οπότε, λόγω της ειδικότητας, αποκλείεται η εφαρμογή των γενικών διατάξεων¹³. Τέτοιο παράδειγμα αποκλειστικής συρροής αποτελεί η εφαρμογή των ειδικών διατάξεων περί ανώμαλης εξέλιξης των επώνυμων συμβάσεων του ειδικού μέρους του ενοχικού δικαίου εν σχέσει προς τις γενικές διατάξεις¹⁴.

Εκτός, όμως, από την περίπτωση όπου οι διαφορετικές συρρέουσες αξιώσεις επάγονται διαφορετικές έννομες συνέπειες, είναι δυνατόν, στον δικαιοπρακτικό παράδεισο των νομικών εννοιών, ο δανειστής συχνά να εξοπλίζεται με μία ή περισσότερες αξιώσεις που κατευθύνονται προς την αυτή παροχή, όπως π.χ. την αποκατάσταση της ζημίας του¹⁵. Ήδη ο *Βασίλειος Οικονομίδης* παρατηρούσε με οξυδέρκεια στα «Στοιχεία Αστικού Δικαίου» του, ότι «το παράγον την της συρροής σχέσιν μεταξύ των πολλών αγωγών είναι **η ταυτότης του δι' αυτών επιδιωκομένου**

αποζημίωσης και διαπλαστικών δικαιωμάτων (υπαναχώρησης από τη σύμβαση της πώλησης ή μείωσης του τιμήματος).

¹² Βλ. Π. Β. Λαδά, όπ.π., §21 αρ. 64.

¹³ Ο *Φίλιος* χαρακτηρίζει τη συρροή αυτή *εκτοπιστική*, υπό την έννοια ότι το δικαίωμα που απορρέει από ειδική διάταξη εκτοπίζει εκείνο που απορρέει από τη γενική. Βλ. Π. Χ. *Φίλιο*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2009³, §128, σελ. 328.

¹⁴ Βλ. Απ. Σ. *Γεωργιάδη*, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002³, σελ. 53.

¹⁵ Ο *Σπυριδάκης* θεωρεί τη σωρευτική και τη διαζευκτική συρροή ως περιπτώσεις μη γνήσιας συρροής αξιώσεων για να τις αντιδιαστείλει προς τις περιπτώσεις γνήσιας συρροής αξιώσεων, όπου οι συρρέουσες αξιώσεις κατατείνουν προς την ικανοποίηση της αυτής παροχής. Βλ. Ι. Σ. *Σπυριδάκη*, Ενοχικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004, σελ. 183 επ. Ομοίως, ο *Καράσης*, όπ.π., σελ. 635, 637, διακρίνει μεταξύ συρροής αξιώσεων υπό ευρεία έννοια, όταν οι συρρέοντες κανόνες δικαίου προβλέπουν ως έννομη συνέπεια περισσότερες αξιώσεις, και συρροής αξιώσεων υπό στενή έννοια, όταν οι περισσότερες αξιώσεις έχουν ως αντικείμενο μία παροχή, που τείνει στην εξυπηρέτηση ενός και του αυτού σκοπού.

σκοπού»¹⁶ (η έξαρση του γράφοντος). Συμβαίνει, δε, οι συρρέουσες αυτές αξιώσεις αποζημίωσης να διαρρυθμίζονται ως προς τα ουσιώδη στοιχεία τους κατά τρόπο διάφορο (όπως π.χ. ως προς το μέτρο της απαιτούμενης υπαιτιότητας του ζημιώσαντος, την κατανομή του βάρους απόδειξης, τον χρόνο παραγραφής, τα μέσα εκτέλεσης, τη δυνατότητα ή μη αποκατάστασης και μη περιουσιακής ζημίας (ηθικής βλάβης), τη δυνατότητα παράστασης πολιτικής αγωγής ενώπιον ποινικών δικαστηρίων, τη δυνατότητα ή μη αντιτάξεως ενστάσεων και τη ύπαρξη ενδεχομένως βάσης ειδικής δωσιδικίας [forum negotii ή forum delicti]). Μολονότι ο νομοθέτης διασκαριφάται το εξωτερικό σύστημα και μεριμνά για την αξιολογική συνοχή των ρυθμίσεων του, τούτη η διαφορετικότητα των προϋποθέσεων υπό τις οποίες γεννάται η αξίωση αποζημίωσης δεν θα πρέπει απαραίτητα να κριθεί ως νομοτεχνική αστοχία, στο μέτρο που διαφορετικές κάθε φορά αξιολογήσεις υπογορεύουν και τη διαφορετική ρύθμιση.

Τούτος ο διαφορισμός παρατηρείται, μεταξύ άλλων, και στις σχετικές διατάξεις περί παραγραφής. Το προβλεπόμενο για την άσκηση μιας αξιώσεως χρονικό διάστημα, μετά την παρέλευση του οποίου παρέχεται στον οφειλέτη δικαίωμα άρνησης προς εκπλήρωση της οφειλόμενης παροχής, δεν ορίζεται μονοσήμαντα και κατά τρόπο ενιαίο για κάθε αξίωση. Ο θεσμός της παραγραφής, ως θεσμός δημοσίας τάξεως, αποτελεί μεν προϊόν της σύγκρουσης θεμελιωδών αρχών και αιτημάτων του δικαίου - στο πλαίσιο της οποίας το αίτημα της ουσιαστικής δικαιοσύνης για εκπλήρωση της οφειλόμενης παροχής υποχωρεί έναντι των επιταγών της ασφάλειας του δικαίου και της ασφάλειας των συναλλαγών - αλλά συγκαθορίζεται αποφασιστικά και από την *in concreto* στάθμιση των αντιτιθέμενων συμφερόντων του δικαιούχου της αξιώσεως και του υποχρέου¹⁷. Παράλληλα με τον γενικό κανόνα περί εικοσαετούς παραγραφής (άρ. 249ΑΚ), άλλοι αποχρώντες λόγοι υπαγορεύουν βραχύχρονη παραγραφή, όπως π.χ. συμβαίνει με τις εμπορικές συμβάσεις, όπου οι δικαιούχοι παρακινούνται να ασκήσουν γρήγορα της αξιώσεις τους προκειμένου να επέλθει ταχεία εκκαθάριση των όποιων εκκρεμοτήτων, χάριν της εύροιας των συναλλαγών. Επίσης, βραχύχρονη παραγραφή θεσπίζεται όταν

¹⁶ Β. Τ. Οικονομίδου, Στοιχεία του Αστικού Δικαίου – Βιβλίου Πρώτον: Γενικά Αρχαί, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, ανατύπωση στη σειρά «Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη», 1987, §87 σημ. 3δ', σελ. 346.

¹⁷ Βλ. και Μ. Κ. Αυγουστιανάκη, Λειτουργία των γενικών αρχών του δικαίου, ιδίως των αρχών της ισότητας, της ασφάλειας δικαίου και της προστατευόμενης εμπιστοσύνης, στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, ΔτΑ ΤεΣ (Κράτος Δικαίου και Προστατευόμενη Εμπιστοσύνη) Ι/2003, σελ. 154 - 155.

υπάρχει η ανάγκη άμεσης συλλογής του αποδεικτικού υλικού, προκειμένου να διακριβωθούν ελλείψεις, ελαττώματα και η έκταση της ζημίας επί κινητών πραγμάτων, γιατί, διαφορετικά, με την πάροδο μακρού χρόνου η απόδειξη καθίσταται δυσχερής. Δεν υπάρχει, ωστόσο, ανάγκη θέσπισης βραχείας παραγραφής στις συνήθεις περιπτώσεις διαφορών, όπου οι αποδείξεις μπορούν να προκύπτουν εξ εγγράφων, η δε έκταση της προκληθείσας από αντισυμβατική συμπεριφορά ζημίας δύναται ευχερώς να υπολογισθεί.

Στο παράδειγμα μας, ο νομοθέτης θέσπισε βραχύτατη εξάμηνη παραγραφή για την αξίωση αποκατάστασης των φθορών του μισθίου ακινήτου (άρ. 602 ΑΚ). Παράλληλα, η αντίθετη προς τη συμφωνημένη χρήση του μισθίου πρόκληση φθορών ήτοι η υπαίτια και παράνομη πρόκληση ζημίας επί των πραγμάτων του εκμισθωτή, συνιστά αδικοπραξία, η οποία υπόκειται σε πενταετή παραγραφή (άρ. 937 ΑΚ)¹⁸. Καθίσταται, δε, πρόδηλο ότι σε περίπτωση συρροής, η αυτόθροη εφαρμογή αμφοτέρων των διατάξεων είναι αδύνατη και αντιφατική. Παρατηρείται εδώ μια λανθάνουσα σύγκρουση ρυθμίσεων¹⁹. Ελλείπει ενός κανόνα άρσης της συγκρούσεως²⁰, ο εφαρμοστής του δικαίου καλείται να άρει την ως άνω κανονιστική αντινομία²¹. *De obscuris fit interpretatio!*

Η παρούσα εργασία θα περιοριστεί να εξετάσει το ειδικότερο, αλλά, φρονούμε, όχι λιγότερο σημαντικό, ζήτημα των διαφορετικών χρόνων παραγραφής της αξίωσης αποζημίωσης που χορηγούν στον ζημιωθέντα περισσότεροι του ενός,

¹⁸ Δεν θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να παροράται το ενδεχόμενο διαφορετικής έναρξης ή αναστολής ή διακοπής των διαφόρων χρόνων παραγραφής, γεγονός που καθιστά δυνατό το ενδεχόμενο η μία από τις συρρέουσες αξιώσεις να έχει παραγραφεί ενώ υπάρχει ακόμη το χρονικό περιθώριο δικαστικής επιδίωξης άλλης από τις περισσότερες συρρέουσες αξιώσεις. Στο παράδειγμά μας, τόσο η αξίωση από τη σύμβαση όσο και η αξίωση από την αδικοπραξία έχουν κοινό αφετήριο χρονικό σημείο, αφού η ανάληψη του μισθίου συμπίπτει εδώ με την κατ'άρ. 937 ΑΚ γνώση της ζημίας και του υποχρέου.

¹⁹ Βλ. και *Georgiades*, ό.π., σελ. 86. Βλ. και *N. Σ. Παπαντωνίου*, ό.π., σελ. 40, κατά τον οποίο, σε περίπτωση αδυναμίας άρσης της αντίφασης μεταξύ κανόνων δικαίου, οι δύο αυτοί κανόνες αλληλοκαταργούνται, ώστε να δημιουργείται από τη σύγκρουση κενό, το οποίο θα πρέπει να πληρωθεί όπως και κάθε άλλο κενό. Από την κλασική μεθοδολογία του δικαίου βλ. και *K. Engisch*, *Εισαγωγή στη νομική σκέψη*, μτφρ. Δ. Σπινέλλη, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1999³, σελ. 195, 326.

²⁰ Τούτο παρατηρεί και ο *Καθάρειος*, ό.π., σελ. 307: «Ειδικά διατάξεις ρυθμίζουσαι τας σχέσεις τας εδραζομένας επί συρροής νόμων ή συρροής αξιώσεων δεν περιέχονται εν τω Αστικώ Κώδικι».

²¹ Ο *Γεωργιάδης* χαρακτηρίζει την αντινομία αυτή «κανονιστική» για να τη διακρίνει από την κατηγορία των αξιολογικών αντινομιών. *Απ. Σ. Γεωργιάδη*, ό.π., σελ. 67.

συρρέοντες νόμιμοι λόγοι ευθύνης. Όπου κρίνεται σκόπιμο, η πραγμάτευση του ελληνικού δικαίου εμπλοτίζεται με δικαιοσυγκριτικές παρατηρήσεις²².

Στις επόμενες γραμμές ακολουθούν οι λύσεις που προτάθηκαν στο πρόβλημα από τη θεωρία και τη νομολογία (§2). Προκρίθηκε η παράλληλη παράθεση των θεωρητικών αναζητήσεων και των νομολογιακών λύσεων και όχι η πρόταξη της θεωρίας και των δογματικών επιχειρημάτων και η εν συνεχεία σταχυολόγηση δικαστικών αποφάσεων που ακολούθησαν τη μία ή την άλλη θεωρητική λύση. Και τούτο διότι αφενός η θεωρία αποκομμένη από την πράξη δύσκολα μπορεί να βοηθεί αφού σκοπός των θεωρητικών του δικαίου είναι η πρόταση δίκαιων λύσεων σε νομικώς σημαντικά προβλήματα, αφετέρου τα δικαστήρια δεν αποτελούν οιονεί αυτόματους εκφορείς του θεωρητικού λόγου περί το δίκαιο αλλά πολλές φορές αναπτύσσουν δικαιοπλαστική δράση, συνδιαμορφώνοντας το θετικό δίκαιο²³. Όπως γλαφυρά το διατύπωσε ο *Ανδρέας Γαζής*, ασκώντας κριτική στην κάποτε υπερβολική προσκόλληση και πρόταξη των δογματικών προτάσεων, «η έννοια δεν προηγείται, αλλά έπεται του θετού δικαίου»²⁴. Η εργασία κλείνει με μια απόπειρα συναγωγής κάποιων προσωρινών, έστω, συμπερασμάτων υπό τη μορφή τυπολογίας περιπτώσεων συρροής νόμιμων λόγων ευθύνης (§3).

²² Η αναλυτική μικρο-συγκριτική εξέταση του ζητήματος εκφεύγει του σκοπού της παρούσας εργασίας. Ωστόσο, κάποιες αναφορές και παρατηρήσεις εξ επόψεως συγκριτικού δικαίου κρίνονται αναγκαίες και για λόγους πληρότητας παρατίθενται όπου κρίνεται σκόπιμο και στον οικείο τόπο. Για μια γενικότερη δικαιοσυγκριτική επισκόπηση του ζητήματος, βλ. τη συμβολή του Καθηγητή του Cambridge, *Tony Weir*, υπό τον τίτλο “Complex Liabilities”, ως δωδέκατο κεφάλαιο στον ενδέκατο τόμο της International Encyclopedia of Comparative Law καθώς και *Ch. von Bar*, The Common European Law of Torts, v. I, Oxford: Clarendon Press, 1998, ιδίως part 5, σελ. 424 επ.

²³ Για τη συνέργεια αυτή νομικής θεωρίας και πράξης βλ. τις αναπτύξεις του *A. A. Γαζή*, Νομική επιστήμη και μέθοδος αυτής, σε *A. A. Γαζή*, Μελέτες και Άρθρα 1934-1997, τ. I, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1998, σελ. 365.

²⁴ *A. A. Γαζή*, όπ. π. σημ. 8, σελ. 69.

§2. Οι προτεινόμενες απαντήσεις στο πρόβλημα

Εάν επιστρέψουμε στο ίδιο το πρόβλημα, διαπιστώνεται, χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, ότι δύο είναι οι λογικές οδοί μέσα από τις οποίες μπορεί να επιλυθεί: Είτε θα γίνει δεκτό ότι η εν λόγω συρροή διατάξεων δεν είναι αληθής, για να δανεισθούμε την ορολογία του ποινικού δόγματος, παρά μόνο φαινομένη, δηλαδή φαινομενική, και ότι, επομένως, ένα μόνον πλέγμα διατάξεων εφαρμόζεται κατά τρόπο αποκλειστικό. Την οδό αυτή ακολούθησε πράγματι η γαλλική έννομη τάξη (υπό Α παρακάτω), όπου κρατεί η άποψη περί μη συρροής των νόμιμων λόγων ευθύνης. Είτε, από την άλλη πλευρά, θα υποστηριχθεί ότι οι αξιώσεις που πηγάζουν από πλείονες νόμιμους λόγους ευθύνης πράγματι συρρέουν, υπό την έννοια ότι στην υπό κρίση υπόθεση φαίνεται κατ' αρχήν να διεκδικούν εφαρμογή δύο τουλάχιστον πλέγματα διατάξεων που απονέμουν στον ζημιωθέντα την αξίωση αποζημίωσης, χωρίς να είναι δυνατός ο *a limine* αποκλεισμός εκατέρου εξ αυτών.

Υπό τη δεύτερη αυτή εκδοχή, μένει να διερευνηθεί το *πότε* και το *πώς* αυτές οι αξιώσεις συρρέουν. Στο πλαίσιο της δεύτερης αυτής λύσης διατυπώθηκαν διαφορετικές απόψεις, οι οποίες διαφοροποιούνται κατά τον βαθμό και την ένταση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των συρρεουσών αξιώσεων που αποδέχονται (καμμία αλληλεπίδραση [άποψη της «ελεύθερης συρροής»], μερική αλληλεπίδραση [άποψη της «επενεργούσης συρροής»], πλήρης αλληλεπίδραση [άποψη της «μίας ενιαίας αξιώσεως, πολλαπλώς θεμελιωμένης»], υπό Β, Γ, Δ παρακάτω, αντιστοίχως).

Πρέπει στο σημείο αυτό να τονισθεί ότι η απάντηση στο πρόβλημα που θα μας απασχολήσει δεν μπορεί να δοθεί αποκομμένη από τα δικονομικά της συμφραζόμενα. Το ζήτημα της συρροής αποτέλεσε, άλλωστε, σημείο αμφιλεγόμενο στη ζωνρή συζήτηση που διεξήγαγε η γερμανική ιδίως επιστήμη του δικονομικού δικαίου περί του αντικειμένου της δίκης. Από τη στιγμή που ερωτάται πόσες αξιώσεις κατάγονται σε δίκη, ποιο είναι, εν τέλει το θέμα του δικαστικού αγώνα, η απάντηση προσέχει να δοθεί στον χώρο του δικονομικού δικαίου²⁵. Γιατί εάν το αντικείμενο της δίκης έχει αποχρωματισθεί από τις κατηγορίες του ουσιαστικού δικαίου και δεν

²⁵ P. Arens, Zur Anspruchskonkurrenz bei mehreren Haftungsgründen, AcP 170 (1970), σελ. 393 επ., 400.

ταυτίζεται με το ουσιαστικό δικαίωμα, το οποίο σιωπηρώς επικαλείται με την εισφορά των σχετικών πραγματικών περιστατικών ο ενάγων, αλλά, τουναντίον, προσδιορίζεται πλέον από το βιοτικό συμβάν και το αίτημα παροχής δικαστικής προστασίας ή και μόνον από το αίτημα, όπως πρεσβεύουν οι σύγχρονες δικονομικές θεωρίες, τότε παραμένει ανοικτό το ερώτημα εάν οι συρρέουσες αξιώσεις του ουσιαστικού δικαίου αποτελούν ένα βιοτικό συμβάν ή ένα αίτημα²⁶.

Μάλιστα, η απάντηση στο ερώτημα εάν οι συρρέουσες αξιώσεις δημιουργούν ένα ή δύο διακριτά αντικείμενα δίκης επηρεάζει αποφασιστικά τους αναγκαιώς συνεχόμενους προς το αντικείμενο της δίκης δικονομικούς θεσμούς. Ζήτημα γεννάται π.χ. για το εάν υπάρχει αντικειμενική σώρευση αγωγών (άρ. 218 ΚΠολΔ), όταν στο δικόγραφο της αγωγής περιγράφονται περιστατικά που πληρούν το πραγματικό πλειόνων διατάξεων που επάγονται την ίδια έννομη συνέπεια ή για το εάν συνιστά απαράδεκτη μεταβολή του αιτήματος ή και της βάσεως της αγωγής η επίκληση για πρώτη φορά με τις προτάσεις γεγονότων που πληρούν το πραγματικό άλλης διάταξης που επάγεται την ίδια έννομη συνέπεια. Συναφώς, ερωτάται εάν δημιουργείται εκκρεμοδικία (άρ. 222 ΚΠολΔ) και εμποδίζεται η έγερση αγωγής με το ίδιο αίτημα, το οποίο, όμως, επιστηρίζεται σε γεγονότα πληρούντα το πραγματικό άλλης νομικής διάταξης εν σχέσει προς τα διαλαμβανόμενα στην αρχική αγωγή, και εάν η τελεσίδικη απόφαση αναπτύσσει δύναμη δεδικασμένου (άρ. 322, 324 ΚΠολΔ) και καθιστά απαράδεκτη την έγερση άλλης αγωγής για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, έστω κι αν η τελευταία εδράζεται σε διαφορετικές νομικές διατάξεις.

²⁶ Για μια αναλυτική παρουσίαση του ζητήματος του αντικείμενου της δίκης, βλ. τη μονογραφία του Κ. Φ. Καλαβρού, Το αντικείμενο της πολιτικής δίκης, τ. I, II, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1983, 1985, passim και σελ. 20-53 του τόμου Α', όπου πραγματεύεται τις σύγχρονες εξελίξεις της γερμανικής θεωρίας. Βλ. επίσης Κ. Ε. Μπέη, Το αντικείμενο της πολιτικής δίκης, Δ 21 (1990), σελ. 3-52, Κ. Δ. Κεραμέως, Αστικό Δικονομικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 1986, σελ. 115 – 120, Γ. Γ. Μητσόπουλου, Η θεωρία του αστικού δικονομικού δικαίου, Δ 1 (1970), σελ. 7 επ., ιδίως 14-17 (=ΕΕΝ 37 (1970), σελ. 1-14), Κ. Η. Schwab, Επίκαιρα προβλήματα της γερμανικής δικονομικής επιστήμης, Δ 6 (1975), σελ. 194 επ., 201 – 205, του ιδίου, Η σύγχρονος θέσις της διδασκαλίας περί του αντικείμενου της δίκης εν τη γερμανική πολιτική δικονομία, ΝΔ 20 (1964), 261-267. Όπως ορθά τονίζει ο Κονδύλης, το αντικείμενο της δίκης αποτελεί μεν γενικότερη έννοια του δικονομικού δικαίου, δεν προϋπάρχει όμως του νομοθέτη, αλλά καθορίζεται από αυτόν. Ελλείψει γενικής περί του αντικείμενου της δίκης διατάξεως του ΚΠολΔ, η απάντηση στο ερώτημα του τι περιλαμβάνεται στο αντικείμενο της δίκης προσήκει να δοθεί κατόπιν τελολογικής και συστηματικής ερμηνείας των διατάξεων περί εκκρεμοδικίας, δεδικασμένου, αντικειμενικής σωρεύσεως αγωγών και μεταβολής της βάσης της αγωγής, λαμβανομένων υπόψη και των θεμελιωδών αρχών της διαθέσεως και της συζητήσεως. Βλ. Δ. Γ. Κονδύλη, Το δεδικασμένο κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007², §16, σελ. 295 επ., ιδίως σελ. 301-302.

Σε κάθε περίπτωση, η απάντηση του ερωτήματος του ουσιαστικού δικαίου που εδώ μας απασχολεί δεν προδικάζει την απάντηση επί του ερωτήματος του δικονομικού δικαίου. Και τούτο διότι είναι δυνατό, ιδίως υπό το φως της σύγχρονης δικονομικής θεωρίας, οι δύο αυτοτελείς, κατά τα λοιπά, αξιώσεις του ουσιαστικού δικαίου να επιστηρίζουν ένα αίτημα ή να θεμελιώνονται στο ίδιο βιοτικό συμβάν, οπότε και να δημιουργούν ένα ενιαίο αντικείμενο δίκης, ή, αντιθέτως, εκάστη αυτοτελής αξίωση του ουσιαστικού δικαίου να δημιουργεί και ένα αυτοτελές, διακριτό αντικείμενο δίκης.

A. Η λύση της «μη συρροής» - η αρχή «non cumul» του γαλλικού δικαίου²⁷.

Σε αντίθεση με την πλειονότητα των εννόμων τάξεων, στο γαλλικό δίκαιο κρατεί η άποψη περί ασυμβατότητας των δύο κύριων νομίμων λόγων αστικής ευθύνης, ήτοι της ενδοσυμβατικής και της αδικοπρακτικής ευθύνης. Σύμφωνα με την κλασσική, πλέον, διατύπωση της από 1-11-1922 αποφάσεως του Ανωτάτου Γαλλικού Ακυρωτικού, «τα άρ. 1382 κ. επ. (ενν. οι περί αδικοπραξίας διατάξεις) δεν εφαρμόζονται όταν πρόκειται περί μιας υπαίτιας παράβασης (faute), η οποία διαπράττεται κατά την εκπλήρωση μιας συμβατικής υποχρέωσης»²⁸. Η διατύπωση αυτή αποδίδει με ενάργεια την έκτοτε πάγια θέση της γαλλικής θεωρίας και νομολογίας περί αμοιβαίου αποκλεισμού της ενδοσυμβατικής και της αδικοπρακτικής ευθύνης. Οι δύο κύκλοι ευθύνης έχουν διαφορετικό πεδίο εφαρμογής, αποτελούν, δηλαδή, κύκλους συνάλληλους: όταν ιδρύεται ο ένας νόμιμος λόγος ευθύνης, αποκλείεται ο έτερος, ό,τι εντάσσεται στον έναν κύκλο, κείται εκτός του άλλου. Συνεπεία του ως άνω αποκλεισμού, ο αντισυμβαλλόμενος του ζημιώσαντος στερείται του δικαιώματος να επιλέξει τις ενδεχομένως ευνοϊκότερες περί αδικοπραξίας

²⁷ Βλ. γενικά, *G. Viney, Traité de droit civil – Introduction à la responsabilité*, Paris: Librairie Générale de Droit et de la Jurisprudence, 1995², σελ. 403 επ. και *P. Malaurie, L. Aynès, P. Stoffel – Munck, Droit Civil – Les Obligations*, Paris: Defrénois, 2005, σελ. 533 επ., *P. H. Schlechtriem, Vertragsordnung und außervertragliche Haftung – Eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Konkurrenz von Ansprüchen aus Vertrag und Delikt im französischen, amerikanischen und deutschen Recht*, Frankfurt a.M.: Alfred Metzner Verlag, σελ. 63 επ και *J. Bell/ S. Boyron/ S. Whittaker, Principles of French Law*, Oxford: Oxford University Press, 2007², σελ. 328-329.

²⁸ Cass. civ. 11 Jan. 1922, D. 1922.1.16: «[I]es articles 1382 et suivants ne sont pas applicables lorsqu' il s' agit d' une faute commise dant l' exécution d' une obligation resultant d' un contrat».

διατάξεις και περιορίζεται να επιστηρίξει την αξίωσή του στην σύμβαση²⁹. Εξαίρεση προβλέπεται, όταν η συμβατική παράβαση συνιστά και ποινικό αδίκημα³⁰.

Δύο κυρίως επιχειρήματα προβάλλονται προς υπεράσπιση της ως άνω απόψεως. Πρώτον, η θέση περί μη συρροής ανταποκρίνεται στην βούληση του ιστορικού νομοθέτη να δομήσει το όλο σύστημα αστικής ευθύνης πάνω σε δύο διακριτές εννοιολογικές κατηγορίες, αυτές της ενδοσυμβατικής και της εξωσυμβατικής ευθύνης, τις οποίες σαφώς διαστέλλει με βασικό κριτήριο την ύπαρξη ή μη συμβατικού δεσμού μεταξύ των μερών. Η δυνατότητα επιλογής της οδού της αδικοπραξίας, παρά την ύπαρξη συμβατικού δεσμού, θα συνιστούσε ουσιώδη παράβλεψη της ως άνω θεμελιώδους διάκρισης και διαστρέβλωση των ορίων των δύο μορφών ευθύνης. Εάν ο ιστορικός νομοθέτης προέκρινε αυτή την δυνατότητα, δεν θα προέβαινε στη σαφή διάκριση των δύο μορφών ευθύνης και θα ερρύθμιζε και την περίπτωση τομής των δύο κύκλων.

Δεύτερον, υποστηρίζεται ότι η θέση της μη συρροής σέβεται και αφήνει άθικτη την ιδιωτική αυτονομία των μερών. Υπό αυτήν την άποψη, εφόσον υπάρχει συμβατικός δεσμός, θα συνιστούσε ανεπίτρεπτο και άδικο αιφνιδιασμό προς τον ζημιώσαντα συμβαλλόμενο να στερηθεί των όποιων ευνοϊκών ρυθμίσεων της ενδοσυμβατικής ευθύνης (σύντομος χρόνος παραγραφής, ευνοϊκό μέτρο ευθύνης μόνον για βαρεία αμέλεια), ακριβώς επειδή δόθηκε στον ζημιωθέντα αντισυμβαλλόμενο του η δυνατότητα να επιλέξει την αποκατάσταση της ζημίας του διά της οδού της αδικοπρακτικής ευθύνης. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ίδιο ακριβώς επιχείρημα με ανεστραμμένη διατύπωση χρησιμοποιείται από τους οπαδούς της συρροής, ότι δηλαδή θα ήταν άδικο για τον ζημιωθέντα να μην επέλθουν οι εκ της αδικοπραξίας βαρύτερες συνέπειες μόνον όταν ο ζημιωθείς δεν διατελούσε σε συμβατικό δεσμό με τον ζημιώσαντα.

Παρά την επίκληση της τυπικής λογικής στην ως άνω επιχειρηματολογία, η επιλογή της μη συρροής εδράζεται, στην πραγματικότητα, σε δομικούς λόγους, δηλαδή σε λόγους που ανάγονται στην ίδια την δομή της γαλλικής τάξης. Όπως

²⁹ Βλ. *Georgiades*, σελ. 41 καθώς και αναλυτικά, *P. Malaurie, L. Aynès, P. Stoffel – Munck*, όπ.π., σελ. 533-534.

³⁰ *P. Malaurie, L. Aynès, P. Stoffel – Munck*, όπ.π., σελ. 543.

σωστά επισημαίνεται, η εξ αδικοπραξίας αξίωση αποζημίωσης θεμελιώνεται σε μία γενική ρήτρα (άρ. 1384 Code Civil), η οποία προβλέπει την αποκατάσταση κάθε είδους ζημίας που προκλήθηκε από πταίσμα (faute), του στοιχείου της faute νοούμενου εδώ ως περιέχοντος και το αντικειμενικό στοιχείο της παρανομίας³¹. Έτσι η ρήτρα μπορεί να τύχει τόσο ευρείας ερμηνείας και εφαρμογής ώστε θα καθιστούσε το συμβατικό δίκαιο ανεφάρμοστο. Επιπλέον, η αποδοχή της άποψης ότι κάθε υπαίτια αθέτηση σύμβασης συνιστά εν ταυτώ και αδικοπραξία θα άνοιγε, επίσης, τον δρόμο για την εφαρμογή του άρθρου 1384§1 CC και της άνευ πταίσματος αντικειμενικής ευθύνης που προβλέπει, οσάκις η ζημία του ενός αντισυμβαλλομένου προκαλείται από ένα πράγμα που βρίσκεται υπό τον έλεγχο του άλλου (gardien). Κατά τα ως άνω εκτεθέντα, ο γιατρός που έχει συμβληθεί με τον ασθενή σε σύμβαση ιατρικής αγωγής θα μπορούσε να υπέχει τη μη πταισματική ευθύνη του άρ. 1384 CC. Με τον τρόπο αυτό, όμως, διασαλεύεται η θεμελιώδης για το γαλλικό ενοχικό δίκαιο διάκριση μεταξύ «ενοχής μέσων» και «ενοχής αποτελέσματος», αφού όλες οι συμβάσεις θα μετατρέποντο σε ενοχές αποτελέσματος, καίτοι από τη βούληση των συμβαλλόμενων μερών είναι σαφές ότι, επί παραδείγματι, στη σύμβαση ιατρικής αγωγής ο γιατρός δεν μπορεί να υποσχεθεί τη θεραπεία του ασθενούς ούτε τη μη επέλευση άλλης ζημίας από την ιατρική πράξη³².

Είναι, δε, χαρακτηριστικό ότι η λύση της μη συρροής είναι απολύτως κρατούσα και σε τέτοια έκταση εμπεδωμένη στη γαλλική έννομη τάξη, ώστε και στο υπό συζήτηση «Προσχέδιο Μεταρρύθμισης του δικαίου των ενοχών και της παραγραφής» (Avant-projet de reforme du droit des obligations et de la

³¹ Για την έννοια της faute και τη συγκριτική της συνεξέταση με το στοιχείο του παρανόμου του άρ. 914 ΑΚ, κλασική παραμένει η γαλλική μονογραφία του *Δεληγιάννη*, βλ. *J. Deliyannis, La notion d'acte illicite considéré en sa qualité d'element de la faute délictuelle*, Paris: LGDJ, 1952, passim.

³² Στην «ενοχή μέσων» (obligation de moyens), ο οφειλέτης περιορίζεται στην προσφορά των μέσων για την επίτευξη του αποτελέσματος, ενώ στην «ενοχή αποτελέσματος» (obligation de résultat) δημιουργείται υποχρέωση για την επίτευξη του αποτελέσματος. Η εννοιολογική αυτή διάκριση προσιδιάζει μεν στη δική μας διάκριση μεταξύ συμβάσεως εργασίας (άρ. 648 ΑΚ επ.) και συμβάσεως έργου (άρ. 681 ΑΚ επ.) αλλά είναι γενικότερη και καταλαμβάνει όλους τους τύπους συμβάσεων. Η πρακτική διαφορά έγκειται στο ότι στις μεν ενοχές μέσων ο δανειστής υποχρεούται να αποδείξει την υπαίτια παράβαση της υποχρέωσης του δανειστή, τη ζημία και τον μεταξύ τους αιτιώδη σύνδεσμο, ενώ στην ενοχή αποτελέσματος αρκεί η απόδειξη της μη επέλευσης του αποτελέσματος, της ζημίας και του μεταξύ τους αιτιώδους συνδέσμου. Για τη γαλλική αυτή διάκριση βλ. *Μ. Π. Σταθόπουλου*, όπ.π., σελ. 102 επ. καθώς και *Κ. Φουντεδάκη*, Αστική Ιατρική Ευθύνη, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2003, σελ. 126 επ.

prescription)³³, προτείνεται η ρητή καθιέρωσή της αρχής της μη σώρευσης στο άρ. 1341 του Code Civil.

Ωστόσο, κατ' εξαίρεση, στην περίπτωση που η ζημία συνίσταται σε βλάβη της υγείας του ζημιωθέντος, προτείνεται η απονομή εκλεκτικού δικαιώματος στον ζημιωθέντα προκειμένου αυτός να επιλέξει τον πλέον συμφέροντα για εκείνον νόμιμο λόγο ευθύνης³⁴. Όπως αναφέρεται στο προοίμιο του ειδικότερου κεφαλαίου του εν λόγω προσχεδίου περί αστικής ευθύνης, το κατ' εξαίρεση απονεμόμενο δικαίωμα επιλογής του νόμιμου λόγου ευθύνης, επί τη βάση του οποίου ο ζημιωθείς θα ζητήσει την ανόρθωση της ζημίας του, αποτελεί εκδήλωση νομοθετικής εύνοιας προς τα θύματα σωματικών βλαβών.

Αποτιμώντας το γαλλικό δίκαιο, θα μπορούσε να λεχθεί ότι η καθαρότητα της λύσης του πλήρους διαχωρισμού των κύκλων αστικής ευθύνης που υιοθετεί ικανοποιεί σε σημαντικό βαθμό το αίτημα ασφάλειας του δικαίου. Όμως, ό,τι κερδίζεται από την εξ απόψεως ουσιαστικού δικαίου αντιμετώπιση του ζητήματος, φαίνεται να χάνεται από τη δικονομική του αντιμετώπιση, στο μέτρο που το δικονομικό δίκαιο επιτάσσει να αναφέρεται στο δικόγραφο της αγωγής και η νομική βάση, δυνάμει της οποίας αιτείται κανείς δικαστική προστασία³⁵.

B. Η λύση της «ελεύθερης συρροής».

Οι λύσεις που ακολουθούν αρνούνται την αποκλειστική εφαρμογή των περι συμβάσεως διατάξεων, δεχόμενες ρητά ή υπόρρητα ότι όσοι διατελούν σε συμβατικό

³³ Η ηλεκτρονική έκδοση του Προσχεδίου είναι διαθέσιμη και στην επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Γαλλίας (http://www.justice.gouv.fr/art_pix/RAPPORTCATALASEPTEMBRE2005.pdf)

³⁴ Η προτεινόμενη νέα διατύπωση του άρ. 1341 διαλαμβάνει τα ακόλουθα: «En cas d'inexécution d'une obligation contractuelle, ni le débiteur ni le créancier ne peuvent se soustraire à l'application des dispositions spécifiques à la responsabilité contractuelle pour opter en faveur de la responsabilité extracontractuelle. Toutefois, lorsque cette inexécution provoque un dommage corporel, le co-contractant peut, pour obtenir réparation de ce dommage, opter en faveur des règles qui lui sont plus favorables.». Βλ. P. Catala (ed.), *Avant-projet de reforme du droit des obligations et de la prescription*, 2005, σελ. 152.

³⁵ Βλ. T. Weir, *όπ.π.*, αρ. 56 και Ch. von Bar, *όπ.π.*, σελ. 450-451.

δεσμό δεν απαλλάσσονται εκ μόνου του λόγου τούτου από υποχρεώσεις που επιβάλλουν άλλες γενικότερες διατάξεις.

Η απόρριψη της άποψης περί αποκλειστικότητας ή υπεροχής του δικαίου των συμβάσεων σε σχέση προς τις *ex lege* ενοχές οφείλεται στον *Dietz* (*Anspruchskonkurrenz bei Vertragsveletzung und Delikt*, 1934). Υπεροχή δεν φαίνεται, πράγματι, να υπάρχει γιατί τόσο οι διατάξεις περί συμβάσεων όσο και εκείνες των *ex lege* ενοχών έχουν την ίδια τυπική ισχύ³⁶. Περαιτέρω, ως προς το ζήτημα της ειδικότητας, για την κατάφαση σχέσεως ειδικού προς γενικό, θα έπρεπε να διαπιστώνεται σχέση γένους προς είδος τόσο στο επίπεδο της νομοτυπικής μορφής των πλειόνων νόμιμων λόγων ευθύνης όσο και στο επίπεδο των επιδιωκόμενων με τη θέσπισή τους σκοπών³⁷. Για να επανέλθουμε στο κλασικό παράδειγμα συρροής αδικοπρακτικής και ενδοσυμβατικής ευθύνης, παρατηρείται ότι πρόκειται περί επάλληλων εννοιών, δηλ. περί εννοιών, το πλάτος των οποίων εν μέρει μόνον επικαλύπτεται³⁸. Το πραγματικό της αθέτησης προϋφιστάμενης ενοχής δεν υπάγεται πλήρως στο πραγματικό της αδικοπραξίας, διότι κάθε αθέτηση των συμβατικών υποχρεώσεων δεν συνιστά άνευ ετέρου αδικοπραξία. Υπάρχουν συμβατικές παραβάσεις, όπως επί παραδείγματι η μη εξόφληση μιας χρηματικής απαίτησης, που δεν αποτελούν συνάμα και αδικοπραξίες. Περαιτέρω, και ως προς τους σκοπούς που θάλπονται από την καθιέρωση των δύο νόμιμων λόγων ευθύνης δεν μπορεί να υποστηριχθεί σχέση ειδικότητας. Συνεπώς, η ενδοσυμβατική ευθύνη δεν αποτελεί ειδικότερη υποπερίπτωση της γενικής αδικοπρακτικής ευθύνης.

Καταφάσκοντας, τώρα, τη συρροή, όταν ένα βιοτικό συμβάν, αξιολογούμενο υπό ποικίλες νομικές επόψεις, φαίνεται να υπάγεται σε πλείονες κανόνες δικαίου, η πρώτη λύση του ζητήματος που μας απασχολεί πρεσβεύει ότι τα δύο πλέγματα διατάξεων που συγκροτούν τους νόμιμους λόγους ευθύνης συνυπάρχουν ανεπηρέαστα το ένα από το άλλο. Διάγουν, δηλαδή, βίο αυτοτελή. Αλληλεπίδραση μεταξύ τους δεν υπάρχει. Όπως edίδασκε ο *Βασίλειος Οικονομίδης*, «έκαστον δίκαιον και εκάστη υποχρέωσις διατηρεί την εαυτής ισχύν και ενέργειαν [...] Η συρροή αυτή

³⁶ Βλ. *K. Larenz*, *όπ.π.*, σελ. 267.

³⁷ Για τη σχέση ειδικότητας βλ. τις διαφωτιστικές παρατηρήσεις του *Φ. Δωρή* σε Γεωργιάδη Σταθόπουλου ΑΚ, Εισαγ. Παρατηρήσεις στα άρ. 534-562, αρ. 31 επ., ιδίως αρ. 32, που επιδέχονται, όμως, γενίκευσης.

³⁸ *Αλ. Παπανούτσου*, *Λογική*, Ιωάννινα: Δωδώνη, 1985², σελ. 41.

των δικαίων ή των υποχρεώσεων ουδεμίαν φέρει αλλοιώσιν εις τας σχέσεις ταύτας, αλλ' εκάστη τούτων εκπληροί πάσας τας εαυτής λειτουργίας»³⁹.

Η συρροή εκδηλώνεται το πρώτον τη στιγμή της εκπλήρωσης της μιας εκ των συρρεουσών αξιώσεων αποζημίωσης, οπότε αποσβέννεται οι λοιπές αξιώσεις, εκτός εάν κάποια εξ αυτών περιλαμβάνει κάτι επιπλέον, οπότε σώζεται ως προς το τελευταίο⁴⁰. Η αποφυγή του κινδύνου της πολλαπλής ικανοποίησης του δανειστή υπαγορεύεται από την ίδια την έννοια της αποζημίωσης. Η ικανοποίηση της μιας εκ των συρρεουσών αξιώσεων, δηλαδή η αποκατάσταση της επελθούσας ζημίας, συνιστά άρση της ίδιας ακριβώς ζημίας, την ανόρθωση της οποίας διώκουν και οι υπόλοιπες συρρέουσες αξιώσεις. Συνεπώς, δεν θα πληρούται πλέον το στοιχείο της ζημίας στην νομοτυπική μορφή του κανόνα δικαίου που προβλέπει την άλλη συρρέουσα αξίωση. Συνεπώς, η ικανοποίηση μίας εκ των συρρεουσών αξιώσεων συνιστά ικανοποίηση και των άλλων. Σε δικονομικό επίπεδο, εξάλλου, η πιθανή έγερση αγωγής του διαδίκου που ικανοποιήθηκε θα προσέκρουε στην έλλειψη εννόμου συμφέροντος και η σχετική θα απορριπτόταν ως απαράδεκτη.

Η ελεύθερη συρροή εδράζεται στη σκέψη ότι, εφόσον θεμελιώνονται δύο αξιώσεις π.χ. *ex contractu* και *ex delictu*, ο ζημιωθείς είναι εκείνος που μπορεί να επιλέξει τα κατ' αυτόν ευνοϊκότερα μέσα προς αποζημίωση, ανεξαρτήτως εάν αυτά ανάγονται στην εφαρμογή κανόνων ενδοσυμβατικής ή αδικοπρακτικής ευθύνης. Δεν υπάρχει λόγος να αρνηθούμε την προστασία που προσφέρουν οι γενικές διατάξεις του νόμου, εφόσον πληρούνται οι σχετικές προϋποθέσεις, αφού η σύμβαση ενισχύει τις εκ του νόμου καθιερούμενες υποχρεώσεις, και δεν αποβλέπει στον παραμερισμό τους. Διαφορετικά, θα καταλήγαμε στο άτοπο αποτέλεσμα να επέρχονται οι εξ αδικοπραξίας βαρύτερες συνέπειες μόνον εφόσον ο ζημιώσας δεν συνδέεται μέσω συμβάσεως με τον ζημιωθέντα. Τότε, όμως, κατά την παραστατική έκφραση του Ζέπου, που ανέπτυξε το ως άνω επιχείρημα, «θα περιωριζέτο αισθητώς το πεδίο εφαρμογής του εν τη ουσία του δικαίου ενυπάρχοντος αγώνα κατά του αδίκου»⁴¹.

³⁹ Β. Τ. Οικονομίδου, όπ. π., σελ. 254 σημ. 2.

⁴⁰ Βλ. Γ. Μπαλή, όπ.π., §139.

⁴¹ Για το ως άνω επιχείρημα, το οποίο αποτελεί αντιστροφή του επιχειρήματος που κομίζει η γαλλική θεωρία προς υποστήριξη της μη σόρευσης βλ. Π. Ι. Ζέπου, Ευθύνη εξ αλλοτριών αδίκων πράξεων εν τω ισχύοντι αστικώ δικαίω, Αθήναι, 1937, σελ. 25 και του ίδιου, Ενοχικόν Δίκαιον, Α': Μέρος

Περαιτέρω, προς υπεράσπιση της ως άνω λύσης μπορούν να προσαχθούν δύο αξιοπρόσεκτα επιχειρήματα, ένα ιστορικό κι ένα δικονομικό. Όπως υποστηρίζεται, ο ιστορικός νομοθέτης του Αστικού Κώδικα ορισμένως ε γνώριζε το ακανθώδες ζήτημα της συρροής, αλλά δεν πήρε άμεσα θέση. Ούτε, από την άλλη, αναγνώρισε τον θεσμό της πρόταξης της σύμβασης του γαλλικού δικαίου⁴², γεγονός που συνηγορεί υπέρ της αυτοτέλειας των συρρεουσών διατάξεων. Σε δικονομικό επίπεδο, τώρα, η αυτοτέλεια των συρρεουσών διατάξεων φαίνεται να συστοιχείται καλύτερα προς την αρχή της διαθέσεως του αντικειμένου της δίκης (άρ. 106 ΚΠολΔ): Επιλέγοντας μία μόνο από τις συρρέουσες αξιώσεις και εισφέροντας το αντίστοιχο πραγματικό υλικό, ο ενάγων εκφράζει προς το δικαστήριο και τον αντίδικό του, έστω και κατά τρόπο αποφαιτικό, τη βούλησή του να μην ληφθούν υπόψη πραγματικά περιστατικά που δεν ανήκουν στην ασκηθείσα αξίωση, αλλά ανήκουν πιθανόν σε άλλες συρρέουσες αξιώσεις⁴³.

Κατά τα ως άνω εκτεθέντα, έκαστος νόμιμος λόγος αποτελεί αυτοτελή νομική αιτία της αγωγής αποζημίωσης και υποκείται σε ιδιαίτερους κανόνες. Ως προς το ειδικότερο ζήτημα της παραγραφής, εν προκειμένω, κάθε αξίωση αποζημίωσης υπόκειται και σε ιδιαίτερο χρόνο παραγραφής. Μπορεί, συνεπώς, ο ενάγων και μετά την παρέλευση του χρόνου παραγραφής της μιας αξιώσεως, να εγείρει την άλλη αξίωση, η οποία δεν έχει ακόμη υποπέσει σε παραγραφή.

Στη δικονομική πλευρά του ζητήματος, η αυτοτέλεια των συρρεουσών αξιώσεων συνεπάγεται την αυτοτέλεια δύο διακριτών αντικειμένων δίκης. Κατ' ακολουθία, υπάρχει σώρευση αγωγών όταν ασκούνται και οι δύο αξιώσεις στο ίδιο δικόγραφο, η δε εκκρεμοδικία της μιας αγωγής δεν εμποδίζει την διεξαγωγή δίκης με

Γενικών, Αθήναι, 1955², σελ.85-86 και *του ιδίου*, Le problème du cumul de responsabilités contractuelle et délictuelle en droit hellénique, RHDI 15 (1962), σελ. 256 επ., ιδίως 262.

⁴² Απ. Χελιδόνη, Ζητήματα συρροής στην ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, ΕφΑΔ 2009, σελ. 658 επ., ιδίως 669.

⁴³ Τούτο ισχύει ακόμη και όταν περιέχονται στην αγωγή του ενάγοντος πραγματικά περιστατικά που πληρούν το πραγματικό όλων των σχετικών συρρεουσών διατάξεων. Τότε, κατά τον Κονδύλη, ο ενάγων δύναται να δηλώσει προς το δικαστήριο κατά τρόπο σαφή ότι ασκεί μόνο την αξίωση που πηγάζει από μία εκ των συρρεουσών διατάξεων. Διότι ναι μεν το δικαστήριο δεν δεσμεύεται από το νομικό χαρακτηρισμό που ο ενάγων δίνει στα εισφερόμενα δια της αγωγής του πραγματικά περιστατικά, στην περίπτωση όμως αυτή προβάδισμα δίδεται στην αρχή της διαθέσεως (άρθρο 106 ΚΠολΔ). Σε κάθε περίπτωση το ζήτημα αποτελεί πεδίο έντασης μεταξύ της αρχής της διαθέσεως και της αρχής *iura novit curiam*. Βλ. εγγύτερα Δ. Γ. Κονδύλη, όπ.π., σελ. 305, 306.

αντικείμενο νέα αγωγή με το ίδιο αίτημα, ερειδόμενο όμως σε διαφορετικές νομικές διατάξεις. Το δεδικασμένο, αντιστοίχως, της μιας απόφασης που δέχεται ή απορρίπτει τελεσίδικα αγωγή που θεμελιώνεται σε μία από τις σχετικές διατάξεις δεν καθιστά απαράδεκτη άλλη αγωγή με το ίδιο αίτημα αλλά στηριζόμενη σε άλλες νομικές διατάξεις. Αντίθετα, ο με τις προτάσεις διαφορετικός νομικός χαρακτηρισμός των πραγματικών περιστατικών από τον ενάγοντα δεν συνιστά μεταβολή της ιστορικής βάσης της αγωγής, αφού η βάση της αγωγής αποτελείται μόνο από πραγματικά περιστατικά και όχι από τη νομική τους υπαγωγή.

Από την παλαιότερη νομολογία χαρακτηριστική είναι η ΑΠ 261/1957 (NoB 5 (1957), σελ. 865). Η απόφαση αφορούσε την απώλεια φορτίου πλοίου λόγω ναυαγίου, οφειλόμενη σε δόλο του πλοιοκτήτη και του υπ' αυτού προστηθέντος πλοιάρχου. Ετέθη τότε το ζήτημα της συρροής αφενός της ενιαύσιας παραγραφής του άρθρου 512 του Εμπορικού Νόμου στην οποία υπέκειντο οι διαφορές εκ της συμβάσεως της ναυλώσεως και της μεταφοράς επιβατών⁴⁴ και αφετέρου της πενταετούς παραγραφής του άρθρου 937 ΑΚ των περί αδικοπραξίας διατάξεων. Το Α' τμήμα του Αρείου Πάγου αποφάνθηκε ότι: *«Η διάταξις του άρθρου 512 εδ. ε' του Εμπορικού Νόμου [...] δεν έχει εφαρμογήν και επί των μετ' αυτών τυχόν συρρεουσών αγωγών εξ αδικοπραξίας, αφού αύται τείνουσαι μεν εις τον αυτόν σκοπόν, ήτοι την αποζημίωσιν του ναυλωτού και παράγονται εκ της αυτής πράξεως, συνιστώσης στην αθέτηση της συμβάσεως και περιεχούσης τους όρους της αδικοπραξίας, εξακολουθούσιν όμως να είναι διάφοροι μεταξύ των δυνάμεναι να ασκηθώσι παραλλήλως εις τρόπον ώστε μόνον η πλήρης ικανοποίησις του δικαιούχου εκ της ασκήσεως της μιας να αποκλείει την άσκησιν των λοιπών, ένεκα δε τούτου και η συνεπεία ειδικής τινος διατάξεως παραγραφή της μιας να μη έχη επίδρασιν επί της ετέρας υπ' άλλης τυχόν διατάξεως διεπομένης»*.

Θεμελιώδης, όμως, επί του θέματος στάθηκε η υπόθεση των ελαττωματικών κινηματογραφικών υποτίτλων (ΟΛΑΠ 967/1973, NoB 22 σελ. 505), η καταλεκτική

⁴⁴ Πράγματι, η αξίωση αποζημίωσης από τη ναύλωση και τη θαλάσσια μεταφορά προσώπων και πραγμάτων δύναται να συρρέει με αξίωση εξ αδικοπραξίας. Στην περίπτωση αυτή τίθεται το ζήτημα της σχέσεως των ενιαύσιων παραγραφών του Κώδικα Ιδιωτικού Ναυτικού Δικαίου (άρθρα 148 και 289 ΚΙΝΔ που αντικατέστησαν το άρ. 512 ΕμΝ) με το άρθρο 937 ΑΚ. Βλ. ειδικώς για τη θαλάσσια μεταφορά προσώπων Γ. Αθανασίου, Ευθύνη θαλάσσιου μεταφορέα προς αποζημίωση επιβαινόντων σε περίπτωση ναυαγίου πλοίου, NoB 51 (2003), σελ. 1582 επ.

διατύπωση της οποίας, απαντά έκτοτε σταθερά στην μετέπειτα νομολογία⁴⁵. Το ιστορικό της υπόθεσης αφορούσε την ανώμαλη εξέλιξη σύμβασης έργου με αντικείμενο την εκτύπωση ελληνικών υποτίτλων σε αντίτυπα αλλοδαπής κινηματογραφικής ταινίας. Εξαιτίας βαρείας αμέλειας και χρησιμοποίησης ακατάλληλων μηχανημάτων και υλικών εκ μέρους του εργολάβου, τα αντίτυπα καταστράφηκαν και ματαιώθηκε η προγραμματισμένη προβολή της ταινίας. Εν συνεχεία, με αγωγή του ο εργολάβος ζήτησε την καταβολή του υπολοίπου της εργολαβικής του αμοιβής, ο δε εναγόμενος εργοδότης άσκησε ανταγωνιστικά την αξίωση αποζημίωσης από την μη εκτέλεση της σύμβασης έργου. Η ανταγωγή του, όμως, αυτή απερρίφθη λόγω της εξάμηνης παραγραφής του άρθρου 693 ΑΚ. Μετά την απόρριψη της ανταγωγής του, ο εργοδότης επανήλθε με την άσκηση νέας αγωγής αποζημίωσης στηριζόμενης στις διατάξεις των αδικοπραξιών⁴⁶. Στη νεά αυτή δίκη ο εναγόμενος εργοδότης προέβαλε τη σχετική ένσταση δεδικασμένου, η οποία εντέλει απορρίφθηκε.

Η εν λόγω απόφαση, η οποία, υπό το προΐσχύσαν δικονομικό δίκαιο, επέλυσε τη διαφωνία μεταξύ του αναιρετικού τμήματος (ΑΠ 444/1971, ΝοΒ 19, 1240) και του τμήματος της παραπομπής (ΑΠ 384/1971, ΝοΒ 21, 1205), έταμε, δύο ζητήματα: (α) εάν υφίσταται πράγματι συρροή αξιώσεων μεταξύ ενδοσυμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης. Στο ζήτημα αυτό η Ολομέλεια απεφάνθη ότι «υπαίτιος ζημιογόνος πράξης ή παράλειψις, δι' ής παραβιάζεται σύμβασις δύναται πέραν της εκ της συμβάσεως αξιώσεως να επιστηρίξει τοιαύτην εξ αδικοπραξίας, εάν και άνευ της συμβατικής σχέσεως διαπραττομένη θα ήτο παράνομος, ως αντικείμενη στο κατ' άρθρον 914 ΑΚ επιβαλλόμενο γενικόν καθήκον του μη ζημιούν υπαιτίως άλλον, μη

⁴⁵ Αναλυτική παρουσίαση της εν λόγω απόφασης βλ. σε *Απ. Γεωργιάδη*, Η «συρροή αξιώσεων» επί συνδρομής συμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης, Δ 6 (1975), σελ. 43 επ.

⁴⁶ Όπως ορθά παρατηρεί ο *Δεληγιάννης*, από τη αποσπασματική παράθεση των αποφάσεων στον νομικό τύπο, δεν προκύπτει εάν η καταστροφή των αντιτύπων της ταινίας αποτέλεσε αγωγικό κονδύλιο. Πράγματι, η αχρήστευση των ταινιών αποτελεί περαιτέρω ζημία εν σχέσει προς τη ζημία από την ελαττωματική εκτύπωση, η οποία συνίσταται στο διαφυγόν κέρδος του εργοδότη από τη ματαίωση της προβολής των ταινιών. Η αξίωση για την αποκατάσταση της περαιτέρω ζημίας, εάν ασκείται αυτοτελώς, υπόκειται, κατά την ίδια άποψη, στην εικοσαετή παραγραφή. Βλ. *Ι. Γ. Δεληγιάννη*, Σύμβαση έργου, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2004, σελ. 264 επ, 287-288. Σε ένα γενικότερο επίπεδο, η αξίωση αποκατάστασης των περαιτέρω ζημιών που προκύπτουν κατά την ανώμαλη εξέλιξη συμβάσεων, είτε αυτές συνδέονται αιτιωδώς με τις συμβατικές παραβάσεις είτε όχι, μπορεί να έχει πολλαπλή νομική θεμελίωση. Βλ. και *Καραμπατζό* σε *Γεωργιάδη ΣΕΑΚ*, 544 αρ. 10.

απαιτούμενου άλλου τινός στοιχείου για την τοιαύτην συρροήν αξιώσεων»^{47,48} και (β) εάν υπάρχει ή όχι αυτοτέλεια μεταξύ των δύο συρρεουσών αξιώσεων, ζήτημα στο οποίο η Ολομέλεια τάχθηκε υπέρ της αυτοτέλειας κρίνοντας ότι «το δεδικασμένο εξ αποφάσεως, απορριψάσης λόγω παραγραφής την μίαν των σχετικών αγωγών, δεν ισχύει δια την ετέρα».

Γ. Η λύση της «επενεργούσης συρροής».

Η άποψη περί πλήρους αυτοτέλειας των συρρεουσών διατάξεων χαρακτηρίζεται από απλότητα και επιτυγχάνει κατά τούτο ασφάλεια δικαίου, στο μέτρο που διευκολύνει την ενότητα και τη σταθερότητα των νομολογιακών λύσεων, παρά τα ανεπιεική αποτελέσματα που συνεπάγεται η εφαρμογή της, ιδίως για τον διάδικο εκείνο που αγνοεί τους διαφορισμούς των νομικών διατάξεων.

Η αυτοτέλεια αυτή προϋποθέτει την αξιολογική ουδετερότητα των συρρεουσών διατάξεων⁴⁹. Με την παραδοχή αυτής της ουδετερότητας παροράται ότι οι κανόνες δικαίου συρρέουν εντός ενός συστήματος, στο οποίο ο ερμηνευτής «δεν καλείται να ερμηνεύσει μεμονωμένα απλώς και ανεξαρτήτως αλλήλων διατάξεις,

⁴⁷ Για τη στοιχειοθέτηση της συρροής, το αναιρετικό τμήμα του Αρείου Πάγου απαιτούσε πλην των στοιχείων των πληρούντων το συμβατικό πταίσμα κι άλλα στοιχεία, αναγκαία ειδικώς για την ευθύνη εξ αδικοπραξίας. Βλ. και τον εισηγητή της εν λόγω αποφάσεως *Χρ. Ι. Καθάρειο*, όπ.π., σελ. 307-308.

⁴⁸ Στην ως άνω απόφαση το Ανώτατο Ακυρωτικό υιοθετεί τη λεγόμενη υποκειμενική θεωρία περί παρανόμου του άρ. 914 ΑΚ, κατά την οποία, μία πράξη είναι παράνομη, «όταν αντίκειται εις το κατ' άρθρον 914 ΑΚ επιβαλλόμενον γενικόν καθήκον του μη ζημιούν υπαιτίως άλλον», δηλαδή όταν ο ζημιώσας προκαλεί υπαιτίως ζημία σε άλλον χωρίς δικαίωμα. Υπό την εκδοχή αυτή, η γενική ρήτρα του άρ. 914 ΑΚ συνιστά ουσιαστικό και όχι «λευκό» κανόνα δικαίου που επιβάλλει την κύρωση της αποζημίωσης σε όποιον παραβιάζει το γενικό καθήκον να μην βλάπτει υπαιτίως τον άλλο χωρίς δικαίωμα. Αντιθέτως, σύμφωνα με την αντικειμενική θεωρία περί παρανόμου, το άρθρο 914 ΑΚ συνιστά λευκό κανόνα δικαίου, διότι για τον χαρακτηρισμό μιας πράξης ως παράνομης παραπέμπει στους υπόλοιπους κανόνες της έννομης τάξεως. Για τις διάφορες θεωρίες περί παρανόμου βλ. *Ι. Δεληγιάννη*, Η παρανομία ως προϋπόθεση της αδικοπρακτικής ευθύνης, στον τιμητικό τόμο Προσφορά στον Γ. Μιχαηλίδη – Νουάρο, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1987, σελ. 303 επ. και *Μ. Π. Σταθόπουλο*, όπ.π., σελ. 793 επ. Δεν γνωρίζουμε ποια θα ήταν η απάντηση του Αρείου Πάγου στο ζήτημα της συρροής εάν υιοθετούσε την αντικειμενική θεωρία περί παρανόμου. Πάντως, και στην τελευταία αυτή εκδοχή, η συρροή μεταξύ ενδοσυμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης μπορεί να καταφαθεί, αφενός εάν η παραβίαση μιας συμβατικής υποχρέωσης συνεπάγεται τη βλάβη απόλυτων αγαθών και, άρα, συνιστά προσβολή ενός απόλυτου δικαιώματος του αντισυμβαλλομένου, όπως στο αρχικό μας παράδειγμα των φθορών του μισθίου, και αφετέρου εάν λάβουμε υπόψη μας μια διευρυμένη έννοια του παρανόμου, συνισταμένου στην παραβίαση της ερειδομένης στην αρχή της καλής πίστης γενικής υποχρέωσης ασφάλειας και προστασίας των άλλων.

⁴⁹ Βλ. *Αν. Βαλτούδη*, Η ευθύνη από τα ελαττωματικά προϊόντα κατά το άρθρο 6 ν. 2251/1994, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 1999, σελ. 287 καθώς και *Ρ. Η. Schlechtriem*, όπ.π., σελ. 44-45.

αλλά τουναντίον διατάξεις αλληλοσυμπλεκόμενας, ως ανήκουσας εις εν ολοκληρωμένον σύστημα δικαίου, δια του οποίου επιδιώκονται παραλλήλως πλείονες, πολλάκις μάλιστα αντιμαχόμενοι προς αλλήλους νομοθετικοί σκοποί»⁵⁰.

Αφορμώμενη από το ως άνω επιχείρημα εκ του συστήματος δικαίου, η λύση της επενεργούσης συρροής πρεσβεύει την αλληλεπίδραση των συρρεουσών διατάξεων, αλληλεπίδραση που διαπιστώνεται υπό το φως της εναρμόνισης των αντιμαχόμενων νομοθετικών σκοπών. Στο κλασικό παράδειγμα συρροής ενδοσυμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης, οσάκις ο νόμος ή η βούληση των μερών καθιερώνουν επιεικέστερο μέτρο ευθύνης, περιορίζοντας την ευθύνη του οφειλέτη π.χ. μόνο για ελαφρά συγκεκριμένη αμέλεια, τότε ο περιορισμός αυτός θα ισχύσει και για τον νόμιμο λόγο ευθύνης από αδικοπραξία⁵¹. Διαφορετικά, θα έμενε άνευ πρακτικού σκοπού το εκ των προτέρων καθορισμένο όριο ευθύνης, αφού δια της οδού της αδικοπραξίας η ευθύνη για τα ίδια πραγματικά περιστατικά θα υφίστατο ακέραια^{52,53}. Καθ' όμοιο τρόπο, όταν ο νόμος καθορίζει βραχυπρόθεσμη παραγραφή

⁵⁰ Βλ. Φ. Δωρή, Συρροή της αγωγής ακυρώσεως λόγω πλάνης περί τας ιδιότητες του πράγματος μετά των αξιώσεων εκ πραγματικών ελαττωμάτων και ελλείψεως των συνομολογηθισών ιδιοτήτων, ΕΕΝ 35, 703 επ. (= Νομικές Μελέτες, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993, σελ. 213 επ., 216, όπου και το επίμαχο χωρίο που παρατίθεται στο κείμενο).

⁵¹ Ο Λιτζερόπουλος θεμελιώνει την εφαρμογή του επιεικέστερου μέτρου ευθύνης στη σαφή νομοθετική βούληση, θεωρώντας ότι στις εν λόγω περιπτώσεις ο νομοθέτης εξεδήλωσε σαφώς την πρόθεσή του να περιορίσει την ευθύνη π. χ. του θεματοφύλακα (άρ. 823 ΑΚ) ή του ευρέτη απολωλότος (άρ. 1083 ΑΚ) εν σχέσει προς τα ισχύοντα επί τη βάσει των γενικών διατάξεων (άρ. 330, 914 ΑΚ). Βλ. Αλ. Γ. Λιτζερόπουλου, Στοιχεία Ενοχικού Δικαίου – Πανεπιστημιακά Παραδόσεις, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, ανατύπωση στη σειρά Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, σελ. 344. Ο Μπαλής, εξάλλου, υποστηρίζει ότι το ειδικώς καθοριζόμενο από τον νόμο ή τα μέρη όριο ευθύνης δεν είναι επιτρεπτό να υπερβαθεί, γιατί τούτο επιβάλλει μεταξύ άλλων και η εφαρμογή της αρχής «volenti non fit iniuria». Βλ. Γ. Μπαλή, Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου, Αθήνα: Π. Σάκκουλας, 1961⁸, σελ. 372. Τούτο σημαίνει ότι ο αντισυμβαλλόμενος, εισερχόμενος στο συμβατικό περιβάλλον, αποδέχεται πλήρως το συμβατικό πρόγραμμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και παραιτείται από το δικαίωμά του να αναζητήσει αποζημίωση, θεμελιωμένη στην αδικοπραξία. Πρόκειται στην ουσία περί μιας απαλλακτικής ρήτρας περιορισμού ή αποκλεισμού της συρρέουσας αδικοπρακτικής ευθύνης, η εγκυρότητα της οποίας, ωστόσο, υπόκειται στην ελεγκτική βάσανο των άρθρων 178, 179, 332, 334 ΑΚ. Βλ. ΑΠ 1139/2006, ΧρΙΔ 2006, 889 και Αντ. Καραμπατζό, σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, Εισαγ. 513-573 ΑΚ, αρ. 3.

⁵² Βλ. Γ. Μπαλή, όπ.π., σελ. 372.

⁵³ Η άποψη αυτή έτυχε περαιτέρω εκλέπτυνσης. Κατά τον Esser και τον Schlechtriem, όπ.π., σελ. 333, 346 επ., 388 επ., 418 επ., το επιεικέστερο μέτρο ευθύνης δεν θα πρέπει να ισχύσει απροϋπόθετα και για τον συρρέοντα νόμιμο λόγο αδικοπρακτικής ευθύνης. Ο μετριασμός της ευθύνης θα πρέπει να γίνει δεκτός μόνο για την προσβολή του συμφέροντος του δανειστή στην εκπλήρωση της συμβατικής παροχής και όχι για την προσβολή του συμφέροντος του σε άλλα αγαθά του που μπορούν να τεθούν σε κίνδυνο κατά την εκπλήρωση της παροχής. Την ίδια άποψη δέχεται παρ' ημίν και ο Χελιδόνης, εξετάζοντας το ζήτημα της αποκατάστασης του διαφέροντος ακεραιότητας στην ειδικότερη περίπτωση της «επεκτεινόμενης πάνω στο πράγμα ζημίας». Όταν η ζημία αυτή είναι το αποτέλεσμα της παραβίασης της παρεπόμενης συμβατικής υποχρέωσης προστασίας των αγαθών των αντισυμβαλλομένου (άρ. 288 ΑΚ), τότε το προβάδισμα θα πρέπει να δοθεί στην αδικοπρακτική

της συμβατικής αξιώσεως, τότε αυτή θα ισχύσει και για την αξίωση εξ αδικοπραξίας., διότι διαφορετικά θα ματαιωνόταν ο σκοπός καθιέρωσης βραχύχρονης παραγραφής, ήτοι η ανάγκη ταχείας εκκαθαρίσεως των ερίδων χάριν της ασφάλειας και της εύροιας των συναλλαγών.

Κατά της ως άνω λύσεως προβλήθηκε η αντίρρηση ότι αυτή στερείται δογματικής θεμελιώσεως⁵⁴, διότι εμπεριέχει κάποια αντίφαση⁵⁵. Ενώ εκκινεί από τη θέση της κατ' αρχήν αυτοτέλειας των συρρεουσών διατάξεων, προκρίνοντας την αποκλειστική εφαρμογή των περί συμβάσεως διατάξεων στα κρίσιμα ζητήματα του μέτρου ευθύνης και της παραγραφής, καταλήγει σε αποτελέσματα παρόμοια με εκείνα που υποστηρίζουν οι υποστηρικτές της non-cumul. Γιατί εάν στα κρίσιμα ζητήματα οι διατάξεις περί συμβάσεων έχουν αποκλειστική εφαρμογή, επειδή είναι ειδικές, τότε η αποδοχή, εν προκειμένω, σχέσεως ειδικότητας αναιρεί την αφετηρία περί αυτοτέλειας των συρρεουσών διατάξεων που κατ' αρχήν διεκδικούν όλες εφαρμογή.

Σε νομολογιακό επίπεδο, τώρα, απαντούν πράγματι δικαστικές αποφάσεις που υποπίπτουν σε αυτή την αντίφαση, αν και η επιγραμματική, αν όχι συβιλλική, λιτότητα των δικαστικών μας κρίσεων δεν μας επιτρέπει τη συναγωγή ασφαλούς συμπεράσματος. Έτσι, στο εισαγωγικό παράδειγμα των φθορών του μισθίου⁵⁶, υπάρχουν αποφάσεις που δέχονται ότι «από τη διατύπωση της διάταξης αυτής (ενν. του άρ. 602 ΑΚ), στην οποία δεν γίνεται διάκριση⁵⁷, συνάγεται ότι στη

ευθύνη. Βλ. *Απ. Χελιδόνη*, όπ.π., σελ. 671 και σημ. 89. Γενικότερα επί του θέματος βλ. *K. Larenz*, όπ.π., σελ. 270 και *Μ. Π. Σταθόπουλο*, όπ.π. σελ. 784 σημ. 8.

⁵⁴ Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, όπ. π. σημ. 38, σελ. 48.

⁵⁵ Βλ. *Ν. Φλώρου*, όπ.π., σελ. 1 επ., ιδίως σελ. 6.

⁵⁶ Στην περίπτωση που τις φθορές προκαλούν στο μίσθιο τρίτοι, που θεωρούνται βοηθεί εκπλήρωσης του μισθωτή, όπως στο εισαγωγικό μας παράδειγμα, η νομολογία δέχεται ότι για την αξίωση εναντίον τους και εναντίον του μισθωτή εφαρμόζεται η διάταξη του άρ. 937ΑΚ. Έτσι, όμως, για μεν τις ζημιές που προκάλεσε ο ίδιος ο μισθωτής στο μίσθιο, η αξίωση του εκμισθωτή υπόκειται σε εξάμηνη παραγραφή, για δε τις ζημιές που προκάλεσαν τρίτοι, η αξίωση του εκμισθωτή υπόκειται σε πενταετή παραγραφή. Κατ' αποτέλεσμα δηλ., ευθύνεται αυστηρότερα για τις ζημιές που προξενούν τρίτοι. Βλ. *Μιχαηλίδου*, όπ.π. αρ. 3.

⁵⁷ Στην ως άνω αιτιολογική σκέψη της αποφάσεως γίνεται εσφαλμένη επίκληση του ερμηνευτικού επιχειρήματος e silentio. Υποστηρίζεται ότι το άρ. 602 ΑΚ εφαρμόζεται και γιατί, μεταξύ άλλων, το γράμμα του σιωπά και δεν διακρίνει μεταξύ των φθορών, με κριτήριο το εάν προκαλούνται από συμβατική παράβαση ή αδικοπραξία. Μπορεί το γράμμα της διατάξεως να μην διακρίνει, η διάταξη, όμως, αφενός δεν είναι αποκομμένη από το εσωτερικό σύστημα του Αστικού Κώδικα αφετέρου ο Αστικός Κώδικας διακρίνει σαφώς δύο θεμελιώδεις νόμιμους λόγους ευθύνης, εκ συμβάσεως και εξ αδικοπραξίας, αντιστοίχως, οι δε φθορές στο μίσθιο μπορούν να αξιολογηθούν διττώς, και ως αθέτηση

βραχυπρόθεσμη και ειδική παραγραφή που θεσπίζεται με αυτήν, η οποία αποκλείει την εφαρμογή και της γενικής διατάξεως του άρθρου 937 ΑΚ, υπόκεινται όλες οι αξιώσεις του εκμισθωτή για φθορές ή μεταβολές στο μίσθιο[...]» (ΕφΘεσ 1750/2003, Αρμ 2004, 62, υπογράμμιση του γράφοντος)⁵⁸. Και τούτο, παρότι όλες ανεξαιρέτως οι σχετικές αποφάσεις προσάγουν την ορθή αιτιολογική σκέψη ότι η εφαρμογή της εξάμηνης παραγραφής του άρ. 602 ΑΚ, ακόμη και για τις αξιώσεις αποζημίωσης που πηγάζουν από αδικοπραξία, «είναι σύμφωνη με τον σκοπό που επιδιώκεται με την άνω διάταξη (ενν. του άρ. 602 ΑΚ), ο οποίος είναι η ταχεία εκκαθάριση των αξιώσεων που απορρέουν από τη μισθωτική σχέση και η αποφυγή δυσχερειών ως προς την ύπαρξη των αξιώσεων αυτών». Όπως, όμως παρατηρούσε ο *Arens*, στο πλαίσιο της εδώ συζητούμενης λύσης της επενεργούσης συρροής η εφαρμογή των διατάξεων της ενδοσυμβατικής ευθύνης δεν προκρίνεται ως ειδική αλλά το προβάδισμά τους ερείδεται επί άλλων τελολογικών σταθμίσεων⁵⁹.

Δεν λείπουν, βεβαίως, αποφάσεις που αποτυπώνουν εναργώς αυτές τις τελολογικές σταθμίσεις. Χαρακτηριστική είναι, εν προκειμένω, η απόφαση του ατμοπλοίου *Verentia* (ΕφΑθ 1348/1934, ΕΕΝ Α', 847). Η απόφαση αφορούσε την υπεξαίρεση φορτίου πλοίου, το οποίο εκτελούσε μεταφορά πραγμάτων από τον Πειραιά προς το Νοβοροσίτσι της Ρωσίας. Ερωτήθηκε, δε, το δικαστήριο για το εάν η αξίωση αποζημίωσης του κυρίου των μεταφερόμενων εμπορευμάτων υπέκειτο στην ενιαύσια παραγραφή του άρ. 512 ΕμΝ ή στην τριακονταετή παραγραφή του ακουιλίου νόμου. Το Εφετείο, επικυρώνοντας την υπ' αρ. 638/1933 απόφαση του Πρωτοδικείου Πειραιώς, έκρινε ότι η διάταξη του άρ. 512 ΕμΝ «περιλαμβάνει όλες τας αγωγάς, τας βάσιν έχουσας το συνάλλαγμα της ναυλώσεως, και τας στηριζομένας συνεπώς εις την υπεξαίρεσιν του φορτίου, ήτις έχει ως προϋπόθεσιν την ναύλωσιν».

Εν συνεχεία το δικαστήριο εκθέτει με ενάργεια τη *ratio legis*: «[η] ενδεχόμενη απώλεια των αποδεικτικών μέσων και η δυσχέρεια της πιστοποιήσεως του τρόπου της μερικής ή ολικής απωλείας των εμπορευμάτων κατά την μεταφοράν υπηγόρευαν την ανάγκην υπαγωγής των σχετικών αγωγών εις την βραχείαν παραγραφήν [...]».

προϋφιστάμενης συμβατικής υποχρέωσης (της υποχρέωσης για καλή χρήση του μισθίου) και ως παράνομη πράξη (προσβολή του απόλυτου δικαιώματος κυριότητας του εκμισθωτή επί του μισθίου).

⁵⁸ Contra η *Μιχαηλίδου*, όπ. π. αρ. 4, κατά την οποία η παραγραφή της αδικοπραξίας δεν πρέπει να υποχωρεί, διότι δεν υπάρχει αξιολογικό προβάδισμα της εξάμηνης παραγραφής, όσο και αν ο νομοθέτης επιθυμούσε ταχεία εκκαθάριση των συναλλαγών.

⁵⁹ Βλ. *P. Arens*, όπ.π., σελ. 402.

Την ανάγκη ευρείας ερμηνείας της εν λόγω ενιαύσιας παραγραφής ετόνισε και η ΠρωτΠειρ 2138/1954, ΝοΒ 2, 1079, έτσι ώστε η ενιαύσια να εφαρμόζεται επί όλων των αξιώσεων που έχουν ως αιτία τη σύμβαση της ναυλώσεως, ανεξαρτήτως του συμβατικού ή εξωσυμβατικού χαρακτήρα της ζημιόγόνου πράξεως.

Η ανάγκη διασταλτικής ερμηνείας της μιας εκ των συρρεουσών διατάξεων αποκαλύπτει το πρόβλημα οριοθέτησης των αλληλοσυγκρουόμενων διατάξεων που έχει προ οφθαλμών ο δικαστής. Ο εφαρμοστής του δικαίου διαπιστώνει ότι οι επιδιωκόμενοι από τις συρρέουσες διατάξεις σκοποί δεν μπορούν όλοι αυτοθρόως να πραγματοποιούν, γιατί η πραγμάτωση του ενός αποκλείει την πραγμάτωση του άλλου. Διαπιστώνεται, τότε, η ύπαρξη ενός λανθάνοντος συγκαλυμμένου κενού, υπό την έννοια ότι ελλείπει μια ρύθμιση που να αίρει τη λανθάνουσα σύγκρουση των συρρεουσών διατάξεων υπέρ της ρύθμισης που πρέπει ad hoc να επικρατήσει λόγω της αξιολογικής βαρύτητας του επιδιωκόμενου με αυτήν σκοπού. Το συγκαλυμμένο αυτό κενό καλύπτεται με την μέθοδο της τελολογικής συστολής, όπως εν προκειμένω του άρ. 937 ΑΚ ενόψει των περί παραγραφής προβλέψεων του συμβατικού δικαίου, ήτοι με τελολογική απότμηση από το πεδίο εφαρμογής του άρ. 937 ΑΚ όλων εκείνων των περιπτώσεων αδικοπραξιών που συνιστούν ταυτόχρονα αθέτηση προϋφιστάμενης ενοχής και για τις οποίες κρίνεται τελολογικώς ορθότερο να υπόκεινται στη συντομότερη παραγραφή του συμβατικού δικαίου⁶⁰.

⁶⁰ Βλ. σχόλιο Φ. Δωρή παρά πόδας της αποφάσεως ΑΠ 1416/1985, ΝοΒ 34, 1228, (1229 επ.), του *ιδίου*, όπ.π. σημ. 45, σελ. 216 σημ. 19 καθώς και του *ιδίου*, Σκέψεις για τη διαπίστωση και την πλήρωση των κενών στο δίκαιο, ΧρΙΔ 2003, 577 επ., passim (= H. Nakamura/ H. W. Fasching/ H. F. Gaul/Απ. Γεωργιάδης (επιμ.), Τιμητικός τόμος Κώστα Ε. Μπέη, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας/Ευνομία, 2003, τόμ. ΙΙΙ, σ. 2358 επ., ιδίως σελ. 2377-2378 και 2392 επ.). Με την τελευταία εργασία, ο Δωρής αμφισβητεί την κρατούσα στην κλασική διδασκαλία περί κενών διάκριση μεταξύ εμφανούς και συγκαλυμμένου κενού, αφού σε κάθε περίπτωση η έννοια του κενού έχει να κάνει με κάτι που δεν είναι εμφανές, με κάτι που λείπει. Εντοπίζει, δε, τη λειτουργική διαφορά μεταξύ εμφανών και συγκαλυμμένων κενών στο ότι τα μεν έχουν ως γενεσιουργό αιτία την έλλειψη παντάπασι ρύθμισης στην έννομη τάξη στην οποία αυτή αναζητείται, τα δε έχουν ως γενεσιουργό αιτία τη σύγκρουση ρυθμίσεων μέσα στο σύστημα και την εντεύθεν ανάγκη υποχώρησης της μιας ρύθμισης έναντι της άλλης. Η περίπτωση που εδώ εξετάζουμε ανήκει στη δεύτερη κατηγορία κενών, για την πλήρωση των οποίων ο εφαρμοστής του δικαίου καταφεύγει σε μian *αίρουσα ενδοσυστηματική σύγκρουση συσταλτική ερμηνεία*, η οποία, έτσι, διακρίνεται από την τελολογική συστολή του γράμματος μιας διάταξης, στην οποία προβαίνει ο δικαστής, προκειμένου αυτή να ανταποκριθεί στον σκοπό της. Στην τελευταία αυτή, περίπτωση δεν υπάρχει, κατά τον Δωρή, κενό, αλλά βρισκόμαστε ακόμη στο επίπεδο της *stricto sensu, secundum legem* ερμηνείας. Πρβλ. και Π. Α. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και των Δικαιοπραξιών, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2000, αρ. 325 επ., ιδίως αρ 348 επ. Για την έννοια του κενού, βλ. την πρόσφατη μονογραφία του Κωνσταντίνου Π. Τσίνα, Απαγορευμένη αναλογία και επιτρεπτή ερμηνεία, Αθήνα – Κομοτηνή: 2010, σελ. 123 επ., όπου και γενικότερες αναπτύξεις βαίνουσες πέραν της ποινικής δογματικής, υπό το πρίσμα και της νεότερης αναλυτικής φιλοσοφίας.

Δ. Η λύση της «ενιαίας, πολλαπλώς θεμελιωμένης, αξίωσης».

Μετά την παραδοχή της αμοιβαίας αλληλεπίδρασης των ερειδομένων σε διαφορετικές διατάξεις αξιώσεων, το επόμενο λογικώς βήμα δεν άργησε να πραγματοποιηθεί. Η επόμενη πρόταση προς λύση του προβλήματος της συρροής αξιώσεων πρεσβεύει ότι η αλληλεπίδραση των συρρεουσών αξιώσεων είναι τόση και τέτοια, ώστε, στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται περί πλειόνων αξιώσεων, αλλά για μία ενιαία αξίωση με πολλαπλή θεμελίωση στις επιμέρους διατάξεις που την προβλέπουν. Οι επιμέρους αυτές διατάξεις δεν συνιστούν παρά διαφορετικές «επόψεις» του αυτού φαινομένου, πολλαπλές νόμιμες βάσεις της αυτής αξιώσεως που κατατείνει στην επανόρθωση της επενεχθείσας ζημίας.

Η λύση αυτή, ήδη εν σπέρματι προτεινόμενη στη πρώιμη μεταπολεμική γερμανική θεωρία⁶¹ και περαιτέρω αναπτυχθείσα σε πλήρη δογματική πρόταση από τον ακαδημαϊκό *Απόστολο Γεωργιάδη* στην επί υφηγεσία διατριβή του (*Die Anspruchskonkurrenz im Zivilrecht und Zivilprozeßrecht*, München: C. H. Beck, 1968)⁶², βλάστησε στο γόνιμο έδαφος της δικονομικής θεωρίας και ειδικότερα στο πλαίσιο της συζήτησης περί του αντικειμένου της δίκης. Ήρθε, δε, να αποκαταστήσει τη δυσαρμονία μεταξύ των εννοιών της ουσιαστικής και της δικονομικής αξίωσης. Η δυσαρμονία τούτη δημιουργήθηκε από την ανάπτυξη των δικονομικών θεωριών, καθώς, όπου οι τελευταίες έβλεπαν ένα αντικείμενο δίκης, μία, δηλαδή δικονομική αξίωση, το ουσιαστικό δίκαιο εξακολουθούσε να αναγνώριζε δύο αυτοτελείς ουσιαστικές αξιώσεις.

Πριν αναπτύξει τη δική του δογματική πρόταση, ο *Γεωργιάδης* ασκεί κριτική στις προηγουμένως εκτεθείσες λύσεις, συνιστάμενη ιδίως στο ότι η εφαρμογή τους

⁶¹ Βλ. *A. Nikisch*, Zur Lehre vom Streitgegenstand im Zivilprozeß, AcP 154 (1955), σελ. 269 επ., ιδίως σελ. 281-283.

⁶² Βλ. τη διεισδυτική βιβλιοκριτική του *Κ. Δ. Κεραμέως*, Αρμ 23 (1969), σελ. 787 επ καθώς και την παρουσίαση του *Κ. Φ. Καλαβρού*, όπ.π., τ. Β', σελ. 287-313. Ο *Γεωργιάδης* μετέφερε τη νέα αυτή πρόταση και στην ελληνική έννομη τάξη ιδίως με το άρθρο του, Η «συρροή αξιώσεων» επί συνδρομής συμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης, Δ 6 (1975), σελ. 43 επ. Βλ. *τον ίδιο*, σε *Γεωργιάδη – Σταθόπουλο* ΑΚ, άρθ. 247 αρ. 26 επ. και τις σχετικές αναπτύξεις του στις μετέπειτα εκδόσεις των συγγραμμάτων του.

μπορεί να οδηγήσει στη διαφορετική νομική μεταχείριση της αυτής ουσιαστικής αξίωσης του δικαιούχου. Σοβαρό μειονέκτημα της λύσης της ελεύθερης συρροής συνιστά το πρόβλημα που παρουσιάζεται όταν ο δικαιούχος των δύο αυτοτελών και ανεξάρτητων αξιώσεων εκχωρήσει τη μία εξ αυτών. Στην περίπτωση αυτή, ο μεν οφειλέτης διατρέχει τον κίνδυνο να εναχθεί ενώπιον δύο διαφορετικών δικαστηρίων από δύο διαφορετικούς δανειστές, ο δε εκδοχέας διατρέχει τον κίνδυνο να ασκήσει πρώτος ο εκχωρητής την διακρατηθείσα από αυτόν συρρέουσα αξίωση κι έτσι να αποσβεσθεί η ενοχή⁶³. Περαιτέρω, όπως ήδη επισημάνθηκε, στην περίπτωση όπου οι αυτοτελώς συρρέοντες νόμιμοι λόγοι ευθύνης προβλέπουν διαφορετικό όριο ευθύνης και διαφορετικό χρόνο παραγραφής, τότε ο νομοθετικός σκοπός καθιέρωσης της βραχύχρονης παραγραφής ή του επεικέστερου μέτρου ευθύνης θα υπερακοντιζόταν από το γεγονός ότι ο δανειστής μπορεί δια της άλλης συρρέουσας οδού να επιδιώξει την ικανοποίησή του.

Ούτε, όμως, η λύση που δέχεται την αμοιβαία αλληλεπίδραση μεταξύ των συρρεουσών αξιώσεων άγει, κατά τον *Γεωργιάδη*, σε ικανοποιητικά αποτελέσματα. Και τούτο διότι, πρώτον, δεν αντιμετωπίζει το πρόβλημα της εκχώρησης της μιας εκ των συρρεουσών αξιώσεων και δεύτερον, όπως ήδη επισημάνθηκε, η εφαρμογή των διατάξεων που προβλέπουν βραχυπρόθεσμη παραγραφή ή ελαφρύτερο μέτρο ευθύνης στερείται δογματικής θεμελίωσης. Τέλος, η λύση της επανερμούσης συρροής παραβλέπει τις κατακτήσεις της σύγχρονης δικονομικής θεωρίας του αντικειμένου της δίκης, κατά την οποία οι συρρέουσες ουσιαστικές αξιώσεις αποτελούν απλώς νομικές βάσεις της μιας και ενιαίας δικονομικής αξίωσης.

Basso continuo που διατρέχει την πρόταση του *Γεωργιάδη* συνιστά η θέση ότι η έννοια της ουσιαστικής αξίωσης, όπως διατυπώνεται στον νομοθετικό ορισμό του άρ. 247 ΑΚ (§194 BGB), εξατομικεύεται επαρκώς από τα πρόσωπα που συνδέονται με τον ενοχικό δεσμό και την παροχή. Αντίθετα, η διάταξη νόμου, στην οποία

⁶³ Ο *Καράσης*, όπ.π., σελ. 645 και σημ. 54-55, υποστηρίζει ότι το πρόβλημα που δημιουργείται με την εκχώρηση της δεύτερης αξίωσης δεν είναι ανυπέρβλητο. Είναι δυνατόν κατ' επιτρεπτή συμπληρωτική ερμηνεία των σχετικών συμφωνιών (άρ. 173, 200 ΑΚ) να θεωρήσουμε ότι με την εκχώρηση της μίας αξίωσης συνεκχωρείται σιωπηρώς και η δεύτερη. Άλλως, η εκχώρηση της δεύτερης αξίωσης θα μπορούσε να θεωρηθεί άκυρη, διότι θα συνιστά καταχρηστική άσκηση της ελευθερίας διαθέσεως του δικαιώματος. Κατά του χωρισμού των αξιώσεων τάσσεται και ο *Arens*, όπ.π., σελ. 412, γιατί ο διπλασιασμός της θέσεως του δανειστή είναι για τον οφειλέτη υπέρμετρα επαχθής.

εδράζεται η αξίωση είναι μεν αναγκαία για την ύπαρξή της, δεν αποτελεί όμως στοιχείο της εξατομίκευσής της. Όταν, συνεπώς, «τα πρόσωπα και η οφειλομένη παροχή είναι τα αυτά, η έννομος σχέσις είναι μία, ανεξαρτήτως επί τη βάσει πόσων διατάξεων οφείλεται η παροχή»⁶⁴. Κρίσιμο είναι, εν προκειμένω, το στοιχείο της απονομής εξουσίας στον δικαιούχο και της προστασίας των ουσιαστικών συμφερόντων του. Η πολλαπλή θεμελίωση αυτής της έννομης εξουσίας του δικαιούχου δεν συνεπάγεται και πολλαπλασιασμό των ουσιαστικών αξιώσεων. Με άλλα λόγια, η πλειονότητα των νομικών διατάξεων δεν διασπά την ενότητα της μιας πολλαπλώς θεμελιωμένης αξιώσεως, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων⁶⁵. Κατ' άλλη διατύπωση, η αξίωση θα υποβαθμιζόταν σε τεχνική δυνατότητα, αν οι δύο οδοί που από νομοτεχνική πλευρά οδηγούν στην ικανοποίηση του δικαιούχου, χαρακτηρίζονταν ως δύο αξιώσεις⁶⁶.

Με τη σκέψη αυτή, ο *Γεωργιάδης* αξιοποιεί τα πορίσματα της σύγχρονης δικονομικής θεωρίας και μεταφέρει στο πεδίο του ουσιαστικού δικαίου τη μέθοδο οριοθέτησης του αντικειμένου της δίκης που εισήγαγε ο *Schwab*⁶⁷. Όπως ακριβώς κατά τον *Schwab*, κριτήρια καθορισμού της δικονομικής αξιώσεως αποτελούν τα πρόσωπα των διαδίκων και το αίτημα της αγωγής, έτσι και στο ουσιαστικό δίκαιο, κριτήρια καθορισμού της ουσιαστικής αξιώσεως αποβαίνουν τα υποκείμενα της έννομης σχέσης και το αντίστοιχο του αιτήματος, δηλαδή η παροχή. Καθ' όμοιο τρόπο, οι διάφορες νομικές διατάξεις αποτελούν απλώς συρρέουσες βάσεις της ενιαίας αξιώσεως και νομικές επόψεις του ενιαίου αντικειμένου δίκης⁶⁸.

Εξάλλου, κατά την ίδια πάντοτε άποψη, ο συμπροσδιορισμός της έννοιας της ουσιαστικής αξιώσεως από τη νομική διάταξη που την ιδρύει και τη διαρρυθμίζει

⁶⁴ *Απ. Γεωργιάδη*, ό.π. σημ.45, σελ. 51.

⁶⁵ Ο *Γεωργιάδης* διακρίνει τρεις περιπτώσεις συρροής αξιώσεων (*Anspruchskokurrenz*) και όχι συρροής νομίμων βάσεων μίας ενιαίας αξιώσεως (*Anspruchsnormenkonkurrenz*), όπου η εξατομίκευση της αξίωσης πραγματοποιείται και με τη νομική της βάση: την περίπτωση συρροής της διεκδικητικής αγωγής προς ενοχικές αξιώσεις απόδοσης του οφειλόμενου πράγματος (σελ. 220 επ.), την περίπτωση συρροής της αξιώσεως εκ πιστωτικών τίτλων προς την αξίωση από την υποκείμενη σχέση (σελ. 236-239) και την περίπτωση της συρροής της τακτικής αγωγής περί νομής προς την αγωγή του προγενέστερου καλόπιστου νομέως κατά την §1007 BGB (σελ. 233-236).

⁶⁶ Βλ. *Μ. Π. Σταθόπουλο*, ό.π., σελ. 783 επ.

⁶⁷ Βλ. και *Georgiades*, σελ. 159: "Man kann also bei der Anspruchsindividualisierung grundsätzlich auf ihn verzichten und den materiellen Anspruch -wie Schwab den prozessualen- lediglich durch die Personen und die Leistung bestimmen".

⁶⁸ Για τον συσχετισμό της σκέψης του *Γεωργιάδη* με εκείνην του *Schwab*, βλ. και *Κ. Δ. Κεραμέως*, ό.π., σελ. 790-791 και *P. Arens*, ό.π., σελ. 420.

αποτελεί μία *reminiscenza romana*⁶⁹, επιβίωμα του δικονομικού τρόπου σκέψης των Ρωμαίων, οι οποίοι θεωρούσαν τα νομικά προβλήματα όχι από πλευράς ουσιαστικής νομικής κατάστασης (υπάρχει ή όχι το δικαίωμα;) αλλά μόνο εν αναφορά προς τη δυνατότητα της δικονομικής της πραγμάτωσης (υπάρχει ή όχι το ένδικο βοήθημα;)⁷⁰. Επιπλέον, η παραδοχή δύο αυτοτελών αξιώσεων μεταξύ των αυτών προσώπων, που κατατείνουν προς την αυτή παροχή αντίκειται προς το κοινό περί δικαίου αίσθημα, διότι οι μη νομικοί συναλλασσόμενοι εκλαμβάνουν, εν προκειμένω, ότι υφίσταται μια και μόνον αξίωση, αγνοώντας κατά πάσα πιθανότητα τις περισσότερες διατάξεις που την προβλέπουν⁷¹.

Μετά την θεμελίωση της θέσης του, ο *Γεωργιάδης* εξετάζει το ζήτημα της διάπλασης της ενιαίας αξίωσης, διότι και εδώ παρίσταται η ανάγκη εναρμόνισης των συγκρουόμενων διατάξεων. Η εναρμόνιση θα γίνει επί τη βάση δύο κατευθυντηρίων σκέψεων, οι οποίες, κατά τη διατύπωση του *Γεωργιάδη*, έχουν ως εξής: «α) Κατ' αρχήν δέον να εκκινήσωμεν από το αξίωμα, ότι δεν είναι δυνατόν να χειροτερέψει η θέσις του δανειστού εκ του ότι ο νόμος παρέχει αυτώ αξίωσιν όχι εξ ενός αλλά εκ πλειόνων λόγων. β) Κατ' εξαίρεσιν το αξίωμα τούτο δέον να υποχωρεί όταν εις την συγκεκριμένην περίπτωσιν **η εφαρμογή της ενοικωτέρας ρυθμίσεως συνεπάγεται ματαίωσιν του σκοπού ετέρας διατάξεως, εις την οποίαν τελολογικώς ανήκει το προβάδισμα.** [...] Οσάκις όμως ο νόμος έχει αναγνωρίσει εις διάταξιν τινα – ένεκα του δι' αυτής επιδιωκομένου ειδικωτέρου σκοπού – υπεροχήν, τότε εφαρμόζεται αυτή

⁶⁹ *Georgiades*, σελ. 48.

⁷⁰ Βλ. και τη γλαφυρή διατύπωση του *Georgiades*, 126: “[d]ie Lehre der Ansruchskonkurrenz würde zur Hintertür, durch die der römische Geist des aktionenrechtlichen Denkens unausrottbar bei uns eingedrungen und bis heute noch vorherrschend geblieben sei”. Βλ. επίσης και *Απ. Γεωργιάδη*, Από την «actio» του Ρωμαϊκού Δικαίου στην «αξίωση» του Αστικού Κώδικα, ΧρΙΔ 2009, σελ. 3 επ., ιδίως σελ. 9.

⁷¹ Βλ. *Georgiades*, σελ. 105. Το «κοινό περί δικαίου αίσθημα» δεν μπορεί, όμως, να είναι αποφασιστικό κριτήριο για την παραδοχή της ενιαίας αξιώσεως. Η πειστικότητα της λύσης της ενιαίας αξιώσεως εξαρτάται από το εάν αυτή αντιμετωπίζει κατά τρόπο αποτελεσματικότερο τα δυσχερή προβλήματα που γεννά η συρροή. Βλ. και *P. Arens*, όπ.π., σελ. 395, 398-400. Θα μπορούσε, εξάλλου, να σημειωθεί εδώ ότι και άλλες δογματικές κατασκευές προσκρούουν στις προσλαμβάνουσες παραστάσεις του μέσου συναλλασσομένου, αλλά δεν εγκαταλείπονται εξ αυτού και μόνον του λόγου, ιδίως όταν εξυπηρετούν τις συναλλαγές. Η αρχή του διαχωρισμού της υποσχετικής και της εκποιητικής δικαιοπραξίας κατά την μετακίνηση των αγαθών, η σπονδυλική στήλη του όλου ιδιωτικού δικαίου κατά τον *Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο*, βρίσκεται μακριά από την κοινή αντίληψη εν σχέσει προς το σύστημα της solo consensu μεταβίβασης της κυριότητας των αγαθών. Από την άλλη, εξυπηρετεί περισσότερο την ανάγκη δημοσιότητας των εμπράγματων δικαιωμάτων. Επ' αυτού βλ. *M. Π. Σταθόπουλο*, όπ.π., σελ. 140-141. Για το κοινό περί δικαίου αίσθημα βλ. και *Κ. Σταμάτη*, Το «κοινό περί δικαίου αίσθημα» ως απατηλό κριτήριο ορθότητας, ΝοΒ 2005, σελ. 818 επ.

έστω και αν εις την συγκεκριμένην περίπτωσιν τυγχάνει δυσμενεστέρα δια την δανειστήν»⁷².

Στο ειδικότερο ζήτημα της παραγραφής που εδώ μας απασχολεί, καθίσταται πρόδηλο ότι η ενιαία αξίωση δεν μπορεί π.χ. να υπόκειται συγχρόνως στην πενταετή παραγραφή του άρ. 937 ΑΚ και στην εξάμηνη παραγραφή του άρ. 693 ΑΚ. Η πρώτη ως άνω κατευθυντήρια σκέψη συνηγορεί υπέρ της εφαρμογής του μακρότερου χρόνου, γιατί τούτο βρίσκεται προς το συμφέρον του δανειστή. Όμως, εν προκειμένω, θα ισχύσει το αντίθετο, γιατί η εφαρμογή του άρ. 937 ΑΚ θα ματαίωνε τον σκοπό θέσπισης της σύντομης παραγραφής του άρ. 693 ΑΚ που συνίσταται στην παρότρυνση των δανειστών προς ταχεία άσκηση των αξιώσεων τους καθώς και στην ανάγκη για ταχεία εκκαθάριση των εκκρεμοτήτων χάριν της ασφάλειας των εμπορικών συναλλαγών⁷³.

Αξιοπρόσεκτες είναι οι συνέπειες που αναπτύσσει η υιοθέτηση της λύσης της ενιαίας αξιώσεως στο πεδίο του δικονομικού δικαίου⁷⁴. Εκ του γεγονότος ότι το αίτημα της αγωγής παρουσιάζεται ως έννομη συνέπεια περισσότερων διατάξεων, δεν πολλαπλασιάζονται τα αντικείμενα δίκης. Επί ενιαίας αξιώσεως, ένα αντικείμενο δίκης υπάρχει. Δεν υπάρχει, συνεπώς, αντικειμενική σώρευση αγωγών κατ' άρ. 218 ΚΠολΔ, όταν ο ενάγων στηρίζει το αίτημα της αποζημίωσης σε πλείονες νομικές βάσεις⁷⁵. Εφόσον η απαγόρευση μεταβολής της αγωγής αφορά μόνον την ιστορική βάση και όχι τη νομική βάση, έπεται ότι, εάν τα πραγματικά περιστατικά παραμείνουν τα ίδια, ο ενάγων μπορεί επιτρεπτός να συμπληρώσει ή να προσθέσει και άλλη νομική βάση στην αγωγή του (άρ. 224 ΚΠολΔ). Περαιτέρω, εκκρεμοδικία δημιουργείται όταν για την αυτή ζημία μεταξύ δύο προσώπων, ο ενάγων ασκεί πρώτα την αγωγή εκ συμβάσεως και εν συνεχεία επιχειρεί να επανέλθει εγείροντας αγωγή με βάση την αδικοπραξία, η οποία μπορεί να αποκρουσθεί με την ένσταση εκκρεμοδικίας.

⁷² Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, όπ.π. σημ. 45, σελ. 53.

⁷³ Βλ. *Georgiades*, σελ. 184-187.

⁷⁴ Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, όπ.π. σημ. 45, σελ. 56-63.

⁷⁵ Καθώς η νομική θεμελίωση του ένδικου αιτήματος είναι καθήκον του δικαστή (*iura novit curiam*), ο διάδικος δεν μπορεί να ζητήσει από το δικαστήριο την εξέταση όλων των βάσεων, ούτε να καθορίσει στο δικαστήριο επί ποίας βάσεως θα δεχθεί το αίτημα της αγωγής. Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, όπ.π. σημ. 45, σελ. 57 *contra* Δ. Γ. Κονδύλη, όπ.π., σελ. 305-306.

Ως προς το δεδικασμένο, τέλος, παρατηρείται ότι τα αντικειμενικά όριά του (άρ. 324 ΚΠολΔ) είναι στενότερα από τα όρια του αντικειμένου της δίκης, διότι το δεδικασμένο καθορίζεται και από τη νομική αιτία του ουσιαστικού δικαιώματος που κρίθηκε με την απόφαση, ενώ το αντικείμενο της δίκης καθορίζεται από το βιοτικό συμβάν και το αίτημα που επιδέχεται πολλαπλή νομική θεμελίωση⁷⁶. Επομένως, η ίδια διαφορά, στηριζόμενη επί άλλης νομικής βάσης, δεν καλύπτεται από το δεδικασμένο και άρα μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο νέας δίκης. Εάν, λοιπόν, το δικαστήριο απέρριψε την αγωγή, χωρίς να υπαγάγει τα αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά σε όλους τους κανόνες δικαίου, δηλαδή εάν δεν εξέτασε την αξίωση από όλες τις δυνατές νομικές θεμελιώσεις, τότε ο ενάγων μπορεί να απασχολήσει εκ νέου το δικαστήριο με νέα αγωγή θεμελιωμένη στην προηγουμένως παραλειφθείσα νομική βάση, η οποία δεν καλύπτεται από το δεδικασμένο⁷⁷.

Η πρόταση *Γεωργιάδη* χαιρετίστηκε για την πρωτοτυπία της και υιοθετήθηκε από μεγάλο μέρος τόσο της ελληνικής όσο και της ομόλογης γερμανικής θεωρίας⁷⁸ με λιγοστές εξαιρέσεις κάποιων επιφυλάξεων. Η σημαντικότερη εξ αυτών έγκειται στο ότι η λύση φαίνεται να προσκρούει αφενός στην «πολυσχιδή δομή της έννομης τάξης

⁷⁶ Όπως εύστοχα παρατηρεί ο *Γεώργιος Μητσόπουλος*, Η θεωρία του αστικού δικονομικού δικαίου, Δ 1 (1970), σελ. 1 επ., ιδίως 15-16 (=ΕΕΝ 37 (1970), σελ. 1 επ., ιδίως σελ. 6) «μεταξύ ιστορική αιτίας και αιτήματος μεσολαβεί το δυσχερές έργο της υπαγωγής, όπερ ενεπιστευθή ο νόμος εις τον δικαστή». Κατά, δε, τη διαδικασία της υπαγωγής, ο δικαστής θα επιλέξει μεταξύ πολλών την κατάλληλη νομική αιτία για να υπαγάγει τα πραγματικά περιστατικά που άγονται προς κρίση του. Υπάρχουν, αντιθέτως, περιπτώσεις όπου το αντικείμενο του δεδικασμένου είναι ευρύτερο από το αντικείμενο της δίκης, όταν το δικαστήριο εσφαλμένως αποφαινεται καθ' υπέρβαση αυτού του αντικειμένου, είτε επιδικάζοντας επιπλέον του αιτήματος είτε παραδεχόμενο ανύπαρκτη ιστορική βάση της αγωγής, οπότε και ιδρύονται οι σχετικοί λόγοι αναιρέσεως (άρ. 559 αρ. 8 και 9 ΚΠολΔ).

⁷⁷ Κατά της άποψης αυτής παρατηρούνται τα ακόλουθα: (α) Ο δικαστής δεν έχει την ευχέρεια να παραλείψει την εξέταση μιας εκ των βάσεων της αγωγής. Αντιθέτως, υποχρεούται να υπαγάγει τα πραγματικά περιστατικά που επικαλούνται οι διάδικοι σε όλους τους κανόνες δικαίου, των οποίων πληρούν το πραγματικό. (β) Αν, κατά την άποψη *Γεωργιάδη*, η νομική βάση π.χ. από τη σύμβαση ανήκει στο αντικείμενο της δίκης, μολονότι ο ενάγων αναφέρει στο δικόγραφο της αγωγής του μόνο τα πραγματικά περιστατικά που αφορούν τη νομική βάση της αδικοπραξίας, τότε θα μπορούσαν τα πραγματικά περιστατικά που πληρούν τη νομική βάση της σύμβασης να προταθούν σε κάθε στάση της δίκης και στο εφετείο για πρώτη φορά, ακόμη και να ληφθούν οίκοθεν υπόψη από το δικαστήριο, χωρίς τούτο να ιδρύει τον σχετικό λόγο αναιρέσεως (άρ. 559 αρ. 8 ΚΠολΔ). Τούτο, όμως, δυσχερώς συμβιβάζεται με την αρχή της διαθέσεως του αντικειμένου της δίκης και την αρχή της συζητήσεως. Από την άλλη, πάλι, εάν το δεδικασμένο καλύπτει μόνο τη βάση της αξίωσης που ασκήθηκε με την αγωγή, τότε δεν φαίνεται στο σημείο αυτό να υπάρχει πρακτική διαφορά μεταξύ της κλασικής άποψης περί συρροής αξιώσεων και της νεότερης αντίληψης περί συρροής νομίμων βάσεων της ίδιας αξίωσης. Η διαφορά καταλήγει να είναι απλώς ορολογική. Βλ. επ' αυτών *Δ. Γ. Κονδύλη*, όπ.π., σελ. 414 και σημ. 29.

⁷⁸ Για τους συγγραφείς που συντάσσονται με την άποψη περί ενιαίας αξιώσεως, βλ. *Μ. Καρασή*, όπ.π., σελ. 647 σημ. 64.

που εργάζεται ακριβώς με αποκλίνουσες κατηγορίες νομοτυπικών μορφών»⁷⁹, και αφετέρου στην λειτουργία της υπαγωγής⁸⁰.

Στοιχεία προσδιοριστικά του ουσιαστικού δικαιώματος δεν είναι μόνο τα πρόσωπα του δικαιούχου και του υποχρέου και η παρεχόμενη στον δικαιούχο έννομη εξουσία, αλλά και τα περιστατικά της δημιουργίας του. Τα περιστατικά αυτά υποκείνται σε πολλαπλή νομική αξιολόγηση, δύνανται, δηλαδή, να λάβουν διάφορους νομικούς χαρακτηρισμούς, και, εν συνεχεία, να υπαχθούν σε διαφορετικές νομικές διατάξεις, οι οποίες αποκρυσταλλώνουν διαφορετικές νομοθετικές αξιολογήσεις. Η παραδοχή μιας ενιαίας αξίωσης πολλαπλώς θεμελιωμένης αγνοεί και παραβλέπει τούτο τον διαφορισμό των αξιολογήσεων που δικαιολογεί την θέση, ότι κάθε δικαιογόνος διάταξη θεμελιώνει ίδια, αυτοτελή αξίωση.

Η ενιαία αυτή αξίωση, καθώς ερανίζεται ρυθμίσεις από τους διάφορους νόμιμους λόγους ευθύνης, συνιστά ένα αμάλγαμα – ένα πλάσμα⁸¹, κινούμενο στην μεθόριο των γνωστών, εδραιωμένων κατηγοριών της αστικής ευθύνης, των οποίων την αναδόμηση επιχειρεί⁸². Χωρίς, όμως, να είναι εκ των προτέρων γνωστές οι προϋποθέσεις και οι έννομες συνέπειες αυτού του αμαλγάματος, δημιουργείται ανασφάλεια δικαίου. Η δε δικαστική διάπλαση των εν λόγω ενιαίων αξιώσεων θα δημιουργήσει ένα υποσύστημα αστικής ευθύνης προσανατολισμένο προς το δικονομικό τρόπο σκέψης (*aktionenrechtliches Haftungssystem*), καθώς το κρίσιμο ερώτημα θα καθίσταται το εάν υπάρχει ή όχι η νομολογιακώς διαπλασθείσα αξίωση⁸³. Παραπλήσια είναι και η αντίρρηση που εκφράζει ο *Φίλιος*, υποστηρίζοντας ότι η εν λόγω άποψη πάσχει από ουσιαστικής πλευράς, γιατί αναγκάζεται με την ενοποίηση της αξίωσης να συνθέσει νομική βάση από το συνδυασμό των διατάξεων που

⁷⁹ Βλ. *Κ. Δ. Κεραμέα*, όπ. π. σημ., σελ. 120.

⁸⁰ Βλ. *P. Arens*, όπ.π., σελ. 423.

⁸¹ Περί πλάσματος (Fiktion) κάνει λόγο ο *P. Arens*, όπ.π., σελ. 406. Βλ. και *K. H. Schwab*, *Επίκαιρα προβλήματα της γερμανικής δικονομικής επιστήμης*, Δ 6 (1975), σελ. 193 επ., 203.

⁸² Βλ. και *Georgiades*, σελ. 176, όπου ρητώς ομιλεί περί *Begriffsreform* καθώς και *Κ. Φ. Καλαβρό*, όπ.π., τ. Β', σελ. 295.

⁸³ Έτσι ρητώς ο *P. H. Schlechtriem*, όπ.π., σελ. 57-60, ο οποίος παρατηρεί ότι «Ihre Verwicklungung würde ein *aktionenrechtliches Haftungssystem* im Grenzgebiet von Vertrag und Delikt schaffen» (σελ. 59). Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο εν λόγω συγγραφέας αποδίδει στην πρόταση *Γεωργιάδη* τη μομφή περί καζουστικής, «ρωμαϊκής» σύλληψης των νόμιμων λόγων ευθύνης, την οποία, όπως είδαμε, ο *Γεωργιάδης* χρησιμοποιεί για να ασκήσει κριτική στις κρατούσες λύσεις.

περιέχουν οι περισσότερες νομικές βάσεις, δηλ. δημιουργεί αξίωση που δεν απαντά στον ΑΚ⁸⁴.

Εξάλλου, το ενιαίο αντικείμενο δίκης που δημιουργείται από την άσκηση της ως άνω ενιαίας αξιώσεως επικρίνεται ως υπερβολικά ευρύ. Αφενός δυσχεραίνεται η άμυνα του εναγομένου, αφετέρου ο ενάγων μπορεί να χάσει περισσότερα από όσα έχει την δικαιολογημένη εντύπωση ότι διακινδυνεύει με την έγερση της αγωγής του, αφού σε περίπτωση απόρριψής της, αποκλείεται και κάθε άλλη αγωγή, ερειδομένη σε κάποια από τις συρρέουσες βάσεις της ενιαίας αξιώσεως⁸⁵.

Από την πλευρά του, ο *Γεώργιος Μητσόπουλος* θεωρεί ότι η νέα προτεινόμενη λύση υποπίπτει σε συλλογιστικό ελάττωμα, διότι παραβλέπει «την λογική διάρθρωση της πράξεως εφαρμογής του δικαίου, ήτις είναι αρρήκτως συνυφασμένη τόσον προς την λογική δομήν του κανόνος δικαίου ως λόγου και ακολουθίας, όσον και προς τη λειτουργίαν της υπαγωγής»⁸⁶.

Σε περίπτωση συρροής αξιώσεων, ο νομικός συλλογισμός λαμβάνει τη μορφή διλήμματος, τριλήμματος ή και πολυλήμματος, κατά το οποίο διάφοροι λόγοι (κανόνες δικαίου) της μείζονος πρότασης τελούν σε διάζευξη (Α ή Β \rightarrow Γ). Εάν, τώρα, δεν αποδειχθούν όλα τα πραγματικά πραγματικά που εισφέρει στη δίκη ο ενάγων και, έτσι, δεν πληρωθεί κάποιο από τα στοιχεία των σε διάζευξη τελούντων κανόνων της μείζονος, τότε αίρεται η ακολουθία ως προς αυτόν και μόνο τον λόγο. Έτσι, π.χ όταν η ενδοσυμβατική ευθύνη προβλέπεται σε περίπτωση βαρειάς αμέλειας, η οποία, εν προκειμένω, δεν αποδεικνύεται, τότε αίρεται η έννομη συνέπεια της αποζημίωσης εκ συμβάσεως, αλλά δεν αίρεται η έννομη συνέπεια της αποζημίωσης εξ αδικοπραξίας. Κατά τούτο, όμως, δεν καλύπτονται όλα τα μέλη του μεικτού αυτού συλλογισμού⁸⁷.

⁸⁴ Βλ. *Π. Χ. Φίλιο*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2009³, §128B, σελ. 330.

⁸⁵ Βλ. *Δ. Γ. Κονδύλη*, όπ.π., σελ. 300.

⁸⁶ Βλ. *Γ. Γ. Μητσόπουλου*, όπ.π., σελ. 16, καθώς και *G. Mitsopoulos*, *Considérations sur la distinction du fait et du droit* στο τιμητικό τόμο *Studi in onore di A. Segni*, III, 1967, σελ. 430 επ., ιδίως σελ. 433-434.

⁸⁷ Κατά της άποψης αυτής θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πριν από την εκτέλεση του υπαγωγικού συλλογισμού και μέσω τελολογικών σταθμίσεων η ενιαία αξίωση έχει διαπλασθεί ήδη σε ένα ιδιαίτερο πλέγμα κανόνων δικαίου με ίδιον πραγματικό, οπότε δεν τίθεται θέμα διάζευξης στη μείζονα πρόταση

Προς υπεράσπιση της εν λόγω λύσης, από την άλλη, προσάγει ο *Κουσούλης* τα λογικά σφάλματα της κρατούσας γνώμης⁸⁸. Κατά τον *Κουσούλη*, η δόμηση του όλου συστήματος αστικής ευθύνης επί δύο θεμελιωδών νόμιμων λόγων ευθύνης, ήτοι επί της ενδοσυμβατικής και της αδικοπρακτικής ευθύνης, συνιστά διαίρεση (*divisio*), υπό την αμιγώς λογική έννοια του όρου. Οι δύο κύκλοι ευθύνης είναι, κατά νομοθετική βούληση, συνάλληλοι. Η βάση της ως άνω διαιρέσεως συνίσταται στον προϋφιστάμενο ή μη συμβατικό δεσμό μεταξύ των μερών. Αν μια υπαίτια πράξη λάβει χώρα εντός του συμβατικού δεσμού, πολλώ δε μάλλον με αφορμή την εκπλήρωσή του, αποβαίνει λογικώς αδύνατο και νομικώς εσφαλμένο να υπαχθεί ταυτοχρόνως, έστω και εάν είναι παράνομη, και στον αντιδιηρημένο αδικοπρακτικό κύκλο ευθύνης⁸⁹.

Η κλασική διατύπωση της νομολογίας, σύμφωνα με την οποία μια αντισυμβατική συμπεριφορά θα συνιστούσε αδικοπραξία ακόμη και χωρίς τον συμβατικό δεσμό διαπραττομένη, συνιστά, κατά τον *Κουσούλη*, μία υπόθεση εργασίας που δεν ανταποκρίνεται σε αυτό που πράγματι συνέβη⁹⁰. Επιπροσθέτως, η άποψη αυτή δεν συνυπολογίζει το γεγονός ότι εν πάση περιπτώσει η αδικοπραξία τελέσθηκε εν όψει της συμβατικής σχέσεως και με αφορμή αυτή. Αν δεν είχε προηγηθεί η συναλλακτική επαφή των μερών, θα εξέλειπε και η αδικοπρακτική συμπεριφορά. Στην περίπτωση της συρροής ενδοσυμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης έχουμε, κατά την άποψη αυτή, μια παραβίαση της συμβάσεως τελούμενη με αδικοπρακτική συμπεριφορά και όχι μία αδικοπραξία⁹¹.

Με τις σκέψεις αυτές, ο *Κουσούλης* καταλήγει στην κατασκευή ενός ιδιαίτερου και διακριτού νόμιμου λόγου ευθύνης, της αδικοπρακτικής παράβασης της συμβάσεως, όπου κατ' αρχήν καλούνται σε εφαρμογή οι κανόνες της ενδοσυμβατικής

των κανόνων δικαίου των αυτοτελών αξιώσεων, από τις οποίες ρητώς διακρίνεται η υπό κρίση ενιαία αξίωση.

⁸⁸ Βλ. *Στ. Κουσούλη*, Συρροή συμβατικής και εξωσυμβατικής ευθύνης, στον Τιμητικό Τόμο Γενέθλιον Αποστόλου Σ. Γεωργιάδη, τ. Ι, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006, σελ. 441 επ.

⁸⁹ Βλ. *Στ. Κουσούλη*, όπ.π., σελ. 447-448.

⁹⁰ Θα μπορούσε εδώ να αντιταχθεί η σκέψη πως η πάγια αυτή φράση της νομολογίας δεν συνιστά υπόθεση εργασίας, αλλ' υποδηλώνει απλώς ότι τα υπό κρίση πραγματικά περιστατικά δύνανται να λάβουν ποικίλους νομικούς χαρακτηρισμούς και να υπαχθούν, αντιστοίχως, σε διαφορετικούς κανόνες δικαίου. Μετά τη διαδικασία της αποδείξεως, ο δικαστής γνωρίζει τι πραγματικά συνέβη, όμως, ό,τι συνέβη είναι αφ' εαυτού πολύσημο.

⁹¹ Βλ. *Στ. Κουσούλη*, όπ.π., σελ. 449.

ευθύνης. Καταλήγει, συνεπώς, σε συμπεράσματα παρόμοια με τη λύση της ενιαίας αξιώσεως, καθώς δέχεται ότι εν προκειμένω μία αξίωση γεννάται.

Ενόψει των ανωτέρω επιφυλάξεων, παρατηρείται σε νομολογιακό επίπεδο, ότι η λύση της ενιαίας αξιώσεως δεν ακολουθήθηκε στην πράξη. Ο σημαντικότερος, ίσως, λόγος για τη μη εφαρμογή της στην πράξη θα πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός ότι με τον μικτό, πολύμορφο χαρακτήρα της αξιώσεως που προτείνει δυσχεραίνει ουσιαδώς τη λειτουργία της υπαγωγής του εφαρμοστή του δικαίου, ο οποίος συνήθως εργάζεται με αξιώσεις που έχουν διακριτές νομικές θεμελιώσεις.

Παρόλαυτα, υπάρχουν κάποιες δικαστικές αποφάσεις που ακολουθούν τη λύση της ενιαίας αξιώσεως. Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, είναι η μειοψηφία στην ΑΠ 18/1993 (NoB 1993, 1069). Η υπόθεση αφορούσε την αξίωση αποζημίωσης από την απώλεια μέρους φορτίου πλοίου κατά την εκφόρτωση και η απόφαση επελήφθη του δυσχερούς ζητήματος της σχέσεως μεταξύ της ενιαύσιας παραγραφής του άρ. 148 ΚΙΝΔ και της πενταετούς παραγραφής του άρ. 937 ΑΚ. Ενώ, όμως, η πλειοψηφία έταμε το ζήτημα υπέρ της αυτοτέλειας των συρρεουσών δαιτάξεων, κάθε μία από τις οποίες υπόκειται σε δικό της χρόνο παραγραφής, η μειοψηφία δέχτηκε ότι «σε περίπτωση συρροής συμβατικής και εξωσυμβατικής ευθύνης υπάρχει μία ενιαία αξίωση, η οποία θεμελιώνεται σε περισσότερες νομικές βάσεις. Έτσι, αν οι συρρέουσες διατάξεις αντιφάσκουν μεταξύ τους, τότε η άρση της αντίφασης αυτής γίνεται με τελολογικά κριτήρια και ειδικότερα με βάση τους επιδιωκόμενους από ορισμένη νομοθετική ρύθμιση σκοπούς και κατά τέτοιο τρόπο ώστε η επιλογή της μιας βάσης να μην οδηγεί σε ουσιαστική εκμηδένιση των ιδιορρυθμιών της άλλης που επέβαλε τη θέσπιση ορισμένης ειδικής ρύθμισης. Κατά την άποψη συνεπώς αυτήν η βραχυπρόθεσμη παραγραφή που τυχόν θεσπίστηκε για τη συμβατική ευθύνη ισχύει και για την εξωσυμβατική, γιατί αλλιώς θα ματαιωνόταν ο σκοπός για τον οποίο ο νομοθέτης καθιέρωσε σύντομη παραγραφή για ορισμένη έννομη σχέση».

Περαιτέρω, στην ΕφΑθ 2653/2000 (ΕλλΔ/νη 2001, 217), όπου κρίθηκε ότι η ευθύνη του κακόπιστου νομέα δύναται να θεμελιωθεί πολλαπλώς τόσο στις περί νόμης διατάξεις όσο και στις διατάξεις των αδικοπραξιών ή του αδικαιολόγητου πλουτισμού, σημειώνεται ότι *«στην παραπάνω περίπτωση το επίδικο δικαίωμα στηρίζεται σε περισσότερες νομικές βάσεις και δεν πρόκειται για συρροή*

αξιώσεων, γιατί υπάρχει μια μόνο δικονομική αξίωση, ένα αντικείμενο δίκης, που θεμελιώνεται σε περισσότερες νομικές βάσεις, πλην όμως άπαξ θα επιδικασθεί στον ενάγοντα η επίδικη αξίωση».

Ε. Συγκριτική παρέκβαση: Γερμανικό και Αγγλικό Δίκαιο.

Εάν η παρούσα εργασία σκόπευε να εκθέσει το πρόβλημα της συρροής νόμιμων λόγων ευθύνης στο γερμανικό δίκαιο, το περιεχόμενο της θα ήταν ουσιωδώς όμοιο με όσα προηγήθηκαν. Η δομική συγγένεια των δύο δικαίων, αναγόμενη σε ιστορικούς λόγους⁹², είναι εμφανής. Το άρ. 247 ΑΚ που δίδει τον νομοθετικό ορισμό της αξιώσεως αποτελεί πιστή αναπαραγωγή της § 194 BGB. Το πρόβλημα της συρροής νόμιμων λόγων ευθύνης εμφανίζεται με την ίδια οξύτητα και στο πλαίσιο του γερμανικού ιδιωτικού δικαίου, οι δε προτεινόμενες λύσεις στο πρόβλημα είναι παρόμοιες⁹³.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι ελληνικό και γερμανικό δίκαιο διαφέρουν στο κρίσιμο ζήτημα του προσδιορισμού του αντικειμένου της δίκης. Κατά την §322 του γερμανικού Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας⁹⁴, δεδικασμένο δημιουργείται για την αξίωση που ασκήθηκε με την αγωγή ή την ανταγωγή και κρίθηκε με την τελεσίδικη απόφαση. Μολονότι η ως άνω διάταξη μοιάζει εκ πρώτης όψεως να ταυτίζει το αντικείμενο της δίκης με την ουσιαστική αξίωση -και όχι με το ουσιαστικό εν γένει δικαίωμα- που κρίθηκε, κατέστη από νωρίς πρόδηλο ότι δεν εκάλυπτε τα απόλυτα δικαιώματα, ως αντικείμενα αναγνωριστικής αγωγής, ούτε τα αγωγικά διαπλαστικά δικαιώματα, ως αντικείμενα διαπλαστικής αγωγής.

Με αφορμή αυτή τη νομοτεχνική αστοχία, η γερμανική δικονομική επιστήμη οδηγήθηκε στη διάπλαση της έννοιας της δικονομικής αξιώσεως, ως αξιώσεως παροχής έννομης προστασίας, αποχρωματίζοντάς την από τις αντίστοιχες κατηγορίες

⁹² Βλ. Φ. Δωρή, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991, §4, σελ. 202 επ., σελ. 209.

⁹³ Βλ. K. Larenz/ C. –W. Canaris, Lehrbuch des Schuldrechts – Besonderer Teil, II/2, München: C. H. Beck, 1994¹³, §83 VI, σελ. 596 επ. και MünchKomm – Kramer, §241, 21 επ.

⁹⁴ §322 (1) ZPO: Urteile sind der Rechtskraft nur insoweit fähig, als *über den durch die Klage oder durch die Widerklage erhobenen Anspruch* entschieden ist.

του ουσιαστικού δικαίου. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα την υπέρμετρη διαστολή του αντικειμένου της δίκης, το οποίο θεωρήθηκε ότι αποτελείται από το αίτημα της αγωγής και τα βιοτικά συμβάντα (διμελές αντικείμενο) ή και μόνο από το αίτημα (μονομελές αντικείμενο). Περαιτέρω, όπου το ουσιαστικό δίκαιο δεχόταν τη συρροή αυτοτελών αξιώσεων, το δικονομικό δίκαιο αναγνώριζε ένα αντικείμενο δίκης. Ενόψει αυτής της διάσπασης των εννοιών της ουσιαστικής και δικονομικής αξιώσεως, η πρόταση Γεωργιάδη ήρθε να αποκαταστήσει τη λειτουργική ενότητα ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου, εισαγάγοντας την έννοια της ενιαίας αξιώσεως, εκεί όπου το δικονομικό δίκαιο δεχόταν ένα ενιαίο αντικείμενο δίκης.

Τούτη, ωστόσο, η ανάγκη δεν γεννήθηκε στο δικό μας δίκαιο. Σύμφωνα με το άρ. 324 ΚπολΔ, *«δεδικασμένο υπάρχει μεταξύ των ίδιων προσώπων με την ίδια ιδιότητα μόνο για το δικαίωμα που κρίθηκε και εφόσον πρόκειται για το ίδιο αντικείμενο και την ίδια ιστορική και νομική αιτία»*. Από την ως άνω διάταξη προκύπτει σαφώς ότι το αντικείμενο της δίκης συνίσταται στο δικαίωμα του ουσιαστικού δικαίου, η ικανοποίηση του οποίου αποτελεί την έννομη συνέπεια του κανόνα δικαίου που σιωπηρώς επικαλείται δια των εισφερόμενων πραγματικών περιστατικών στην αγωγή του ο ενάγων. Έτσι, κατά το ελληνικό δικονομικό δίκαιο, κάθε συρρέουσα αξίωση με ίδια νομική θεμελίωση αποτελεί ξεχωριστό αντικείμενο δίκης. Ουσιαστικό και δικονομικό δίκαιο εναρμονίζονται επαρκώς. Σε αντίθεση με το γερμανικό δίκαιο, η παραδοχή της ενιαίας αξιώσεως θα απαιτούσε αντίστοιχη προσαρμογή του δικονομικού δικαίου, έτσι ώστε να καθίστανται υποχρεωτικά αντικείμενο της δίκης όλες οι συρρέουσες βάσεις της ενιαίας αξιώσεως⁹⁵.

Πέραν του Στενού της Μάγνης, η αποδοχή της συρροής των διαφόρων νομίμων λόγων ευθύνης γίνεται αποδεκτή, καίτοι το ζήτημα δεν έτυχε της επεξεργασίας που εγνώρισε στο ηπειρωτικό, ιδίως, δε, στο γερμανικό δίκαιο. Τούτο οφείλεται σε ιστορικούς λόγους: Η αγγλική νομική σκέψη επί αιώνες επιδόθηκε σχεδόν αποκλειστικά στην επεξεργασία των δικονομικών μορφών της παρεχόμενης δικαστικής προστασίας παρά στην εκλέπτυνση των κατηγοριών του συστατικού δικαίου. Μόνο όταν καταργήθηκαν οι ειδικές δικονομικές μορφές των αγωγών (forms

⁹⁵ Τούτη την υποχρεωτική αντικειμενική σώρευση αγωγών εισηγήθηκε παρ' ημίν ο Μπέης, όπ.π., σελ. 34-35, κατ' αναλογία δικαίου προς τις περιπτώσεις όπου ο ΚπολΔ επιτάσσει την υποχρεωτική αντικειμενική σώρευση (άρ. 935 ΚΠολΔ), με επίκληση των αρχών της οικονομίας της δίκης και της ασφάλειας δικαίου, προς αποφυγή πολλαπλών δικών σχετικά με καθεμία από τις συρρέουσες αξιώσεις.

of action) οι λεγόμενες writs, οι οποίες προσιδίαζαν στις ρωμαϊκές actiones, ετέθη το ζήτημα της οριοθέτησης των εννοιών του ουσιαστικού δικαίου, που έως τότε ενυπήρχαν εγκατεσπαρμένες στα διάφορα writs⁹⁶.

Επιπλέον, το ζήτημα της συρροής προσείλκυσε το ενδιαφέρον της θεωρίας και της νομολογίας, όταν άρχισε να διευρύνεται το πεδίο εφαρμογής του αδικήματος της αμέλειας (negligence). Τότε κατέστη εναργές ότι η παραβίαση μιας συμβατικής υποχρέωσης (breach of contract) μπορεί να συνιστά εν ταυτώ παραβίαση της υποχρέωσης προνοίας (duty of care) που οφείλει ο ζημιώσας σε όσους διατελούν σε σχέση εγγύτητας προς αυτόν, ακόμη και αν ελλείπει ο μεταξύ τους συμβατικός δεσμός.

Μέσα από αυτήν την ιστορική διαδρομή, η αγγλική νομολογία έφθασε στο σημείο να αντιμετωπίσει τα ακόλουθα καίρια ερωτήματα (α) εάν ο ενάγων διαθέτει συρρέουσες «αιτίες αγωγής» (causes of action), που πηγάζουν από το ίδιο βιοτικό συμβάν, το οποίο δύναται να αξιολογηθεί διττώς, είτε ως αθέτηση συμβατικής υποχρέωσης είτε ως παραβίαση του γενικού καθήκοντος προνοίας και (β) εάν, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, ο ενάγων δύναται ή όχι να επιλέξει ελεύθερα ποια αγωγή θα ασκήσει.

Η αγγλική νομολογία απάντησε καταφατικά και στα δύο ερωτήματα. Σύμφωνα με τον Λόρδο *Goff*, ο οποίος διατύπωσε την απόφαση του Δικαστηρίου της Βουλής των Λόρδων (House of Lords) στην υπόθεση *Henderson vs Merrett Syndicates Ltd* [1994], ο διάδικος μπορεί να επιλέξει την ευνοϊκότερη για αυτόν διάταξη, αρκεί τα μέρη να μην έχουν ρητώς αποκλείσει την καταφυγή στη συρρέουσα αδικοπρακτική βάση⁹⁷.

⁹⁶ Η κατάργηση των forms of action επήλθε δυνάμει του Common Law Procedure Act 1852. Πάντως επιβιώματα του δικονομικά προσανατολισμένου ρωμαϊκού τρόπου σκέψης είναι έκτυπα και στη σημερινή εννοιολογία του αγγλικού δικαίου. Γίνεται π.χ. λόγος για concurrence of actions και όχι για concurrence of claims, για βάση της αγωγής και όχι της αξίωσης, ενώ ο θεσμός της παραγραφής ανήκει παραδοσιακά στη διδασκαλία του δικονομικού δικαίου.

⁹⁷ Κατά τον λόρδο *Goff*: “I do not find it objectionable that the claimant may be entitled to take advantage of the remedy which is most advantageous to him, subject only to ascertaining whether the tortious duty is so inconsistent with the applicable contract that, in accordance with ordinary principle, the parties must be taken to have agreed that the tortious remedy is to be limited or excluded”.

Συνεπώς, στο ισχύον αγγλικό δίκαιο, ο κανόνας είναι η ελεύθερη συρροή των αξιώσεων⁹⁸. Όπως σωστά διευκρινίζει η θεωρία, ερμηνεύοντας την ως άνω απόφαση, ο κανόνας αυτός υπόκειται σε δύο περιορισμούς: (α) εάν υπάρχει ρητή βούληση των μερών να ρυθμίσουν την ευθύνη τους αποκλειστικά στο πλαίσιο της συμβατικής τους σχέσης, τότε η αγωγή εξ αδικοπραξίας θα πρέπει να αποκλείεται. (β) Ομοίως η καταφυγή στις περί αδικοπραξίας διατάξεις αποκλείονται, όταν ο ενάγων τις προτιμά για να υπερακοντίσει την βούληση των μερών. Ο δεύτερος αυτός περιορισμός ομοιάζει με τα όσα παρ' ημίν δέχονται οι υποστηρικτές της επενεργούσης συρροής.⁹⁹

⁹⁸ Με μια φράση που θυμίζει έντονα την καταλεκτική διατύπωση της ελληνικής νομολογίας που απαντά στην απόφαση 967/73 ΑΠ, ο *T. Weir*, όπ.π., αρ. 68, διατυπώνει τον κανόνα ως εξής: “if, in the absence of a contract between the parties, the defendant’s behaviour would have rendered him liable in tort, the plaintiff has concurrent claims if there was a contract between the parties and the defendant’s act was a breach of it”

⁹⁹ Βλ., μεταξύ άλλων, *S. Deakin/ A. Johnston/B. Markesinis*, *Markesinis & Deakin’s Tort Law*, Oxford: Oxford University Press, 2008⁶, σελ. 17 επ. και *J. Beatson/ A. Burrows/ J. Cartwright*, *Anson’s Law of Contract*, Oxford: Oxford University Press, 2010²⁹, σελ. 23.

§3. Προς μια τυπολογία περιπτώσεων

Πράγματι, το πρόβλημα μοιάζει να είναι σύμφυτο¹⁰⁰ σε κάθε έννομη τάξη, στο μέτρο που και ο νομοθέτης με τις αγαθότερες των προθέσεων δεν μπορεί να πετύχει την απόλυτη αντιστοιχία μεταξύ κοινωνικής πραγματικότητας και νομοθετικών ρυθμίσεων, εις τρόπον ώστε κάθε νομικά σημαντική βιοτική σχέση να μπορεί να υπαχθεί στο πραγματικό ενός και μόνον κανόνα δικαίου¹⁰¹. Για τον λόγο αυτόν το πρόβλημα δεν πρόκειται να εκλείψει στο μέλλον. Απεναντίας, θα ανέρχεται στο προσκήνιο της δικαιοδοτικής πράξης, οσάκις ο νομοθέτης επιλέγει να αναγάγει ένα ζημιογόνο δυναμικό που ήδη πληροί το πραγματικό ενός υφιστάμενου νόμιμου λόγου ευθύνης σε νέο νόμιμο λόγο ευθύνης ιδρύοντα ενοχή προς αποζημίωση^{102,103}. Εάν, δε, ληφθεί υπόψη αφενός η προϊούσα εκνομίκευση (*Verrechtlichung*) της κοινωνικής πραγματικότητας¹⁰⁴ και αφετέρου η αμέθοδη, πληθωριστική παραγωγή νόμων¹⁰⁵, η οποία τραυματίζει, εάν δεν διαρρηγγύνει κάποτε, την εσωτερική συνοχή

¹⁰⁰ *Georgiades*, ό.π., σελ. 4.

¹⁰¹ *Ibid.* Βλ. και Π. Α. Παπανικολάου, ό.π., αρ. 56 επ. Το «αφαντάστως πολυποίκιλον της κοινωνικής ζωής», κατά την ωραία έκφραση του *Αλέξανδρου Λιτζερόπουλου* (στο *opus magnum* του, Η νομολογία ως παράγων διαπλάσεως του ιδιωτικού δικαίου, Θεσσαλονίκη, 1932, σελ. 5), αποτελεί επιστημολογικό τόπο των κοινωνικών επιστημών συλλήβδην. Βλ. ενδεικτικά τη γλαφυρή διατύπωση του *Ιωάννου Συκουτρή*, ο οποίος στην εισαγωγή της μετάφρασης του έργου του Max Weber «*Wissenschaft als Beruf*», παρατηρούσε ότι ο επιφανής Γερμανός κοινωνιολόγος «ησθάνετο ταυτοχρόνως, πολύ βαθύτερ' από τους άλλους, την μοιραία, την τραγικήν ανεπάρκειαν κάθε προσπαθείας να συλλάβης την ζώην, μ' όλον τον πλούτο και την ρευστότητά της, εις τα στενά δοχεία της ανθρωπίνης σκέψεως, τα οποία ημπορεί να διευρυνθούν επί πολύ, αλλά θα είναι όμως πάντοτ' απλά και μονοκόμματα ενώπιον του πολυσυνθέτου και πολυπλόκου αυτού συγκροτήματος, που ονομάζομεν ζώην». Βλ. *Ι. Συκουτρή*, *Εκλογή Έργων*, Αθήνα: Κάκτος, 1997, σελ. 176. Στο πεδίο του δικαίου ο εντοπισμός του προβλήματος ανάγεται στον Αριστοτέλη: τό γάρ □ μάρτημα ο □ κ □ ν τ □ νόμ □ ο □ δ' □ ν τ □ νομοθέτ □ □ λλ' □ ν τ □ φύσει το □ πράγματος □ στί (Ηθικά Νικομάχεια, Ε', 11, 1137b 17-18).

¹⁰² Π. Α. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 44.

¹⁰³ Τότε, όμως, θα πρέπει να ερευνάται εάν ο νεώτερος νόμος που ιδρύει νόμιμο λόγο ευθύνης είχε σκοπό να περιλάβει στο πεδίο εφαρμογής του κάθε περίπτωση, ακόμη κι εκείνην για την οποία ήδη προβλεπόταν νόμιμος λόγος ευθύνης, οπότε και θα εκτοπίζει τον χρονικά πρότερο νόμιμο λόγο ευθύνης. Εδώ τίθεται θέμα ερμηνείας ιδίως του νεώτερου νόμου. Βλ. και *Απ. Χελιδόνη*, 671, ο οποίος εφαρμόζει το επιχείρημα αυτό υπέρ της διάταξης του άρ. 6 του ν. 2251/1994 που ιδρύει την ευθύνη του παραγωγού έναντι της ενδοσυμβατικής ευθύνης.

¹⁰⁴ Απόδειξη τούτης της εκνομίκευσης συνιστά επί παραδείγματι και η προσπάθεια του Έλληνα νομοθέτη να ρυθμίσει τις αρρυθμιστες από τον Αστικό Κώδικα και άγνωστες κατά τον χρόνο της σύνταξής του νέες μορφές συμβάσεων που γεννήθηκαν στη σύγχρονη οικονομία.

¹⁰⁵ Για το φαινόμενο της πολυνομίας, ο *Φαίδων Βεγλερής* παρατηρούσε με πικρή ειρωνεία: «[Κ]ατά βάθος τίποτε δεν λειτουργεί στο ελληνικό Κράτος. Τίποτε εκτός από το Εθνικό Τυπογραφείο, αξιοθαύμαστο στην ενεργητικότητα και την ενημερότητά του (τόσο σπουδαία που καμμιά φορά τα ΦΕΚ προχρονολογούνται)». Βλ. *Φ. Θ. Βεγλερής*, *Τετράδια 1944-1997*, Αθήνα: Διώνη, 1998, σελ. 373. Πλην της πολυνομίας, την διακρίβωση της εκάστοτε ισχύουσας νομοθεσίας δυσχεραίνει η τακτική του νομοθέτη να παρεμβάλει διατάξεις άσχετες προς το αντικείμενο του νόμου, με τη μόνιμη επωδό του

του συστήματος των ήδη ισχυουσών διατάξεων, τότε γίνεται αντιληπτή η σημασία και η έκταση του προβλήματος.

Τούτη, ωστόσο, η παραδοχή δεν σημαίνει ότι ο νομοθέτης δεν μπορεί να συμβάλει στην επίλυση του ζητήματος. Μία εγγύτερη εξέταση του προβλήματος οδηγεί στη διαπίστωση ότι το πρόβλημα της συρροής αναφύεται τότε μόνον, όταν οι διαφορετικές συρρέουσες αξιώσεις αποζημίωσης γεννώνται με την πλήρωση διαφορετικών προϋποθέσεων και επάγονται διαφορετικές έννομες συνέπειες. Ετσι, η εναρμόνιση των προϋποθέσεων και των εννόμων συνεπειών των διαφόρων νόμιμων λόγων ευθύνης προβάλλεται ως μια νομοθετική πρωτοβουλία που κινείται προς την κατεύθυνση ελάφρυνσης του δικαιοδοτικού μόχθου του δικαστή¹⁰⁶.

Από μια δικαιοσυγκριτική σκοπιά, αυτή είναι η νομοτεχνική στρατηγική του Αυστριακού Αστικού Κώδικα (ABGB), ο οποίος στο γράμμα της §1295 διαλαμβάνει τα ακόλουθα: «Καθένας έχει δικαίωμα να ζητήσει από τον ζημιώσαντα αποκατάσταση της ζημίας την οποία προκάλεσε ο τελευταίος από υπαιτιότητά του. Η ζημία μπορεί να προκλήθηκε από παραβίαση υποχρέωσης από σύμβαση ή χωρίς συσχετισμό με οποιαδήποτε σύμβαση»¹⁰⁷. Ετσι, για τον Αυστριακό νομοθέτη, οι δύο πυλώνες της αστικής ευθύνης, η αδικοπρακτική και η ενδοσυμβατική, αντιμετωπίζονται ως μερικότερες επόψεις της μίας και ενιαίας αξίωσης προς αποζημίωση του ζημιωθέντος¹⁰⁸.

«...και άλλες διατάξεις», κατ' ευθεία παράβαση της σχετικής συνταγματικής απαγορεύσεως (ά. 74§5 Συντ). Βλ. Ν. Σ. Παπαντωνίου, Η αντισυνταγματική παρεμβολή άσχετων διατάξεων σε νόμο, ΝοΒ 1990, σελ. 214 επ. και Π. Δ. Λαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, Αθήνα –Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκουλας, 1997⁴, σελ. 128, ο οποίος χαρακτηρίζει το φαινόμενο αυτό ως *στρεψονομία*.

¹⁰⁶ Ο *Tony Weir*, ό.π., αρ. 48, θεωρεί την επιλογή νομοθετικής διάταξης που προβλέπει την ομοιόμορφη αντιμετώπιση των αξιώσεων, ανεξαρτήτως του γενεσιουργού τους λόγου, ως αποφυγή (avoidance) και όχι ως επίλυση του προβλήματος της συρροής.

¹⁰⁷ §1295 ABGB: “Jedermann ist berechtigt, von dem Beschädiger den Ersatz des Schadens, welchen dieser ihm aus Verschulden zugefügt hat, zu fordern; der Schaden mag durch Übertretung einer Vertragspflicht oder ohne Beziehung auf einen Betrag verursacht worden sein”. Για τη μετάφραση βλ. Φ. Δωρή, Ζητήματα αστικής ευθύνης από ιστορικοσυγκριτική και δικαιοσυγκριτική σκοπιά, ΧρΙΔ 2007, σελ. 673 επ., 675 και σημ. 20.

¹⁰⁸ Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, η διάταξη αυτή του Αυστριακού Αστικού Κώδικα είλκυσε την προσοχή και παρ' ημίν, ιδίως διότι φωτίζει, μεταξύ άλλων, με ενάργεια τα αξιολογικά κριτήρια καταλογισμού της ζημίας και επιχειρεί να απαντήσει πειστικά στο θεμελιώδες ερώτημα της αστικής ευθύνης, ήτοι στο ποιος και υπό ποιες προϋποθέσεις φέρει το βάρος της ζημίας που επήλθε από ανθρώπινη πράξη ή παράλειψη. Βλ. Φ. Δωρή, ό.π. σημ. 107, σελ. 675. Στο ειδικότερο ζήτημα που μας απασχολεί, ωστόσο, ό,τι κερδίζεται με τη γενική διαταξη της §1295 χάνεται με ιδιαίτερες ρυθμίσεις που διαφοροποιούν τις προϋποθέσεις και τις έννομες συνέπειες ανάλογα με τον εκάστοτε λόγο ευθύνης. Ετσι, δυνάμει των §§1296, 1298 ABGB, η ενδοσυμβατική ευθύνη είναι, όπως και η αντίστοιχη ελληνική, νόθος αντικειμενική, υπό την έννοια της αντιστροφής του βάρους της απόδειξης υπέρ του

Η νομοτεχνική αυτή διαρρύθμιση, καίτοι, δίχως αμφιβολία, δεν αποτελεί την επιλογή του ιστορικού νομοθέτη του Αστικού Κώδικα, απαντά, ωστόσο, και στο ελληνικό δίκαιο, ιδίως σε νεότερα νομοθετήματα με τα οποία ο νομοθέτης κύρωσε διεθνείς συμβάσεις του διεθνούς ομοιόμορφου εμπορικού δικαίου. Τούτο είναι ευεξήγητο διότι στο δίκαιο των διεθνών εμπορικών συμβάσεων παρίσταται αδήριτη η ανάγκη ομοιόμορφης εφαρμογής των προβλέψεών του και παραμερισμού εκείνων των αναγκαστικού δικαίου διατάξεων του εσωτερικού δικαίου κάθε συμβαλλόμενου μέρους, η επίκληση των οποίων θα μπορούσε να εγείρει εμπόδια στην ομοιόμορφη εφαρμογή.

Έτσι, κατά το άρ. 4β της Διεθνούς Συμβάσεως του 1924 (Κανόνες Χάγης – Βίσμπυ, όπως κυρώθηκαν με τον ν. 2107/1992), που ρυθμίζει τη θαλάσσια μεταφορά πραγμάτων, «[Ο]ι ενστάσεις και τα όρια ευθύνης που προβλέπονται σ' αυτήν τη Σύμβαση θα ισχύουν για κάθε αξίωση κατά του μεταφορέα σχετικά με απώλεια ή ζημία σε εμπορεύματα που καλύπτονται από σύμβαση μεταφοράς είτε η αγωγή θεμελιώνεται σε συμβατική ευθύνη είτε σε εξωσυμβατική ευθύνη». Περαιτέρω, το άρ. 3§4 εδ. δ', όπως τροποποιήθηκε από το άρ. 1§2 του Πρωτοκόλλου του Βίσμπυ, διαλαμβάνει ότι «[...] ο μεταφορέας και το πλοίο θα απαλλάσσονται σε κάθε περίπτωση από οποιαδήποτε ευθύνη σχετικά με τα εμπορεύματα, εφόσον δεν έχει εγερθεί αγωγή εντός ενός έτους από την παράδοσή τους ή από την ημερομηνία που θα έπρεπε να είχαν παραταθεί [...]», του νόμου μη διακρίνοντας, εν προκειμένω, για το εάν η επίμαχη αγωγή θα θεμελιώνεται στην αδικοπραξία ή στη σύμβαση μεταφοράς¹⁰⁹.

ζημιωθέντος, ενώ η αδικοπρακτική ευθύνη παραμένει γνήσια υποκειμενική. Στο ζήτημα, πάντως, της παραγραφής που εδώ μας ενδιαφέρει, είναι αδιάφορο το εάν η αξίωση αποζημίωσης ερείδεται στην αδικοπρακτική ή στην ενδοσυμβατική βάση, διότι η §1489 ABGB προβλέπει τον ίδιο τριετή χρόνο παραγραφής και δεν διακρίνει μεταξύ των δύο λόγων ευθύνης, επαναλαμβάνοντας το γράμμα της §1295 ABGB (“...der Schade mag durch Übertretung einer Vertragspflicht oder ohne Beziehung auf einen Vertrag verursacht worden sein”). Για τα ανωτέρω, βλ. *Georgiades*, σελ. 57.

¹⁰⁹ Βλ. *Αλ. Κιάντου – Παμπούκη*, *Ναυτικό Δίκαιο*, τ. Β', Ναύλωση – Θαλάσσια μεταφορά πραγμάτων, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2007⁶, σελ. 510 επ., *Γ. Θεοχαρίδη*, Η αδικοπρακτική ευθύνη του θαλάσσιου μεταφορέα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2000, σελ. 256 επ. και *I. E. Βρέλλου*, Η εκ μέρους του ναυλωτή-θαλάσσιου μεταφορέα οφειλόμενη αποζημίωση σε περίπτωση συρροής δικαιοπρακτικής και αδικοπρακτικής ευθύνης στα Πρακτικά του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ναυτικού Δικαίου του Δικηγορικού Συλλόγου Πειραιά, Πειραιάς, 2001, σελ. 53 επ. Από τη νομολογία, βλ. ενδεικτικά ΕφΠειρ 672/2005, ΠειρΝομ 2005, 513.

Εξάλλου, ως προς το ειδικότερο ζήτημα της παραγραφής δεν λείπουν οι ακαδημαϊκές φωνές που συνηγορούν υπέρ της εναρμόνισης των διαφορετικών χρονικών πλαισίων. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο *Reinhard Zimmermann*¹¹⁰, η διαφοροποίηση του χρόνου παραγραφής οδηγεί συχνά σε ανεπιεική και δυσανάλογα αποτελέσματα¹¹¹ και παραβλέπει ουσιωδώς τη συνάφεια που υφίσταται μεταξύ των διαφόρων αξιώσεων του δικαίου των ενοχών. Η, δε, ασφάλεια του δικαίου, επί της οποίας ερείδεται ο θεσμός της παραγραφής, υπαγορεύει μάλλον και την εφαρμογή ενιαίων κανόνων της παραγραφής παρά τη θέσπιση ιδιαίτερων ρυθμίσεων για κάθε μία αξίωση χωριστά. Την ίδια ανάγκη εναρμόνισης επισημαίνει και ο *Andrews* στον χώρο του αγγλικού δικαίου, ιδίως για τις αξιώσεις που γεννώνται από την παράβαση του καθήκοντος επιμελείας (*duty of care*), ανεξαρτήτως του εάν αξιώσεις χαρακτηρίζονται συμβατικές ή αδικοπρακτικές¹¹².

Μετά την παρέκβαση αυτή των νομοθετικών μέτρων προς άμβλυνση του προβλήματος, τα οποία αποτελούν περισσότερο *de lege ferenda* προτάσεις παρά αντανακλούν το θετικό ελληνικό δίκαιο, μπορούμε, τώρα, να προχωρήσουμε σε μια τυπολογία¹¹³ περιπτώσεων συρροής νόμιμων λόγων ευθύνης.

Η τυπολογία αυτή δεν φιλοδοξεί επ' ουδενί να είναι εξαντλητική, καθώς κάτι τέτοιο θα απαιτούσε τη συγκριτική συνεπισκόπηση σύνολης της ειδικής αστικής και εμπορικής νομοθεσίας. Εξάλλου, πολύ συχνό είναι το φαινόμενο της *αποκλειστικής* συρροής νόμιμων λόγων ευθύνης, υπό την έννοια ότι ο ειδικός λόγος ευθύνης εκτοπίζει τη γενική ρήτρα του άρ. 914 ΑΚ. Και τούτο διότι οι πράξεις που ανάγονται σε νόμιμους λόγους ευθύνης και που γεννούν ευθύνη προς αποζημίωση είναι συχνά παράνομες, πληρούν δηλαδή ήδη το πραγματικό του άρ. 914 ΑΚ. Αποτελούν ειδικά

¹¹⁰ *R. Zimmermann*, *Comparative Foundations of a European Law of Set-off and Prescription*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, σελ. 79-85.

¹¹¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο του Βελγίου έκρινε αντισυνταγματική ως παραβιάζουσα την αρχή της αναλογικότητας την πενταετή παραγραφή της αξίωσης από αδικοπραξία, όταν η τελευταία συνιστά συγχρόνως και ποινικό αδίκημα κατά το άρ. 26 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, εν σχέσει προς τη συνήθη τριακονταετή παραγραφή των αξιώσεων από αδικοπραξία, που δεν συνιστά συγχρόνως ποινικό αδίκημα, διαπιστώνοντας δυσαναλογία μεταξύ του μέσου (βραχύχρονη παραγραφή εν σχέσει προς τη συνήθη) και του σκοπού προστασίας των θυμάτων αξιόποινων πράξεων. Βλ. *A. McGee, B. Pozzo, M. Storme*, *Constitutional review of Disproportionately Different Periods of Limitation of Actions (Prescription)* (1997) 5 *European Review of Private Law*, σελ. 79-100.

¹¹² *N. H. Andrews*, *Reform of limitation of actions: the quest for sound policy*, (1998) 57 *Cambridge Law Journal* 591, 605 επ.

¹¹³ Για την έννοια του τύπου βλ. *K. Larenz*, *όπ.π.* σελ. 460 επ., και *Π. Α. Παπανικολάου*, *όπ.π.*, αρ. 132 επ., σελ. 99 επ.

αδικήματα που θα μπορούσαν να υπαχθούν στη γενική διάταξη, αλλά προβλέπονται ειδικά είτε για να αρθούν αμφιβολίες που θα μπορούσαν να υπάρξουν περί την υπαγωγή τους στις γενικές διατάξεις είτε για να υπαχθούν σε ειδική μεταχείριση, διαφορετική από εκείνη του άρ. 914 ΑΚ¹¹⁴. Στην περίπτωση αυτή, ο ειδικότερος νόμιμος λόγος ευθύνης αποκλείει την εφαρμογή των διατάξεων της αδικοπρακτικής ευθύνης, οπότε και αποφεύγονται και τα ειδικότερα προβλήματα που συναρτώνται με την κατάφαση της συρροής.

Έχοντας κατά νου τούτη την παρατήρηση μπορούμε να εξετάσουμε πως συρρέουν οι τρεις βασικότεροι νόμιμοι λόγοι ευθύνης, τους οποίους μπορεί να πληροί μία ζημιογόνος πράξη, ήτοι την ενδοσυμβατική, την αδικοπρακτική και την ευθύνη από διακινδύνευση, που αποτελούν άλλωστε και τους κεντρικούς αρμούς του φέροντος οργανισμού της αστικής ευθύνης:

(α) Συρροή ενδοσυμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης: Όπως ήδη κατέστη πρόδηλο, η περίπτωση αυτή αποτελεί την πλέον συνήθη μορφή συρροής. Η σύμβαση και η αδικοπραξία συνιστούν τους δύο κεντρικούς πυλώνες του όλου συστήματος της αστικής ευθύνης¹¹⁵. Οι εδώ παρατεθείσες λύσεις αναπτύχθηκαν προς επίλυση ακριβώς του προβλήματος της εν λόγω συρροής.

Αποτιμώντας τις λύσεις αυτές, παρατηρούμε ότι η λύση της αυτοτέλειας των συρρεουσών αξιώσεων εκ συμβάσεως και εξ αδικοπραξίας αποτελεί την κρατούσα σήμερα λύση στο πρόβλημα της συρροής ενδοσυμβατικής και εξωσυμβατικής ευθύνης. Αδιαμφισβήτητο πλεονέκτημά της αποτελεί το γεγονός ότι παραμένει απλή στον πυρήνα της και αποφεύγει τις δικονομικές περιπλοκές. Κατά τούτο επιτυγχάνει ασφάλεια δικαίου, καίτοι επιρρίπτεται στον δανειστή το βάρος να επιλέξει την κατάλληλη κάθε φορά αξίωση, παρότι ενδεχομένως αγνοεί πλήρως τις νομοτεχνικές της λεπτομέρειες. Έτσι, η ως άνω λύση καταλήγει σε ανεπικλή αποτελέσματα, οσάκις ο δανειστής επιλέξει να ασκήσει την παραγεγραμμένη από τις συρρέουσες αξιώσεις ή οσάκις επιχειρεί να επανέλθει μετά από πολυετή δικαστικό αγώνα και την απόρριψη της αγωγής του στην έτερη συρρέουσα αξίωση, η οποία μπορεί να έχει υποπέσει εντωμεταξύ σε παραγραφή.

¹¹⁴ Βλ. Μ. Π. Σταθόπουλο, όπ.π., σελ. 419-420.

¹¹⁵ Βλ. και Μ. Π. Σταθόπουλο, όπ.π., σελ. 57-59.

Από την άλλη πλευρά, η λύση της επενεργούσης συρροής ανταποκρίνεται καλύτερα στο εσωτερικό σύστημα του δικαίου. Η εν λόγω λύση αναγνωρίζει την αλληλεπίδραση των συρρεουσών διατάξεων εντός ενός συστήματος δικαίου και προσπαθεί να εναρμονίσει τις αλληλοσυγκρουόμενες διατάξεις και τους νομοθετικούς σκοπούς που αυτές θάλπουν. Το γεγονός ότι εδώ έχουμε να κάνουμε *prima facie* με μία αδικοπραξία τελούμενη στο πλαίσιο της προγενέστερης συμβατικής δέσμευσης των μερών, εξηγεί, ίσως, σε ένα πρώτο επίπεδο την τελλογοική πρόταξη των διατάξεων της ενδοσυμβατικής ευθύνης. Από εκεί και πέρα, όμως, η πρόταξη αυτή δεν θεμελιώνεται επαρκώς. Οι δικαστικές αποφάσεις που ασπάζονται την εν λόγω λύση δεν είναι πάντοτε επαρκώς αιτιολογημένες, διότι δεν προσάγουν πάντοτε τις κρίσιμες εκείνες σκέψεις επί τη βάσει των οποίων δόθηκε το τελλογοικό προβάδιμα σε ένα πλέγμα διατάξεων έναντι του άλλου συρρέοντος πλέγματος. Αδυνατούν, έτσι, να απαντήσουν στο γιατί στη μια περίπτωση το άρ. 937 ΑΚ υποχωρεί έναντι του συμβατικού χρόνου παραγραφής ενώ σε άλλη περίπτωση, η αδικοπρακτική αξίωση αποζημίωσης παραμένει αυτοτελής και υποκείται στον δικό της χρόνο παραγραφής.

Η λύση, τέλος, της ενιαίας αξίωσης, παρά τον ρηξικέλευθο τρόπο με τον οποίο προσπαθεί να λύσει το ζήτημα, δυσχερώς συμβαδίζει με το ισχύον δίκαιο, όπου κάθε αξίωση έχει τη δική της ξεχωριστή νομοτυπική μορφή, η διατύπωση της οποίας, άλλωστε, αντανακλά και τους διαφορετικούς σκοπούς που επιδιώκει ο νομοθέτης. Καταλήγει, δηλαδή, να παραγνωρίζει ακριβώς την ετερότητα των νομοθετικών σκοπών, όπως αποτυπώνεται στο πραγματικό των διαφορετικών κανόνων δικαίου.

Παρουσιάζεται, τέλος, η τάση να τεθεί το ζήτημα της ως άνω συρροής σε άλλη βάση. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, παρίσταται μάλλον μάταιο να ερευνούμε εάν η αθέτηση της προϋφιστάμενης συμβατικής υποχρέωσης πληροί ή όχι το στοιχείο του παρανόμου της αδικοπραξίας, γιατί η έρευνα αυτή προσπίπτει στο άλτο εν πολλοίς πρόβλημα της ακριβούς οριοθέτησης της έννοιας του παρανόμου. Εξάλλου, την αδυναμία των εννοιολογικών μας εργαλείων κατέστησε έκτυπη η ανάδυση νέων ιδιογενών νόμιμων λόγων ευθύνης, όπως είναι η επαγγελματική ευθύνη¹¹⁶. Υπό την

¹¹⁶ Ο *Καραμπατζός* ονομάζει την επαγγελματική ευθύνη μεσόμορφη (βλ. *A. Karampatzos, Vom Vertrag mit Schutzwirkung für Dritte zur deliktischen berufbezogenen Vertrauenshaftung—Zugleich ein Beitrag zum Ersatz fahrlässig verursachter reiner Vermögensschäden*, Baden-Baden: Nomos, 2005,

εκδοχή αυτή, η ένταξη μιας έννομης συνέπειας στην ενδοσυμβατική ή στην αδικοπρακτική ευθύνη είναι μάλλον αδιάφορη. Αντ' αυτού, κρίνεται σκόπιμη σε περίπτωση συρροής η επιλογή των εφαρμοστέων διατάξεων να γίνεται όχι επί τη βάσει της συμπεριφοράς του ζημιώσαντος αλλά επί τη βάσει του είδους της ζημίας, της οποίας την αποκατάσταση αιτείται ο ζημιωθείς¹¹⁷.

(β) Συρροή αδικοπρακτικής ή ενδοσυμβατικής ευθύνης και ευθύνης από διακινδύνευση: Η ευθύνη από διακινδύνευση αποτελεί ιστορικά νεοπαγή νόμιμο λόγο ευθύνης. Η γέννησή της οφειλέται στην ανάγκη να κατανεμηθούν κατά τρόπο δίκαιο οι ζημίες που προκαλούνται σε τρίτους από τη λειτουργία πηγών κινδύνου. Στο μέτρο που οι πηγές αυτές κινδύνου κρίνονται επωφελείς για το κοινωνικό σύνολο, δεν νοείται απαγόρευσή τους. Οι ζημίες, όμως, που πηγάζουν από τους κινδύνους αυτούς θα πρέπει να βαρύνουν όχι τους ζημιωθέντες τρίτους, κατά την αρχή *casum sentit dominus*, αλλά αυτούς που δημιούργησαν ή εξουσιάζουν τους κινδύνους αυτούς¹¹⁸. Η ευθύνη από διακινδύνευση είναι κατά κανόνα αντικειμενική, μη πταισματική, σε αντίθεση με τους άλλους δύο κύκλους αστικής ευθύνης, όπου κρατεί η αρχή της υπαιτιότητας, ενώ η γέννησή της δεν προϋποθέτει ούτε παράνομη συμπεριφορά ούτε ανθρώπινη πράξη¹¹⁹.

Δεν είναι δύσκολο να φαντασθούμε την περίπτωση εκείνη όπου η ευθύνη από διακινδύνευση συρρέει με τους βασικούς κύκλους πταισματικής αστικής ευθύνης. Στο σχολικό παράδειγμα του τραυματισμού του επιβάτη λεωφορείου λ.χ. συρρέουν

σελ. 22) ενώ ο *Gilmore* ονομάζει το σημείο τομής των νόμιμων λόγων ευθύνης *ex contractu* και *ex delictu* με τον νεολογισμό «contortious» («ενδοσυμβατική-αδικοπρακτική») (βλ. *G. Gilmore, The Death of Contract, Ohio, 1974, σελ. 90*).

¹¹⁷ Κατά την άποψη αυτή το είδος της ζημίας θα καθορίσει το θεμέλιο της ευθύνης και τις εφαρμοστέες διατάξεις. Ο *Weir*, όπ.π., αρ. 38 σημ. 168, θεωρεί ότι ως κριτήριο για τον διαφορισμό των χρόνων παραγραφής θα ήταν καλύτερο να λαμβάνεται όχι το είδος της ευθύνης (ενδοσυμβατικής ή αδικοπρακτικής) αλλά το είδος της ζημίας, έτσι ώστε σε άλλο χρόνο παραγραφής να υπόκειται η εναργώς περιουσιακή ζημία (pure economic loss) και σε άλλον η βλάβη πράγματος ή η κάκωση της υγείας: “Since, however, the critical factors relate principally to the nature of the damage in question rather than to the nature of the liability to repair it, **it might be better to tie the different periods to types of harm rather than to types of liability**”. Ομοίως και *Ch. von Bar*, όπ.π., σελ. 418 – 419, όπου από μια δικαιοσυγκριτική σκοπιά παρατηρεί ότι: “[A]n ordered approach to the issue is only possible from the perspective of protected interests. It will soon become apparent that a distinction between pure economic loss on one hand, and loss consequential on injury to absolute rights and legal interests on the other, is the most promising approach”.

¹¹⁸ Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Ενοχικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος: Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα/ Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 677 επ.

¹¹⁹ Λόγος γέννησης της ευθύνης αυτής μπορεί να είναι είτε φυσικά γεγονότα (π.χ. συμπεριφορά ζώου (άρ. 924§1 ΑΚ) ή πτώση κτίσματος (άρ. 925 ΑΚ) είτε τεχνικά γεγονότα (π.χ. η λειτουργία του αυτοκινήτου, ν. Γ Ν/1911).

αξιώσεις από την θετική παράβαση της σύμβασης μεταφοράς, από αδικοπραξία αλλά και από τον νόμιμο λόγο ευθύνης από διακινδύνευση (Γ Ν/1911). Συρροή, συνεπώς, θα διαπιστώνεται κάθε φορά που η πραγμάτωση του κινδύνου θα οφείλεται σε υπαιτιότητα του κατόχου της πηγής κινδύνου. Πώς, όμως, συρρέουν οι εν λόγω αξιώσεις;

Κατ' αρχήν, θα πρέπει να τονισθεί ότι η ευθύνη από διακινδύνευση δεν διεκδικεί αποκλειστική εφαρμογή, παραμερίζοντας κάθε άλλο νόμιμο λόγο ευθύνης. Ούτε, πάλι, τελεί σε σχέση ειδικότητας προς τους άλλους νόμιμους λόγους ευθύνης, εξ επόψεως πραγματικών και εξ επόψεως νομοθετικού σκοπού. Με τη θέσπισή του ο νομοθέτης θέλησε απλώς να θεραπεύσει μία συγκεκριμένη δικαιοπολιτική ανάγκη και όχι να αποκλείσει την πραγμάτωση των σκοπών που υπηρετούν οι υπόλοιποι νόμιμοι λόγοι ευθύνης. Πλάι, συνεπώς, στην κλασική διάκριση των ενοχών *ex contractu* και *ex delictu*, δομείται έναν ιδιαίτερο υποσύστημα ευθύνης, με διακεκριμένες προϋποθέσεις, συγκεκριμένο χρόνο άσκησης των αξιώσεων και συγκεκριμένο προσδιορισμό του ύψους της αποκαταστατέας ζημίας¹²⁰.

Η κρίσιμη, όμως, διαφορά μεταξύ του εν λόγω υποσυστήματος και των λοιπών λόγων ευθύνης έγκειται στο κριτήριο καταλογισμού των ζημιών που χρησιμοποιείται: η υπαιτιότητα στην περίπτωση της ενδοσυμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης, η κατοχή και εκμετάλλευση μιας εν δυνάμει ζημιογόνου πηγής κινδύνου, στην άλλη. Ακριβώς τούτη η θεμελιώδης διαφορά μας κάνει διστακτικούς να δεχθούμε την αλληλεπίδραση των συρρέοντων λόγων ευθύνης.

Στην περίπτωση αυτή, φρονούμε ότι οι συρρέοντες νόμιμοι λόγοι ευθύνης θα πρέπει να παραμείνουν αυτοτελείς. Πρόκειται, άλλωστε, για θεσμούς αξιολογικά ισοδύναμους, με διαφορετικά προστατευτέα έννομα αγαθά, διαφορετικής απαξίας συμπεριφορές, διαφορετικές προϋποθέσεις αποζημίωσης και διαφορετικές έννομες συνέπειες¹²¹.

¹²⁰ Βλ. τις ενδιαφέρουσες σκέψεις του *Ζαφείρη Τσολακίδη*, Ευθύνη για ενέργειες βοηθών εκπλήρωσης και προστηθέντων, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2008, σελ. 150-157. Βλ. και *Π. Κ. Κορνηλάκη*, Η ευθύνη από διακινδύνευση – δογματική και δικαιοπολιτική προσέγγιση, Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 1982, σελ. 152-155, ο οποίος σημειώνει χαρακτηριστικά ότι η σχέση υποκειμενικής ευθύνης και ευθύνης από διακινδύνευση σε καμμία περίπτωση δεν είναι σχέση εξαιρέσεως προς κανόνα.

¹²¹ Βλ. *Ζ. Τσολακίδη*, όπ.π., σελ. 156 contra *Georgiades*, σελ. 206- 207.

Στο ειδικότερο θέμα της παραγραφής που εδώ μας απασχολεί, κάθε αξίωση θα παραγράφεται στον δικό της χρόνο παραγραφής. Δεν θα πρέπει, δηλαδή, ο υπάιτιος κάτοχος πηγής κινδύνου, ο οποίος με την επίμεμπτη ψυχική του στάση επιδοκίμασε την επέλευση της ζημίας, να εκμεταλλεύεται τον τυχόν βραχύτερο χρόνο παραγραφής του νόμιμου λόγου ευθύνης από διακινδύνευση, προκειμένου να απαλλαγεί από την αδικοπρακτική ή την ενδοσυμβατική του ευθύνη. Με άλλα λόγια, το γράμμα του άρ. 937 ΑΚ δεν θα συστέλλεται, προκειμένου να αποτμηθούν από το πεδίο εφαρμογής του οι περιπτώσεις των αδικοπραξιών που πληρούν εν ταυτώ κάποιον νόμιμο λόγο ευθύνης από διακινδύνευση¹²².

Οι ανωτέρω αναπτύξεις εκβάλλουν συντομογραφικά στο ακόλουθο συμπέρασμα:

Κατέστη, φρονούμε, εναργές ότι το πρόβλημα της συρροής, ως πρόβλημα οριοθέτησης αλληλοσυγκρουόμενων διατάξεων, θέτει πρωτίστως ερωτήματα αξιολογικής – τελολογικής τάξεως. Με άλλα λόγια, είναι ένα πρόβλημα που δύσκολα επιδέχεται *in abstracto* και *a priori* σχηματοποιημένες λύσεις, στην αποφυγή των οποίων, άλλωστε, συγκλίνουν οι ανωτέρω εκτεθείσες προσπάθειες. Αντ' αυτών, ο εφαρμοστής του δικαίου μπορεί να ωφεληθεί τα μέγιστα από την τελολογική προσέγγιση του προβλήματος. Η καταβύθιση του στις νομοθετικές αξιολογήσεις που πρυτάνευσαν κατά την κατάστρωση των ιδιαίτερων ρυθμίσεων κάθε συρρέοντος πλέγματος διατάξεων αποτελεί τον μόνο, ίσως, ασφαλή οδηγό προς την ορθή και δίκαιη επίλυση της διαφοράς που άγεται προς κρίση ενώπιόν του.

Ομοίως, και στο ζήτημα του διαφορισμού των χρόνων παραγραφής, ο δικαστής θα πρέπει κάθε φορά να ερευνήσει *in concreto* τους ειδικότερους λόγους που υπαγόρευσαν τη θέσπιση βραχύτερου ή μακρότερου χρόνου παραγραφής σε κάθε συρρέοντα νόμιμο λόγο ευθύνης, να τους αξιολογήσει υπό το φως των αντιτιθέμενων

¹²² Βλ. Βλ. σχόλιο Φ. Δωρή παρά πόδας της αποφάσεως ΑΠ 1416/1985, ΝοΒ 34, 1228, (1229 επ.) και Αθ. Γ. Κρητακού, Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα, Αθήνα, 2008, §23, σελ. 512-513.

συμφερόντων της υπό κρίση υπόθεσης κι έπειτα να άρει δια της ερμηνείας του τη λανθάνουσα σύγκρουση των διατάξεων που ενδεχομένως θα διαπιστώσει¹²³.

Είτε προβεί σε τελολογική συστολή είτε θεωρήσει ότι υφίσταται μία μόνον αξίωση πολλαπλώς θεμελιωμένη, μένει κάθε φορά, όπως σωστά παρατηρεί ο *Χελιδόνης*, «να προσδιορίζεται η δικαιοηθική αιτία που δικαιολογεί την πρόταξη της μιας εκ των περισσοτέρων συρρεουσών διατάξεων»¹²⁴.

Εάν, πάλι, ο εφαρμοστής καταλήξει στο ότι δεν φαίνεται να υπάρχει *in concreto* τελολογικό προβάδισμα κάποιου νόμιμου λόγου ευθύνης, και ότι, συνεπώς, η επιλογή του ενός έναντι του άλλου δεν φαίνεται δικαιολογημένη ενόψει της αξιολογικής τους ισοδυναμίας, τότε θα ήταν ίσως ασφαλέστερο να θεωρήσει κάθε λόγο ευθύνης αυτοτελή και ανεξάρτητο, εξετάζοντας όποιον εξ αυτών επικαλείται σιωπηρώς ο ενάγων στο δικόγραφό του, σύμφωνα με την αρχές της διαθέσεως και της συζητήσεως του αντικειμένου της δίκης. Η αυτοτέλεια αυτήν αξιώσεων δικαιολογεί (και δικαιολογείται από την) πολλαπλότητα των νομοτυπικών μορφών του ουσιαστικού δικαίου και συνάδει προς τις ισχύουσες διατάξεις του δικονομικού δικαίου. Έγκειται, τότε, στον δικαιούχο το εάν η πολλαπλότητα των αξιώσεων θα αποβεί επ' ωφελεία ή επί ζημία του.

¹²³ Βλ. *Georgiades*, όπ.π., σελ. 169, κατά τον οποίο «dies [ενν. das Kernproblem der Konkurrenz] besteht darin, den teleologischen Zusammenhang der konkurrierenden Regelungen zu ermitteln und die zwischen den mehreren Normen auftretenden Dissonanzen ausgleichen».

¹²⁴ *Απ. Χελιδόνης*, όπ.π., σελ. 270. Βλ. και *P. Arens*, όπ.π., σελ. 400, ο οποίος σημειώνει: «Maßgebend für die Entscheidung ist, gleichviel welchem der beiden Wege man folgt, jedenfalls die Wertung der auf dem Spiel stehenden Interessen».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Γ. Αθανασίου, Ευθύνη θαλάσσιου μεταφορέα προς αποζημίωση επιβαινόντων σε περίπτωση ναυαγίου πλοίου, ΝοΒ 51 (2003), σελ. 1582 επ.

Ν. Κ. Ανδρουλάκης, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, τ. ΙΙΙ: Συρροή - Παραγραφή, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, 2008.

Ι. Π. Αραβαντινός, Στοιχεία Μεθοδολογίας του Δικαίου, Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας, 1974.

Μ. Κ. Αυγουστιανάκης, Λειτουργία των γενικών αρχών του δικαίου, ιδίως των αρχών της ισότητας, της ασφάλειας δικαίου και της προστατευόμενης εμπιστοσύνης, στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, ΔτΑ ΤεΣ (Κράτος Δικαίου και Προστατευόμενη Εμπιστοσύνη) Ι/2003.

Αν. Βαλτούδης, Η ευθύνη από τα ελαττωματικά προϊόντα κατά το άρθρο 6 ν. 2251/1994, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 1999.

Ι. Βελισσαροπούλου – Καράκωστα, Λόγοι ευθύνης, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, 1993, *passim*.

Ι. Ε. Βρέλλος, Η εκ μέρους του ναυλωτή-θαλάσσιου μεταφορέα οφειλόμενη αποζημίωση σε περίπτωση συρροής δικαιοπρακτικής και αδικοπρακτικής ευθύνης στα Πρακτικά του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ναυτικού Δικαίου του Δικηγορικού Συλλόγου Πειραιά, Πειραιάς, 2001, σελ. 53 επ.

Α. Α. Γαζής, Η σύγκρουσις των δικαιωμάτων, Α. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα - Κομοτηνή: 1999, ανατύπωση στη σειρά «Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη».

Α. Α. Γαζής, Νομική επιστήμη και μέθοδος αυτής, σε *Α. Α. Γαζή*, Μελέτες και Άρθρα 1934-1997, τ. Ι, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1998.

Α. Σ. Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002³.

Α. Σ. Γεωργιάδης, Ενοχικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, 1999.

Α. Σ. Γεωργιάδης, Η «συρροή αξιώσεων» επί συνδρομής συμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης, Δ 6 (1975), σελ. 43 επ

Π. Δ. Διαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1997⁴.

Ι. Γ. Δεληγιάννης, Σύμβαση έργου, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2004.

Ι. Γ. Δεληγιάννης, Η παρανομία ως προϋπόθεση της αδικοπρακτικής ευθύνης, στον τιμητικό τόμο Προσφορά στον Γ. Μιχαηλίδη – Νουάρο, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1987, σελ. 303 επ..

Κ. Δουζίνιας, Νόμος και Αισθητική – Λογοτεχνία, Τέχνη, Δίκαιο, (μτφρ. *Χριστίνας Ξανθοπούλου*), Αθήνα: Παπαζήσης, 2004.

Φ. Δωρής, σχόλιο παρά πόδας της αποφάσεως ΑΠ 1416/1985, ΝοΒ 34, 1228.

Φ. Δωρής, Σκέψεις για τη διαπίστωση και την πλήρωση των κενών στο δίκαιο, ΧρΙΔ 2003, 577 επ. (= *H. Nakamura/ H. W. Fasching/ H. F. Gaul/Απ. Γεωργιάδης (επιμ.)*, Τιμητικός τόμος Κώστα Ε. Μπέη, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας/Ευνομία, 2003, τόμ. ΙΙΙ, σ. 2358 επ.)

Φ. Δωρής, Συρροή της αγωγής ακυρώσεως λόγω πλάνης περί τας ιδιότητες του πράγματος μετά των αξιώσεων εκ πραγματικών ελαττωμάτων και ελλείψεως των συνομολογηθεισών ιδιοτήτων, ΕΕΝ 35, 703 επ. (= *Νομικές Μελέτες*, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993, σελ. 213 επ.).

Φ. Δωρής, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991.

Φ. Δωρής, Ζητήματα αστικής ευθύνης από ιστορικοσυγκριτική και δικαιοσυγκριτική σκοπιά, ΧρΙΔ 2007, σελ. 673 επ.

Κ. Engisch, Εισαγωγή στη νομική σκέψη, μτφρ. Δ. Σπινέλλη, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1999³.

Π. Ι. Ζέπος, Ευθύνη εξ αλλοτρίων αδικών πράξεων εν τω ισχύοντι αστικό δικαίω, Αθήναι, 1937.

Π. Ι. Ζέπος, Ενοχικόν Δίκαιον, Α': Μέρος Γενικόν, Αθήναι, 1955².

Γ. Θεοχαρίδης, Η αδικοπρακτική ευθύνη του θαλάσσιου μεταφορέα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2000.

Χρ. Ι. Καθάριος, Περιπτώσεις συρροής αξιώσεων ή δικαίων και τα αποτελέσματα αυτής, ΝοΒ 22, σελ. 307 επ.

Κ. Φ. Καλαβρός, Το αντικείμενον της πολιτικής δίκης, τ. Ι, ΙΙ, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1983, 1985.

Μ. Δ. Καράσης, Δίκαιο και Αισθητική – Προλεγόμενα για μια Αισθητική του Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004.

Μ. Δ. Καράσης, Συρροή δικαιοπρακτικής και αδικοπρακτικής ευθύνης. Ένα ψευδοπρόβλημα;, ΕλλΔ/νη 46 (2005), σελ. 633 επ.

Κ. Δ. Κεραμεύς, Αστικό Δικονομικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 1986.

Κ. Δ. Κεραμεύς, Βιβλιοκριτική στο βιβλίο του *Αρ. Georgiades*, Die Anspruchskonkurrenz im Zivilrecht und Zivilprozeßrecht, München: C. H. Beck, 1968, Αρμ 23 (1969), σελ. 787 επ

Αλ. Κιάντου – Παμπούκη, Ναυτικό Δίκαιο, τ. Β΄, Ναύλωση – Θαλάσσια μεταφορά πραγμάτων, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2007⁶.

Δ. Γ. Κονδύλης, Το δεδικασμένο κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007².

Π. Κ. Κορνηλάκης, Η ευθύνη από διακινδύνευση – δογματική και δικαιοπολιτική προσέγγιση, Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 1982.

Γ. Κραβαρίτου, Δίκαιο και Λογοτεχνία, εις: περ. Αρμενόπουλος ΝΘ΄ (2005), σελ. 1353-1368.

Αθ. Γ. Κρητικός, Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα, Αθήνα, 2008.

Στ. Κουσούλης, Συρροή συμβατικής και εξωσυμβατικής ευθύνης, στον Τιμητικό Τόμο Γενέθλιον Αποστόλου Σ. Γεωργιάδη, τ. Ι, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006, σελ. 441 επ.

Π. Β. Λαδάς, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2007.

Αλ. Γ. Λιτζερόπουλος, Στοιχεία Ενοχικού Δικαίου – Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, ανατύπωση στη σειρά Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη, 2001.

Γ. Γ. Μητσόπουλος, Η θεωρία του αστικού δικονομικού δικαίου, Δ 1 (1970), σελ. 1 επ. (=ΕΕΝ 37 (1970), σελ. 1 επ.).

Γ. Μπαλής, Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου, Π. Ν. Σάκκουλας, 1961⁸.

Κ. Ε. Μπέης, Το αντικείμενο της πολιτικής δίκης, Δ 21 (1990), σελ. 3-52.

Κ. Ε. Μπουραντάς, Εξακρίβωσις και εφαρμογή των κανόνων δικαίου, Συνβολή εις την αναζήτησιν του δικαίου κατά την ερμηνείαν και επιμόρφωσιν του θετού δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, 2002.

Χ. Χ. Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο –Γενικό Μέρος, τ. Β΄, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, 2008.

Β. Τ. Οικονομίδης, Στοιχεία του Αστικού Δικαίου – Βιβλίον Πρώτον: Γενικά Αρχαία, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, ανατύπωση στη σειρά «Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη», 1987.

Π. Α. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και των Δικαιοπραξιών, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2000.

Αλ. Παπανούτσος, Λογική, Ιωάννινα: Δωδώνη, 1985².

Ν. Σ. Παπαντωνίου, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, Αθήνα: Π. Σάκκουλας, 1983.

Ν. Σ. Παπαντωνίου, Η αντισυνταγματική παρεμβολή άσχετων διατάξεων σε νόμο, ΝοΒ 1990, σελ. 214 επ.

Θ. Κ. Παπαχρίστου, Δίκαιο και Λογοτεχνία – Βασικές θεματικές ενότητες μιας νέας θεματικής, Νομική Επιθεώρηση, 30 (2001), σελ. 197-202.

Γ. Α. Πετρόπουλος, Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου, τ. Α΄, Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1963².

Κ. Ι. Σημαντήρας, Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου Ι. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Αφοί Σάκκουλα, 1980.

Ι. Σ. Σπυριδάκης/ Μ. Ι. Σπυριδάκης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, 2007.

Ι. Σ. Σπυριδάκης/ Μ. Ι. Σπυριδάκης, Ενοχικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, 2004.

Μ. Π. Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2004.

Κ. Σταμάτης, Το «κοινό περί δικαίου αίσθημα» ως απατηλό κριτήριο ορθότητας, ΝοΒ 2005, σελ. 818 επ.

Κ. Η. Schwab, Επίκαιρα προβλήματα της γερμανικής δικονομικής επιστήμης, Δ 6 (1975), σελ. 194 επ.

Κ. Η. Schwab, Η σύγχρονος θέσις της διδασκαλίας περί του αντικειμένου της δίκης εν τη γερμανική πολιτική δικονομία, ΝΔ 20 (1964), 261-267.

Φ. Α. Ταχυρίδου, Η συρροή αξιώσεων – Η συμβολή του κριτηρίου, Δίκη 25 (1994) σελ. 886 επ.

Κ. Π. Τσίνας, Απαγορευμένη αναλογία και επιτρεπτή ερμηνεία του ποινικού νόμου – Μια συμβολή στην μεθοδολογία του ποινικού δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2010.

Ζ. Τσολακίδης, Ευθύνη για ενέργειες βοηθών εκπλήρωσης και προστηθέντων, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2008.

Π. Χ. Φίλιος, Νομική Μεθολογία, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007.

Π. Χ. Φίλιος, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2009³.

Ν. Φλώρος, Τινά περί συρροής νόμων και συρροής αξιώσεων, ΝΔικ 14 (1958), σελ. 1 επ.

Κ. Φουντεδάκη, Αστική Ιατρική Ευθύνη, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2003,

Απ. Χελιδόνης, Ζητήματα συρροής στην ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, ΕφΑΔ 2009, σελ. 658 επ.

Ξενόγλωσση

N. H. Andrews, Reform of limitation of actions: the quest for sound policy, (1998) 57 Cambridge Law Journal 591 επ.

P. Arens, Zur Anspruchskonkurrenz bei mehreren Haftungsgründen, AcP 170 (1970), σελ. 393επ..

J. Beatson/ A. Burrows/ J. Cartwright, Anson's Law of Contract, Oxford: Oxford University Press, 2010²⁹.

J. Bell/ S. Boyron/ S. Whittaker, Principles of French Law, Oxford: Oxford University Press, 2007².

P. Catala (ed.), Avant-projet de reforme du droit des obligations et de la prescription, 2005.

S. Deakin/ A. Johnston/B. Markesinis, Markesinis & Deakin's Tort Law, Oxford: Oxford University Press, 2008⁶.

J. Deliyannis, La notion d' acte illicite considéré en sa qualité d' element de la faute délictuelle, Paris: LGDJ, 1952.

Απ. Georgiades, Die Anspruchskonkurrenz im Zivilrecht und Zivilprozeßrecht, München: C. H. Beck, 1968.

G. Gilmore, The Death of Contract, Ohio, 1974.

A. Karampatzos, Vom Vertrag mit Schutzwirkung für Dritte zur deliktischen berufsbezogenen Vertrauenshaftung—Zugleich ein Beitrag zum Ersatz fahrlässig verursachter reiner Vermögensschäden, Baden-Baden: Nomos, 2005.

M. Kaser/ R. Knütel, Römisches Privatrecht, Studienbuch, München: C. H. Beck, 2005¹⁸.

K. Larenz/ C. –W. Canaris, Lehrbuch des Schuldrechts – Besonderer Teil, II/2, München: C. H. Beck, 1994¹³.

K. Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin etc: Springer Verlag, 1991⁶.

P. Malaurie, L. Aynès, P. Stoffel – Munck, *Droit Civil – Les Obligations*, Paris: Defrénois, 2005.

A. McGee, B. Pozzo, M. Storme, Constitutional review of Disproportionately Different Periods of Limitation of Actions (Prescription) (1997) 5 *European Review of Private Law*, σελ. 79–100.

G. Mitsopoulos, *Considérations sur la distinction du fait et du droit*, *Studi in onore di A. Segni*, III, 1967, σελ. 430 επ.

A. Nikisch, *Zur Lehre vom Streitgegenstand im Zivilprozeß*, *AcP* 154 (1955), σελ. 269 επ.

R. Posner, *Law and Literature*, Cambridge/ Massachussets/ London: Harvard University Press, 2000².

P. H. Schlechtriem, *Vertragsordnung und außervertragliche Haftung – Eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Konkurrenz von Ansprüchen aus Vertrag und Delikt im französischen, amerikanischen und deutschen Recht*, Frankfurt a.M.: Alfred Metzner Verlag.

G. Viney, *Traité de droit civil – Introduction à la responsabilité*, Paris: Librarie Générale de Droit et de la Jurisprudence, 1995².

Ch. von Bar, *The Common European Law of Torts*, v. I, Oxford: Clarendon Press, 1998.

Tony Weir, “Complex Liabilities”, *International Encyclopedia of Comparative Law*, v. XI, ch. 12.

P. Zepos, *Le problème du cumul de responsabilités contractuelle et délictuelle en droit hellénique*, *RHDI* 15 (1962), σελ. 256 επ.

R. Zimmermann, *Comparative Foundations of a European Law of Set-off and Prescription*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.